Sayı : 59 İKİNCİKÂNUN 1938 Cilt: X

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

Osman Ergin tarafından 12.7.940

ULUSAL EKONOMİ VE ARTIRMA MESELESİ

CELÂL BAYAR

Aşağıda neşretmiş olduğumuz ve hükûmetin millî ekonomi siyasetini etraflı olarak belirten bu yazı Başvekilimizin, Ulusal Ekonomi ve Arttırma Haftası münasebetile 12, 12. 1937 tarihinde, Ankara Halkevin'de söylemiş olduğu açılış nutkudur.

Memleketimizde güzel bir an'ane teessüs etmiştir. Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu her sene bizi burada toplamak suretile, millete hesap vermek mecburiyetini ihdas etmiştir.

Bu güzel an'anenin tesiri altında ben de geçen senelere ait iktisadî hâdiseleri huzurunuzda teşrih etmek istiyorum. Fakat sözüme başlamazdan evvel ifade etmeliyim ki, memleketin ekonomik hayatında durmadan, dinlenmeden, millete nurlu irşadda bulunan Ulusal Ekonomi Kurumu'na teşekkür etmeliyim. Milletin hayatında en mühim mesned, ve denilebilir ki, birinci derecede mühim olan mesned ekonomik teşkilâttır. Bizim ekonomik hayatımızda takip ettiğimiz seyir, tetkik edilirse görülür ki, memleketin hayatına en muvafık olan usul ve prensipler kabul edilmiştir. Bu prensiplerin burada tafsilâtile arzedilmesi hiç şüphe yoktur ki hepimizi sıkar. Ben bunların ana hatları üzerinde tavakkuf edeceğim. Ve ayni zamanda hâdiselere birer birer temas edeceğim :

Arkamızda bıraktığımız sene beynelmilel ekonomik vaziyet itibarile çok muhtelif manzaralar göstermiştir. Bilirsiniz ki ticarette ve ekonomide şartı esasî istikrardır. Buna rağmen geçen yıl bütün cihan hayatı iktisadiyesinde istikrar görülmemiş ve bilâkis zaman zaman bu istikrar bozulmuştur. Buhranın nihayete ermek üzere olduğu farzedildiği bir anda cihan siyasî hayatının tesirile olacaktır ki bir teslihat devresi başlamıştır. Bu teslihat devresi bazı iptidaî maddelerin alınmasını temin için hararet göstermiştir. Ve ticaret hayatında bir ilerleme hamlesi vukua gelmiştir. Buna makûs olarak bazı memleketler daima satıcı oldukları, fazla mal satmak ihtiyacında bulunduk -

ları halde büyük ihracat kabiliyetlerinin azaldığını açıktan söylemekte tereddüt etmemişlerdir. İstikrarsız diye tavsif ettiğim hâdise budur. Fakat memleketimizin haricî ticareti üzerinde bunların tesiri görülmüştür. Evvelâ bize çok mal satmak ve bizim prensipimiz itibarile nekadar çok mal satılırsa okadar Türk malı almak iktiza ederken bazı memleketler mal satmak kapasitesini kaybettiklerinden dolayı bizimle alışverişlerinde sekte olmuştur.

Hülâsa olarak 1936 senesi nihayetlerile 1937 senesi içerisinde haricî ticaretimiz, tam mânasile, hususî bir mahiyet arzeylemiştir. Yani bu bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Eğer milletle beraber hükûmetiniz bu dönüm noktası üzerinde bütün teyakkuzunu toplıyarak dürüst ve isabetli hareket etmek imkânını bulmamış olsaydı, memleketimiz bundan zarar görebilirdi. Mesele aksine olmuştur diyebilirim.

Ziraî istihsalâtımız geçen seneye nazaran bazı maddelerde eksik ve bazı maddelerde fazla olmak suretile bize büyük bir fark göstermiş bulunuyor. Fakat haricî ticaretimiz büsbütün başka bir manzaranın tesisi altında kendisini gösteriyor.

Şu halde noksan ithalât vuku bulduğu takdirde, memleketimizde mallar üzerinde biz de satış için yeni yeni mahreçler bulmak mecburiyetindeydik. Yeni bir mahreç bulmak kolay bir iş değildir. O, hayatı ve an'aneyi değiştirmek kadar güçtür.

Memlekette iş hacmini arttırmak ve hayat üzerinde müessir olan bazı maddeleri ithâl etmek suretile ucuzluğu temin etmek prensipini takip ediyoruz ve bu sebepledir ki kontenjanı malûm olan şekilde kaldırdık. Kontenjanın kalkmış olması ve satışları buna muvazi olarak da temin etmek gayreti bize ne netice vermiştir ? Bunu şimdi rakamla huzurunuzda arzedeyim :

On aylık haricî ticaretimizin mukayesesini yaptığımız zaman şu rakamları görüyoruz :

1935 senesinde 143 milyon,
1936 senesinde 185 milyon,

1937 senesinin yani içinde bulunduğumuz senenin on ayı zarfında 183 milyon lira.

Geçen senenin ayni aylarına nazaran haricî ticaretimizde 25 milyon liralık bir fazla vardır. Bu, Türk ekonomisinin iş hacmine ilâve edilmiş bir miktardır. İhracatımız geçen seneye nazaran on ay zarfında, on milyon lira fazla kaydetmektedir. Bundan anlıyabiliriz ki bu röpriz denilen devrede alınan tedbirler tesirini göstermiştir. Bütün cihan hayatında siyasî olsun, iktisadî olsun yeni bir sürprizle karşılaşmadığımız takdirde diyebiliriz ki Türk ticareti umumiyetle geçen senelere nazaran bu sene bizi memnun edecek şekilde cereyan etmek istidadını göstermektedir. Bittabi bazı maddelerimiz üzerinde biraz ferahlık olduğu gibi bazı maddelerimizin satışları üzerinde de

sıkıntı mevcuttur. Fakat burada ifade etmeliyim ki ikisini de kül halinde mütalâa ediyoruz.

Bize bu ümidi veren diğer nokta da gene cihan ekonomi politikası üze - rinde tebeddüle doğru meyli sezmiş olmaklığımızdır. Bazı iptidaî maddelerin diğer memleketlerde bol olarak yetişmiş olması, istihsalâtın genişlemesine vesile olmuştur ve bu itibarla mal satmak istemiyen memleketler yeniden satış iştihasını göstermeğe başlamışlardır. Şu halde bizim prensipimiz, ma - lımızı alanın malını alırız esasına istinad ettiği için ticaretimiz tabiî şeklinde ve seyrinde yürüyecektir ve buna bilhassa hükûmetimiz dikkat etmekle kendisini mükellef addeder.

Haricî ticaretimizin 25 milyon liralık fazlasına rağmen dahildeki istihsalâtımız ve istihlâkâtımız ne raddededir? Elbette bu, merak edilecek bir meseledir. Sümer Bank'ın fabrikaları faaliyettedir. Hariçten memleketimize bu sene arzettiğim veçhile fazla mal ithâl edilmiştir. Bizzat merak ettim. Rakam istedim. Sümer Bank'ın « konjonktür » bürosu bana 10 aylık hesap - larını verdi. Bunlar içinde görüyorum ki bizim için hiç şikâyet edilmiyen ve iyi bir sene addedilen 1936 senesine nazaran 1937 senesinin on aylık hesabı yüzde 51 nisbetinde bir istihlâk fazlalığı kaydetmektedir. Bu, bize ispat eder ki milletimizin alış kabiliyeti mütemadiyen ve mütevaliyen yükselmektedir (Alkışlar).

Burada, diğer bir bahse geçmezden evvel, müstahsilimize bir noktayı hatırlatmak istiyorum. Bizim haricî ticaretimiz âdeta bir hesabı cari şeklinde - dir. Malûm olan klering hesablarıdır.

Klering hesaplarında 27 milyon lira birikmiş paramız vardır. Bu para, Türk malı alınması kaydi şartile, Cümhuriyet Merkez Bankası'nda nakten mevcuttur. Aynı zamanda Türk piyasasına ecnebi memleketlerinin veresiye olarak kısmen kısa ve kısmen uzun vadeli olmak üzere toplanan, mebaliğ miktarı 32 milyon liradır. Bunlar da vadesi geldiği zaman Cümhuriyet Merkez Bankası'na yatacak ve Türk malı satın alınacaktır.

Buna mukabil bizim de yalnız Almanya'da birikmiş paramız vardır. Bunun miktarı, ihracat mevsimine girdiğimiz zaman 44 milyon lira idi. Bugün 18 buçuk milyon liraya düşmüştür. Fakat buna mukabil Almanya piyasasının Türk piyasasından veresiye satışından mütevellit alacağı vardır. Yani biz kendi hesabımıza asla açıkta değiliz, bunu bu suretle müvacehenizde ifade etmekten maksadım alınan tedbirlerle Türk müstahsili için müşteri bulun - duğunu göstermektir. Müstahsilin sadece dikkat edeceği nokta bol istihsalât yapmakla beraber beynelmilel piyasaya göre maliyet fiatını ayar etmesidir. Eğer biz memleketimizin bugünkü inkişaf seyrini arzu ettiğimiz veçhile tam mânasile bir refah devresine intikal ettirmek istiyorsak, gerek sınaî sahada olsun, gerek ziraî sahada olsun, müstahsillerimizin mutlaka beynelmilel

maliyet fiatını gözönünde tutmaları ve o miktarlara göre istihsalâtı temin etmeleri kendileri ve büyük milletimiz için zarurı bir keyfiyettir.

Aksi takdirde alınacak herhangi bir tedbir sun'î olur. Ben isterim ki buradan maruzatımı müstahsil işitsin ve kendisinin kulağına gitsin ve tedbir almakta gecikmesin.

Muhtelif zamanlarda, muhtelif vesilelerle birinci beş senelik proğra - mımızdan bahsedilmiştir. Ben öyle zannediyorum ki bu sanayi proğramı - mızın izah edilecek hiçbir noktası kalmamıştır. Yalnız ben burada, huzurunuzda, şu kadarcık söyliyebilirim: Birinci beş senelik sanayi proğramı bitmek üzeredir. Bunun bittiğini belki gelecek sene burada, içtimaımızda size tepşir edebileceğim. Birinci beş senelik sanayi proğramı nasıl vücude gel - miştir ? Bunun teknik cihetlerinden, tesisatından, idare tarzından ve satışlarından bahsedecek değilim. Birinci beş senelik sanayi proğram tesisatı, inşaatı ve mütedavil sermayesile bize 90 milyona malolmuştur. 90 milyonluk bir eserdir. Bu 90 milyonluk eser bizim ne mali ve ne de para politikamızı tazyik etmeden vücude getirilmiştir. Bunu bu suretle ifade etmekten mak - sadım Türkiye hükûmetinin her yaptığı işte çok hesaplı hareket ettiğini, tabiî kaynaklarından hiç birisini forse etmeden eserlerini birer birer mil - letin nazarı takdirine arzetmiş olduğunu göstermektir (Alkışlar).

90 milyon Türk lirasını modest bir meblâğ olarak telâkki edecek mem - leketler vardır. Fakat bizim için maalesef henüz 90 milyon lira büyük bir paradır ve bu büyük parayı hiçbir istihsâl ve tahsil menbaını tazyik etmeden elde etmiş ve işimizi görmüş bulunuyoruz. Bunun mânasını elbette takdir buyurursunuz.

Hükûmetiniz ve İktisat Vekâletiniz bu sene Ulusal Ekonomi ve Arttırma haftasında millete küçük bir hediye verdi. O hediye üç senelik mâden programıdır. Mâdenlerimiz şimdiye kadar bizden maada herkesin malıydı. Türk mâdenleri üzerinde herkes spekülâsyon yapmak ve dilediği gibi müs - bet veya menfi şekilde rapor vermek hakkını haiz olduğunu zannederdi. Hükûmetiniz kurduğu müesseselerle, memlekette bu yeraltı servetlerinin tetkikatını tâmik etti ve bitirilenler üzerinde tesisatını yapmağa karar verdi. Bunlardan rantabilite hesaplarına nazaran rasyonel oldukları anlaşılanlar derakap faaliyet sahasına atılmıştır. Bu faaliyeti bakır, kurşun, demir, altın ve gümüş üzerinde toplamaktayız. Kömür havzasındaki yeni rasyonel ted - birlerle birlikte bu mâdenlerimizde bütün proğramlarile, plânlarile, parasile işletilmeğe hazırdır. Ayni zamanda memleket içinde henüz mevcudiyeti tesbit edilmiyen birçok mâdenler vardır. Bunların bir kısmı da bize, eskiler tarafından işletilmiş, fakat programsız ve plânsız bırakılmıştır. Eskiler, işlettikleri bu mâdenlerde belki de plânsız çalışıyorlardı. Bundan dolayı eski - lerin işlettiği bu madenlerin ne cevherleri, ne de halihazırdaki kıymetleri hakkında malûmatımız yoktur.

Programın ikinci safhası bunların tetkikini âmirdir. M. T. A. Enstitüstü, jeolojik tetkiklerini ve bunlar üzerinde işletme hesaplarını yapacak, memleketin istifadesine arzedecektir. Bu maden proğramı çok mütevazi olarak sizlere hediye edilmiş olmasına rağmen üç senenin nihayetinde memleketin iş hacmine 14 milyon lira ilâve edecektir. Memleketin iş hacmine 14 milyon lira ilâve etmiş olmakla beraber bizim için daha hususî bir kıymeti de haizdir. O da, döviz membaımızı kuvvetlendirecektir. Çünkü metal üzerinde alışveriş dövizle yapılmaktadır.

Ekonomi denince finansın, maliyenin hatıra gelmemesi gayrikabildir. Acaba harici ticaretimizdeki inkişaf bu memlekette mali menabii forse etmeden yapılan işler iş hacminin çoğalması, mali vaziyetimiz üzerinde ne tesir yapmıştır ? Elbette merak edilecek bir meseledir. Maliyemiz gayet dürüst, gayet selâbetli bir esasa istinad etmektedir. Bütçesi kat'i ve samimi olarak mütevazindir ve bu kat'i ve samimi olarak mütevazin olan bütçenin bu hali ilânihaye devam edecektir, ettirilecektir (Şiddetli alkışlar). Çünkü, arkadaşlar, bir devletin bütçesi mütevazin olmazsa hükûmet kurmağa imkân yoktur. Hükûmeti kurmazsa ordusu yoktur, ordusu olmazsa emniyet mesnedi yoktur ve binaenaleyh mütevazin olmıyan bir bütçenin arkasından muhakkak bir anarşi beklemek zarureti vardır. Biz bu anarşinin memlekette doğmasına değil, memleketimiz hududlarından bakmasına dahi müsaade etmiyeceğiz (Şiddetli ve sürekli alkışlar). İşte bütçe muvazenesi bizim nazarımızda bu kadar hassas bir meseledir. Acaba bütçemiz ne haldedir ? Size bir, iki mukayeseli rakam okuyacağım. Bilirsiniz ki bütçe senesi hazirandan başlar ve ayrı bir senedir ve şimdi bu ay altıncı aydır.

Vergi tahsilâtımızın altı aylığı :

1935 senesinde 95 milyon, 1936 senesinde 127 milyon, 1937 senesinde 147 milyon (Alkışlar).

Mali politikamız üzerinde ekonomi politikamızda olduğu gibi duracak değilim. Yakın zamanda Büyük Millet Meclisi'nde bunun etrafında çok uzun izahat ve maruzatta bulundum. Esasen burada tafsilâta girmekle sizi sıkmak saded harici addedilebilir.

Mevduat kısmına geçiyorum. Milletin kazancı ne raddededir ? « Pouvoir d'achat » nın, satın alma kabiliyetinin yükseldiğini ve yükselmekte olduğunu size arzetmiştim. Buna işaret etmekle beraber millî tasarruf ne raddededir ? Millî tasarruf hergün büyük hamlelerle artmaktadır ve bu tasarruf memlektin iş hayatına karışmakla umrana yardım etmektedir. Çocuklarımızdan başlıyan bu güzel âdet bütün milletçe seve seve tatbik edilmektedir. Şurasını tebarüz ettirmek isterim ki tasarruf etmek sadece şahsi menfaat değildir. Tasarrufun mânasında millî ekonomiye hizmet vardır. Ve tasarruf, heyeti umumiyesile bir milletin esas servetini ve esas sermayesini teşkil eder. Bizim memlketimizde bu sermaye kudreti ne haldedir ? Mevduat ke-

limesi içerisinde küçük ve büyük cari hesaplarla beraber umumi tasarruf miktarları da dahildir. Bu suretle maruzatta bulunuyorum.

1935 senesinde 198 milyon,

1936 senesinde 230 milyon,

1937 senesi haziran gayesinde 277 milyon (Alkışlar).

Milletin tasarrufu budur ve bankalarda nakit olarak mevcuttur (Sürekli alkışlar).

Aziz vatandaşlarım, her sene burada bir mesele mevzuubahs olurdu. Ben de kısaca mevzua temas edeceğim. O da millî paranın istikrarı meselesidir. Geçen sene ve ondan evvelki senelerde derhatır edersiniz ki birçok memleketlerin paraları çökmüş, inhidam eylemiş, sukut etmiştir. Bu inhidam arasında ayakta duran ve ayakta durmasına kat'iyetle karar verilen Türk parasıdır. Türk millî parasıdır (Sürekli alkışlar). Bütçemiz mütevazin, harici ticaretimiz bizim için şayanı memnuniyet, vergi tahsilâtımız muntazam, bilmiyorum ki Türk parası üzerinde toplanabilecek, tekâsüf edebilecek ufak, bulutlu bir nokta bulunabilir mi ?

Eğer Türk parası üzerinde bulutlu bir nokta görenler varsa o insanlar asla samimî değillerdir. Ve Türkün dostu değillerdir (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar).

Merkez Bankamızda her sene altın stokumuzun çoğaldığını bilirsiniz. Merkez Bankamızın dikkatle takip ettiği bir politika vardır. Enflâsyona mâni olmak, enflâsyonu türkçe olarak ibtizal kelimesile de ifade edebiliriz. Bilirsiniz ki merkez bankalarının en esaslı ve en mühim olan vazifelerinden birisi memlekette iş hacmile beraber para volümünü ayarlıyarak, ikisini muvazi olarak göstermektir. Klâsik nazariyede derler ki, merkez bankaları bunu yaptıkları takdirde başka hiçbir şey yapmış olmasalar dahi vazifelerini ifa etmiş olarak kabul edilebilir. Bizim nazarımızda enflâsyon, ihtiyaçtan fazla para çıkarmıştır, muzırdır. Fakat ihtiyaç varken enflâsyon endişesile para çıkarmamak ve piyasayı bir vaziyette bırakmak dahi ayni derecede muzırdır. Ve buna verilen isim deflâsyondur. Şu halde biz millî menfaatimiz itibarile enflâsyonu reddettiğimiz gibi elbette deflâsyonu da reddederiz. Bizim için hakikat olan mesele tabiî şeklini bulmaktır ve ihtiyacımızla para volümünü ciddi ve samimi bir surette ayarlamaktır. Merkez Bankamız bu nokta üzerinde şüphesiz ki hassastır ve hassas bulunacaktır. Hükûmetten de lâzım gelen müzahereti elbette görecektir.

Ekonomik meselelerin, malî meselelerin ve para biriktirmenin bağlandığı bir faktör vardır. O faktörün ismini bilirsiniz, emniyettir. Dahilî emniyet, harici emniyet.. Eğer bu faktörlerden emniyet faktörü noksan olursa bunu sehpanın bir ayağına benzetebiliriz. Ayakta durmasına imkân yoktur. Şimdi sizinle aziz vatandaşlarım, emniyet faktörü üzerinde kısaca konuşacağım. Benim görüşüme ve temas ettiğim vatandaşlarımın bana telkin ettik -

leri kanaate göre Türkiye'de teessüs eden asayiş şimdiye kadar olan geçmiş devirlerimizin hiç birinde teessüs etmemiştir. Vaktile tetkikata çıktığımız zaman, yani bizim hayata karıştığımız zamanlarda, ilk iddia olarak serdedilen memleketimizdeki, kasabamızdaki bu şekavet meselesi ne olacaktır ? Suali idi.

Bugün az çok kabadayılık an'anesi ile şekavet merkezi addolunacak muhitlerimizde dahi şekavetin ismi unutulmuştur. Asayiş fevkalâde bir surette teessüs etmiştir. Bu şekaveti san'at ittihaz edebilen vatandaşlarımız dahi sapanına sarılmış, hayatlarını bizzat kendi gayretlerile kazanmaktadırlar. Bu, Cümhuriyet rejiminin millete bahşettiği büyük bir nimettir (Alkışlar).

Bizim memleketimizde sınıf kavgaları yoktur, sınıf ihtirası yoktur, birbirini menfaat saikasile didikliyen yıkıp bitirmek istiyen ayrı ayrı insanlar yoktur. Hepsi Türk namı ve vahdeti altında toplanmış mübarek insanlardır (Sürekli ve şiddetli alkışlar). Memleketimizde bilâistisna her ferd sâyile, kudretile, zekâsile memleketin kendisine verdiği nimetleri kullanır, ve kudreti, zekâsı ve istidadı nisbetinde müstefit olur. Bunun istifadesine mâni olabilecek hiçbir tedbir, hiçbir kanun, hiçbir engel yoktur ve olmıyacaktır (Sürekli alkışlar). Şu halde vatandaşlarımla dahilî emniyet üzerinde ittifakı tammemiz vardır. Görüyorum ki siz de beni tasvip buyuruyorsunuz.

Şimdi haricî emniyete geçiyorum :

Bütün dünya gözden geçirildiği takdirde bütün cihan içinde düzenliğin mevcut olduğunu iddia etmek fazla safdillik olur. Ve böyle bir iddiayı tekzip edecek, muhtelif memleketlerde hâdiseler mevcuttur. Zaman zaman muhtelif diyarlardan kulaklarımıza top sesleri gelmektedir. Bu vaziyeti bu suretle kısaca hülâsa ettikten sonra derakap kendimize intikal etmek isterim ve derim ki Türk vatanını istihdaf eden hususî mahiyette ve umumî mahiyette olsun bir tehlike mevcut değildir. Böyle bir tehlike görülmüyor. Hükûmetinizin iki taraflı ve çok taraflı, ve muhakkak surette sulh emelile yaptığı dostluk muahedeleri ve misaklar karşılıklı emniyetimizi kurmaktadır ve biz karşımızdakilerin hakkına ne kadar riayet etmekte isek elimizi uzattığımız ve dostluğumuzu ifade ettiğimiz devletler dahi ayni surette bizim his ve fikrimiz gibi sulh emelile bize ellerini uzatmaktadır. Bundan şüphesiz ki bir muvazene teessüs ediyor. Fakat asıl esas kuvvetimiz memleketimizin potansiyel kuvveti vahdetimiz ve bilhassa milletimizin eşsiz etrafında ve emniyet altında bilâkaydü şart bulunmuş olmasıdır (Alkışlar). Memleketimizde bu suretle sulhun nigehbanı olan organize büyük bir kuvvet mevcuttur. Bu kuvvet Türk milletinin bütün mezayasını Türk milletinin tarihteki bütün kahramanlık ve şehametini nefsinde toplamıştır. Biz onun ismine sadece ordu diyoruz ve onunla iftihar ediyoruz (Sürekli alkışlar). Hergün geç -

tikçe teçhizat itibarile, kudret itibarile mütemadiyen yükselen ve büyüyen ordumuz eşsiz Başbuğunun kumandası altında elbette Türk vatanına mütevecih olacak her tehlikeyi bertaraf etmek kudret ve istidadındadır (Alkışlar). Bunu ifade ederken sırf orduya karşı olan muhabbetimizi, tevkirlerimizi arzediyorum. Yakın veya uzak bir tehlike mânasında bunu ifade etmiş bulunmuyorum. Tekrar ederim ki vatanımız için istihdaf edilmiş bir tehlikenin mevcudiyeti mevzuubahs değildir. Fakat herhangi bir sürpriz karşısında cihan tahavvülâtı içinde tedbirli olmak lâzım geleceğini ifade için bu maruzatta bulunuyorum.

Teşrin ayları Türk tarihinde millî bir hususiyet göstermektedir. Bilhassa birinci ve ikinciteşrin aylarının 29 uncu günü. Birinciteşrin ayının 29 uncu günü biliyorsunuz ki Cümhuriyet bayramıdır. Cümhuriyet bize bütün hurafeleri yıkmış, onun yerine nurlu bir devrim hayatı ikame etmiş, Şefimizin idaresi altında bizi hergün birer suretle terakkiye doğru götürmekte bulunmuştur (Alkışlar). Biz Cümhuriyetimizi takdis ederiz. Biz bu rejimin altında mes'ut olacağımıza inanırız.

29 ikinciteşrin Hatay bayramıdır (Sürekli alkışlar). Elbette ifade edebiliriz ki birinci 29 teşrinin kardeşi yahut evlâdıdır. Geçen sene bu mevsimde Hatay mevzuubahis olduğu zaman, niçin saklıyalım, içimizde endişe mevcuttu. Hatayı kurtarmak azmi kat'isinde idik. Kat'î netice alınmamıştı. Gönderdiğimiz heyeti murahhasa yolda bulunuyordu. Şimdi milletimizin karşısıda diyoruz ki Hatay kurtulmuştur. Bayramını yapıyor (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Bu hususta kabul olunan rejim behemehal ve tamamile tatbik olunmalıdır (Şiddetli alkışlar). Şu halde hep beraber arkadaşlar, sevgili Hatya ve Hataylı kardeşlerimize, sesimizi millî heyecanla yükselterek diyelim ki Hatay, istiklâlin kutlu olsun (Kutlu olsun sesleri, bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar).

BUGÜNKÜ FRANSA'DA AHLÂK FELSEFELERİ

DR. ZİYAEDDİN FAHRİ

Fransa'da asrımızın başından bugüne kadar ortaya çıkan ahlâk telâkkileri, geçen asır sonlarındaki fikir buhranı ile yakından ilişiklidir. Dinî ahlâkın halk sınıflarına varıncıya kadar bütün içtimaî sınıflar arasında maruz kaldığı sarsıntıya bağlı olan bu buhran, harptan önceki lâyık ahlâk, ilme dayanan ahlâk cereyanlarını uyandırmıştır. Bu bakımdan bugünkü fransız ahlâk felsefelerini, içtimaî bir tecrübenin ifadeleri gibi karşılayabiliriz.

Fransa yirminci asır eşiğinde manevî bir buhran içinde idi. Salâhiyetli adamların elinden çıkmış iki anket bu cemiyet hâdisesi hakkında bizi yetesiye aydınlatıyor.

Sayılı fransız mecmualarından *La Revue*, 1905 de (lâyik ahlâk yapılabilir mi ?) sorgusunu ortaya attı. On beşe yakın fransız mütefekkiri buna cevap verdi. Cevapların verdiği netice, birkaç istikamete ayrılabilir :

A. — Müsbet ilimler sevgisinden ilham alan istikamet. Meselâ *Berthelot* diyor : İlim, var olan en büyük ahlâk mektebidir. Dinî ahlâk menfaat kayıtleri ile bağlıdır. Kurbanlar, dualar... Dinî hareketlerdir, yoksa ahlâki değil. Ahlâk, dine feylesofların düşünceleri ile girmiştir. Ahlâkın ahlâk olabilmesi, dinden sıyrılıp ilme bağlanması ile kabildir. Hakiki ahlâk mektebi ilimdir. Vazife fikrini ve çalışma zaruretini ilim bize bir ceza değil, bilâkis faaliyetimizin en yüksek kullanılışı gibi talim eder. *Ch. Richet* de ayni fikirdedir: Büyük dinler bile ahlâkiliği kendi taraflarına yontarlar. Sonra bir din içinde birlik yoktur, tarikatlar vardır. Ahlâki kanunun külliliği nerde kalıyor.

B. — Dinî temele bağlı olan istikamet. Meselâ *Bruntière*, ahlâki mükellefliği dinî temelsiz izah edemiyeceğini söyliyor.

C. — Aklî tecrübe diyebileceğimiz istikamet. Meselâ *Boutraux*, aklın yalnız ilimdeki akıldan ibaret bulunmadığını, asıl aklın -vakıaların mânasını anlama melekesi- olduğunu kaydettikten sonra ortaya atılan meselenin hiçbir zaman dinî ahlâkı ortadan kaldırmak demek olmadığını izah etmektedir. Hakikî akıl, insanî harsın topuna ait bir kavrayıştır. Bu kavrayış için den dinî ahlâk unsurlarının hepsini çıkarmak lâzım değildir.

Küllî olmak isteyen ahlâk, hiçbir zaman ana prensibi « eşyanın ilk illet ile münasebeti » olan dine yabancı kalamaz: yalnız onun beşerî ahlâk ile çarpışan taraflarını ilge edecektir. Coğrafyacı *Elisé Reclus* de buna yakın

en kuvvetli aklî saik bile bizi ahlâkiliğe götürmez. Fakat dinî ahlâk da beşeri duyguları yalnız « bilinemez » in ibadetine hasretti. Bu duyguları bu dünyaya, toprağa bağlanmasını düşünmeliyiz. Bu zümreye ithal edebileceğimiz *Durkheim*, ankete verdiği cevapta ahlâkı akla bağlamakla beraber ilâve ediyor: Fakat ahlâkın akıl eseri olduğunu söylerken bizim onu yaptığımız zannedilmesin. Ahlâk, mücerret bir sistem olmayıp amelî emirlerden ibarettir ve bunlar « muayyen içtimaî şerait altında tarihî bir surette teşekkül etmişlerdir ». İlmin yapacağı birşey var: Tarihî bir surette teşekkül eden bu amelî emirlerin husul ve teşekkül sebeplerini aramak. Fakat düne ait bilgi ile, yarının işi olan ahlâkın ilişikliği nerede ? Bu noktayı *Durkheim* cevabında şöyle anlatıyor: Nasıl olduğundan nasıl olması lâzımgeldiğini çıkarırız. Sonra analoji yolu ile de istikbalin ve bugünün ahlâk kaidelerini kurmak mümkündür. Halk için lâyık bir ahlâkın esası, niçin aileye, vatana insanlığa bağlı olunacağını anlatmak değil mi ? İçtimaiyat usuli ile bu gayeye pek iyi vasıl olabiliriz. « Esasen bu usul, talebelerim tarafından liselerde ve ilk mekteplerde tatbik edilmektedir. Tecrübenin fena netice verdiğini ise zannetmiyorum ». Fransız sosyalistlerinden *E. Fourniére'in* cevabında da aynı ruh yaşıyor. Tabiat bize benzerlerin birleştiğini, yardımlaştıklarını göstermekte, ilim bu noktayı daha çok derinleştirmektedir. Cemiyette çalışan sınıf, kendisi gibi çalışan fakat başka cemiyete mensup olan amele sınıfı ile sempatiktir. Demek ki tabiat olsun, cemiyet olsun bize ahlâklılığın « İçtimailik » ten ibaret bulunduğunu gösteriyor. Ahlâk ilmî hayatiyat ve içtimaiyat tecrübelerinin bir terkibini yapmalıdır. Nihayet *Fouillée*, ahlâkcıya her medeniyetin « Fikir - Kuvvet » lerini bulup sistemleştirmek işini, devlete de bu sistemleşmeyi mektebe sokmayı teklif etmektedir.

Üçe ayırdığımız anket cevapları içinde en mühimi son istikamettir. Sonraki eserlerde hep bu sahada meyva verdi ve diğer iki istikamet de ayni nisbette zayıfladı.

Üç sene sonra *Binet* aynı mevzua dair bir anketi lise hocaları arasında yanlış, çok dağınık cevaplar almıştır: Hocalar ne cevap vereceklerini şaşırmışlardır.

Fakat bu buhran, hakikatta bir büyüme buhranı oldu. Doğrudan doğruya ilim sevgisi ve ilme dayanan bir ahlâk cereyanı alabildiğine yürüdü. « İyi » yi mademki « İlâhî » ye bağlamıyoruz; « İyi » yi mademki mücerret akıldan çıkarmak istemiyoruz. O halde müracaat edeceğimiz ilmî usul ile ahlâki kanunu çıkarabileceğimiz şe'niyetler var mıdır ?

Bu hareket hemen söyleyelim ki devrin umumî felsefe hareketi ile ilişiklidir. Manevî ilimlere doğru yürüyüş kuvvetlidir. Buna mukabil metafi-

zik o kadar gözde değildir. Yalnız muayyenlik ve mekanizm meseleleri dalayısile metafizik yapılıyordu. Sonra ahlâk alâkası, dikkate değer bir ehemmiyet alıyor. Fakat aranılan mesele mükellefliğin temeli olmaktan ziyade asıl ahlâki şe'niyetin varlığı ve mânası üzerinde kökten bir araştırma oldu: Ahlâklılığın mahiyeti ferdî veya içtimaî oluşu hakkında ne düşünebiliriz ? Bu düşünüş değişikliğinin, zekânın kablî bir âlet olmayıp tecrübî tefsir vasıtası olduğunu kabul ile başladığı ise şüphesizdir.

Ahlâki kanunu çıkarabileceğimiz şe'niyetler var mıdır ? Bu sorguya cevap verenler arasında biyoloğ bir doktor « Beşer tabiatı » nı gösterdi : Tabiatımızı, grizeleri tetkik etmekle ahlâklılığın neden ibaret olduğunu ve ahlâklılığa nasıl bir istikamet verilmesi lâzımgeldiğini anlayabileceğimizi söyledi. *Metchnikoff* hakikatta on sekizinci asır feylesoflarının « tabiat telakkisini tenkit eder görünürken, bir taraftan felsefî sezgi itibarile o telakkinin esiri idi. Vardığı netice Spencer'in « muhite tam uyma » sından başka birşey değildi. Beşer tabiatı başlangıçta ahenksizliklerle doludur, ahlâkî buhran bundan doğdu. Batıl inanışların, dinlerin grizelere koydukları engeller yersiz değildir. Fakat biyolojiye dayanan bir fen bize bu ahenksizliklerden kurtulma çarelerini de gösterecektir. Meselâ « Orthobiotique - İyi yaşama bilgisi » grizelerimize, tabii temayüllerimize nasıl kanal açılacağını öğretiyor. « Gérontolgie - İhtiyarlama bilgisi » bizi bugünkü hasta ihtiyarlıktan kurtaracak ve normal ihtiyarlığa kavuşma yollarını gösterecektir, nihayet « Thanatologi - Ölümü karşılama bilgisi » ahlâki ve dinî buhranların anası olan ölüm endişesinden kurtarıp bizi tabiata karıştıracaktır.

Fakat biyolojiye, tıbba dayanan bu ameliyyeler, nihayet olsa, olsa ferdin ahlâkî huzurunu temin etmiyorlar mı ? *M.* cevap veriyor: ihtiyarlama bilgisi bize hayatın « Cyclenaturel - Tabiî devre » sini yaşamak sırlarını verecektir. Her ferd, kendi benzerlerinin de bu devreyi yaşamasına çalışmalıdır. Nihayet « yaşlı ve tecrübeli adamlar », cemiyetlerin başına geçerek biyolojik ahlâkın esaslarını, içtimai sahada kendi tecrübeleri ile mezcetmelidirler [1].

« Ahlâkî » yi « Hayati » ve « Grizî » ye dayandırma hususunda *M.* un yaptığı teşebbüs, eserinin intişar ettiği 1907 tarihinde, ilkin kendi meslekdaşları arasında tenkide uğradı; sonra muhafazakârların hücumuna maruz kaldı. Nihayet ruhiyatcılar tarafından tenkit edildi.

Bütün bunların sebebi *M.* un gerek ahlâkî buhranı izah, gerek bu buhranı izale için ileri sürdüğü mütalâalarda, biyolojik unsurları aşan bir ma -

---

[1] Bu nazariye hakkında etraflı malûmat sahibi olmak isteyenler şu kaynağa bakabilirler: *İş Mecmuası*, cild 1934, sayı 2 ve cild 1936, sayı 1: *Tabiata dayanan ahlâk sistemleri* Yazan: Ziyaeddin Fahri

hiyet bulunması, meselâ kendini koruma grizesine nizam veren bir zekâdan, yahut yaşlı adamların « İçtimaî tecrübe » sinden bahsedilmesi idi. Bununla beraber *M.* un eseri, esasen on sekizinci asırdan beri gelen tabiat ahlâki telakkisine, tekâmülcü ahlâkın izine koyu bir ilim rengi aşıladı, gerek dinî ve gerek ananeci ahlâk taraftarlarının tabiatın « Gayriahlâki » oluşu hakkındaki telakkilerine karşı ilmin cevabını verdi. Hülâsa, tenkitlere uğramasına rağmen hakikatın bir parçasına göstermiş oldu.

Ahlâk kanununu çıkarabileceğimiz şe'niyetler var mıdır ? Bu sorguya ruhiyat da cevap vermeğe savaştı ve bize « Conscience - Şuur » u gösterdi. *Ribot* ve son zamanlarda *Parodi* bu istikamette yürüyen ahlâkcılardan sayılabilirler. Ahlâklılığa psikolojik bir temel arayanlarda asıl müşkül, « Hayati » ile « Ruhi » nin ayrılış noktasını tayin etmektir. *Ribote* gibi « kökleri ihtiyaçlarda grizelerde ve .... ferdin umumî mevcudiyetinde » olan bir hisler ruhiyatı düşündüğümüz takdirde bu müşkülün, hayatiyatın lehine halledilmesi mümkündür. Fakat teessüri hâdiseleri bile « Zihnî » ye sokan bir ruhiyatcılık o zaman bu müşkülü tersine geçirecektir. Kısası, ister tekci - Monist olalım, ister çokcu - Pleuraliste bakımı kabul edelim, ruhiyat itibarile her iki istikamet, bilhassa ahlâkî hisler ve heyecanlar bahsinde, ayni neticeye varabilir. Çünkü *Ribot* bile şuur hâdisesinin « bazı hayati hâdiselere inzimam etmiş bir iğlâki mahsusdan başka birşey » olmadığını kabul ettikten sonra mesele bu « iglâki mahsus » un bir derece mi, yoksa tabiat farkı mı taşıdığı meselesine müncer olur [2].

Ruhiyata dayanan bir ahlâk, « İyi » ve « Fena » hareketi meyelanlara dayandırmalıdır. Yalnız biyoloji mânasında ve grize ile müteradif bir meyelan düşünmekten ziyade bir « Şuur » inzimam ettiği psikolojik bir meyelan karşısında olduğumuzu hemen ilâve edelim. *Parodi*'de bu cihet aşikârdır: Meyelan şuuru ile bizde kendimize dönmek ve tevkif etmek kudreti gözükür. Bu kudret, muhtelif derecelerde her düşünce fiilinde mündemiçtir. Bize hüküm verdiren, iyi veya fena dedirten takdir, işte bu kudretten gelmektedir.

Meyelanın bendeki şuuruna göre şu veya bu harekette bulunmak, bulunmamak hâdisesi nasıl bir ruhî makanizma taşıyor ? Meyelan, ne de olsa, bir kudretin tezahür vasıtasıdır. Eflâtun'un « İyi fikri - Idee du Bien » ni kabul etmek bizi böyle bir vasıtayı düşünmekten menetmez. Hattâ Kant'ın « kat'î emir » i bile böyle bir meyelan telakkisini reddetmiyor. Şüphesiz, ruhiyat müsbet olmak sıfatile, iyi veya fena davranışı yalnız meyelan vasıtası

[2] *Hissiyat ruhiyatı*, çeviren : M. Şekip, 1929.

ile tahakkuk ettirmiyor, ayni zamanda bu davranışın kaynağını da göster - meğe çalışıyor. Aksi takdirde hiçbir kuvvet bizi meselâ *Kant* ve *Mill*'e yaklaştırmaktan menedemiyecektir : kat'î emir şu hareketin lüzumunu gösteriyor; meyelan bu emrin hizmetçisidir. « Fayda » beni şu gayeye sürüklüyor, meyelan beni bu gayeye itecek kuvvettir. *Ribot* bu gibi nazarî ahlâk telakkilerini bir kalemde reddediyor. Sonra ahlâkî hissi izaha çalışıyor : « Ahlâkî his, menşeinde ne bir fikrin, ne de bir hükmün mahsulü olmayıp sadece insiyakidir. Binaenaleyh vehbî ve fıtrîdir. Fakat fıtrî tâbirinden maksat Ef - lâtun felsefesindeki missaller tarzında ötedenberi beşerin fıtratında mek - nuz, gayri mütehavvil, irşatkâr olmak demek değildir. Belki susuzluk, aç - lık vesair bünyevî ihtiyaçlar gibi fıtrîdir. »

Ahlâkî hissi bu şekilde « İnsiyakî » görmenin ve temayüle irca etmenin doğuracağı meseleleri bir tarafa bırakalım: bizzat ruhiyatcı ahlâkcılar tenakuzdan kendilerini kurtaramıacaklar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, gerek « biyolojik » ile « psikolojik » in sınırını ayırmakta, gerek ahlâkî hissin tekâmülünü araştırırken « psikolojik » ile « sosyolojik » in sınırını göstermekte güçlüğe çarpacaktır. Buna rağmen ruhiyat ahlâkının bir verdik - donnée olarak kabul edilen şuur şe'niyeti içinde, ahlâklığının temelini aramağa çalışması, hayatiyat ve içtimaiyat ahlâklarının eksik taraflarını ta - mamlamak itibarile çok ehemmiyetlidir. Denebilir ki ahlâklılığı araştıran hayatiyat ve içtimaiyat cereyanları içinde « Ahlâki iş » e en yakın ve onunla en samimi olan unsurları ruhiyatcı ahlâk gösterecektir.

Ahlâk kanununu çıkarabileceğimiz şe'niyetler var mıdır ? Bu sorguya içtimaiyatın nasıl bir gururla cevap verdiğini biliyoruz: Cemiyet. Ne tabiat ne de ferdî şuur ahlâkî ve içtimaî nizam hakkında salâhiyet sahibi değildirler. Onlar ahlâkî, yahut gayriahlâkî bir vasfı haiz olmayıp sadece « lâahlâ - ki » dirler. Grize ve temeyül, içtimaileşmek suretile ahlâkî bir seciye kaza - nır. O halde biyolojik ve psikolojik şe'niyetleri müşahede ve istikra sure - tile ahlâklılığı tesise imkân yoktur. Felsefî nazariyelerde işliyen akıla dayanarak ta'lil suretile mükellefliği kuramaz. Dinî ahlâklardaki « kudsî » de nizam verici tesirini kaybetmiştir.

İçtimaiyat ahlâkının ilk hücumu felsefe sistemlerinde görülen ahlâk nazariyelerine oldu. Bu nazariyelerin dayandığı mütearifeler, beşer tabiatının ve bunun neticesi olarak vicdan hükümlerinin « mutlak değişmezlik » idir. Fakat müşahedeler bize, hakların medeniyet derecelerine göre, adet - lerinin ve ahlâkî telâkkilerinin nasıl değiştiğini gösteriyor. Misâl : Ortazaman'da o kadar gayriahlâkî sayılan boşanma, bugün iktisadî ve içtimaî şeratin tesiri altında ahlâkî bir vasıf alamıyor mu ?

Fakat ahlâki tasavvurlar üzerinde bir nazariye ve felsefe yürütmiyelim mi ? *Lévy-Bruhl* cevap veriyor : Yapalım, fakat fizik meselelerini araştı - ran metafiziğin inkilâp geçirerek bugünkü fizik haline gelişi gibi, ahlâk ta « Métomorale » olmaktan çıkarak « Morale » şeklini almalı ve bir mânada « adetlerin fiziği - Physique des Moeurs » yapmalıdır. Böyle bir ilim bize âdetlerin nasıl doğduğunu, nasıl değiştiğini ve hangi istikamete doğru yürüdüğünü gösterecek, bizi ahlâkî şe'niyet hakkında aydınlatacaktır. Kısası, vicdanın sesi, içinde yaşanılan medeniyetin, cemiyetin, zümrenin sesidir. « Ahlâk », « İçtimaî » nin üzerimizdeki tazyik ve tesiridir [3].

Durkheim da bu telakki daha kuvvetlidir, o kadar ki küçük bir kelime tebdili ile onu *Kant*'a yaklaştırmak mümkündür. Kendisi zaten bunu yapıyor. Bir cümlesini olduğu gibi nakledelim : « Nous n, avons cessé de répéter que pour nous, la caractéristique essentielle de la régle morale était l'obli - gation au sens Kantien du mot, c'est-à-dire cette propriété en vertu de la - quelle une régle de conduite nous apparaît comme devant être observée simplemet, parce qu'elle est la régle ». Fakat bu kaide, kaynağını nereden alacak ? Mükellefliğin « akıl » ile münasebetini inkâr eden içtimaiyat ahlâkı, bunu şüphesiz ne ferdi şuura, ne de grizeye dayandırmamaktadır. Bu kaide hiçbir zaman fertten gelemez. Çünkü kaidenin taşıdığı mükelleflik verici seciye, muhakkak fertten üstün bir kaynaktan gelmelidir. Bu kaynak ancak şe'ni olan cemiyet olabilir.

Sadece geçer ayak işaret ettiğimiz ve tafsil, tenkidini bir başka zamana bıraktığımız bu telâkki de, diğerleri gibi hakikatın bir tarafını aydınlatmış oldu. Zaten çok zaman evvel *Pascal*'ın meşhur sözünde formülünü bulan bu telâkki, *Comte* da bir sistem haline gelmişti. Müsbet felsefe, filhakika, fertten içtimaî nizam bulmak salâhiyetini nezetmekle içtimaiyat ahlâkına yalnız yol hazırlamış değil onun ana düşüncesini bile ifade etmiş oluyordu. Yeni tarihi otuz seneden fazla bir zamanı bulan bu cereyan, aydınlattığı tarafla muhtelif temayüller üzerine tesir yaptı. Son ve bariz tesirine *Bergson*'un son kitabında şahit olduğumuz içtimaiyat ahlâkının, bizde nasıl bir tesir bıraktığı, millî ahlâkın her safhasında nasıl bir rol *oynadığı ise* malûmdur.

*

Yirminci asrın başından bugüne kadar Fransa'daki ilmî ahlâk cereyanları, işte başlıca bu üç şe'niyetin tetkiki üzerine dayanıyor. Bunların hari - cinde dinî, felsefî ahlâk telâkkilerinin durmadığı, meselâ ahlâkî şe'niyete « sataşan » içtimaiyatcılarla katoliklerin nasıl mücadele ettikleri, metafi - zikcilerin « akıl » ı nasıl kurdukları şüphesizdir. Fakat bunları bir tarafa

---

[3] Ahlâk terbiyesi, çeviren: H ü s e y i n C a h i t. Keza Z i y a G ö k Alpın ahlâka ait yazıları da bu çerçeve içine sokulmalıdır.

bırakacak olursak, ilmi ahlâk namına kaydedeceğimiz diğer cereyanlara da şahit olabiliriz.

Bu diğer cereyanların mahiyeti, felsefe tarihinin ezeli kanununa bağlıdır. Şöyle ki : yeni bir terkip ihtiyacı kendini göstermeğe başlıyor. « İyi », ve « İyi hareket », beşerin tabiatında, grizesinde gizlidir. « İyi » ve « İyi hareket », temayüllerimizn diğerkâm ifadesidir. İyilik yapmak heyecanları - mızdan birini teşkil eder. Nihayet « İyi » ve « İyi hareket » içinde yaşadığım zümrenin bana verdiği bir tasavvur, gösterdiği istikamettir. Bu « parça - hakikat » ler, düşüncelerimizin « bütün hakikat » ihtiyacını tatmin etme - dikten başka, beni mücerret formüller karşısında bulunduruyorlar. Şuurumun yine şe'ni olan hürriyet ihtiyacına cevap vermiyorlar. Tabiatımdan, şuurumdan ve cemiyetimden gelen unsurlar, bana « İyi » yi aşılasınlar, fakat « Ben », bu unsurları yoğurmamalı mı, onlara bir şekil vermemeli midir ? Alime, « doğru » yu bulmağa çalışan adama verdiğimiz bu imkân ve hürri - yeti ahlâklıdan, « İyi » yi işlemeğe çalışan adamdan selbetmeyelim ve ah - lâkta da faraziye, tecrübe esaslarını kabul edelim.

Bergson'un son kitabında da izini gördüğümüz bu yeni terkibi görüş, bilhassa diğer bir fransız feylesofun da, *F. Rauh*'nun eserinde dikkata değer bir zenginlik, bir bereket arzeder [4].

Türkiye'de ahlâki buhranın halli, gençliğin ahlâki terbiyesi için mü - him istifadeler temin etmek seciyesini taşıyan bu eserin mahiyeti hakkında kısaca şunu söyliyelim : *Rauh* nazarî ahlâkın (şekl) i ile hayatiyat, ruhi - yat ve içtimaiyat ahlâklarının gösterdiği « madde » yi, geniş ve ilmi bir tecrübe mefhumu altında birleştiriyor. Ona göre ahlâklı adam, iyi ve iyi iş hakkındaki bir nazariyeyi, ona ait inanışı, bulunduğu şe'ni şartların icaplar ile yoğuracak, davranışını bu suretle idare edecektir. Başka bir tâbirle, ahlâkta tecrübe yapmalıdır. Bu tecrübe, unsurlarını, malzemesini tabiattan ve ferdi şuurdan olduğu kadar içtimaî hayatın lüzumlarından da alacaktır. Fakat tam bir ahlâkî davranış için bu kâfi değildir. Bu maddeye bir şekil lâzımdır. İşte şuurlu mülâhaza ve ahlâkî tecrübe, elimizde bulunan maddeye bu şekli verecekler, « hayatî », « şuurî » ve « içtimaî » yi, " aklî „ ile birleştirecek - lerdir.

*

İlimdeki « tecrübe » ye benzer bir ameliyenin ahlâkta da mümkün olacağını bu suretle ahlâkın ilme yaklaştığını söyliyen *Rauh*, kitabının intişa -

[4] Bu kitabın ilk faslı türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Mehmet Emin, *Ahlak ve dinin iki kaynağı* 1933, İstanbul. Rauh taki ahlak tecrübesi ile Bergson'daki mistik tecrübeyi birbirine yaklaştırmak isteyenler, B. Emin in tercümesinden istifade edebilirlir.

rından sonra birçok tenkitlere maruz kaldı. Meselâ *Parodi* şöyle düşündü : « *Rauh* ilmin ve ahlâkın yakinlerini birbirinin ayni sayarken ruhiyatcı gö - rünüyor; yoksa mantıkçı ve âlim değil. İlmi bir fikrin hakikatı, onu kabul edenin şuur kuvveti ile kabul edilmiş değildir. Fikrin muhtevası vardır. İlmi hakikat vakıalar ve vakıalar arasındaki münasebetler mecmuudur. Bunlara ait nazariyenin mantıki kıymeti vardır. Bu yüzdendir ki gayrışahsi ve akli oluyor ». Keza *Belot* da, tecrübenin vakıa üzerinde yapıldığını, ahlâkın ise mefkûrevi olmak itibariyle tecrübeye arzedilecek bir şeysi bulunmadığını ileri sürdü.

Darlu, *Rauh*'nun izafici ahlâk felsefesinin bizi fertçiliğe götürdüğünü anlatmağa çalıştı.

Bu gibi tenkitlere karşı feylesofun verdiği cevaplara bakalım. İlimde harici âlemin verdikleri vardır. Bu verdikler âlimin faraziyesile karşı kar - şıya gelince tecrübe ve tahkik mümkün oluyor. Ahlâkta bunların mukabil - leri nelerdir ?

Ahlâki, hakikatın harici, hassi verdiği, âmme idrâki, kendiliğinden dü - şünce, ahlâki duygu ..... gibi unsurlardır. Bunlar olduğu gibi kaldıkları takdirde bir mâna taşımazlar. « Düşünülmüş düşünce » nin eliyle yoğurulmağa, yani bir ahlâk faraziyesinin karşısında sınanmağa muhtaçtırlar. O zaman ahlâki hakikat, tıpkı ilmi hakikat gibi, kendisini gösterecektir.

İlimdeki « Yakin » ile ahlâktaki « Yakin » arasındaki fark ta « Külli » hakkındaki yanlış kanaatımızdan ileri gelmektedir. Bugünkü ilmi hakikat - ları muayyen bir zaman için « külli », « Geçici olarak mutlak - prevísoire - ment absolu » değil midir ? Bir tecrübi ilim zihniyeti için başka türlü mutlak mevcut değildir. İlimdeki « Yakin » « yenilmez bir şuur hali » olup bu - nun küllilik ve ebedilik ile ilişiği yoktur. Ahlâki « Yakin » lerde de biz bu vasfı görüyoruz.

Sonra tecrübe ahlâkı, hiçbir zaman ferdi kendi arzu ve ilcaları ile baş - başa bırakmış değildir. Gösterilen usule göre hareket edildiği takdirde « İlcai - Impulsif » değil, bilâkis sınamaya, muhit şartlarına, zaman ve mekân zaruretlerine cevap veren bir ahlâki davranma karşısında kalacaktır. Bu davranma, muhtevada değil, fakat şekilde ilmi davranmadan farksızdır.

İçtimai ilimlerin zuhurundan sonra *Kant* ahlâkı yaşayamazdı. *Rauh*, kendi ahlâk felsefesiyle *Kant*'i asrileştirdiği fikrindedir: bu asrileştirme ameliyyesi, bir taraftan içtimaiyat, diğer taraftan « kabli » ile ilişiklidir. Yukarıda söylediğimiz gibi, *Rauh*, tabiat ve vicdan gibi « Cemiyet » in de ver - diklerini bir malzeme olarak kabul eder. Kendi tâbiriyle « tecrübe ahlâkı, içtimaiyat ahlâkının bittiği yerde başlamaktadır ». Şu kadar ki içtimaiyat-

cılar da eksiklerini, kendisinin kabul ettiği usul ile tamamlasınlar [5]. *Rauh* ile bu alâka, ayni zamanda XX inci asır Türk tefekkür tarihinin değerli bir uzvu olan *Mehmet İzzet*'in ahlâkî ve içtimaî düşüncelerini anlamağa da yardım edecektir [6]. *İzzet*'in, *Rauh*'tan aldığı tesiri, onunla alâkadar olanlar herhalde farketmişlerdir [7]. Bu itibarla, millî kültür tarihimizin son devir halkalarından birini aydınlatacak, bilhassa memleketimizde, o da idrâk edilmemiş ve kavranılmamış bir şekilde yayılmış olan içtimaiyat ahlâkı telâkkisine karşı artık lâzım gelen tenkitçi ve mütefekkir vaziyetin takınılmasına yardım edecektir.

---

[5] Frédéric Rauh 1861 de (Saint-Martin-le-Vineoux) da doğmuş, 1909 da Paris'de ölmüştür. Sorbond'da ve yüksek muallim Mektebinde Felsefe hocalığı yaptı. Hayatının ilk senelerinde metafizikci idi. Tezinin ismi *Ahlakın metafizik temeli hakkında bir deneme* olup 1890 da müdafaa etti. Bu zamanlarda vücutcu nasıcılık-dogmatisme ontotogique ın düşmanı idi. Sonradan ilim ile, ilim gibi düşündüğü ruhiyat ve ahlak ile alâkadar oldu. *Hisler ruhiyatının usulü hakkında*, 1899 eserile ahlak tecrübesi, 1903 ni vücude getirdi. Fakat, kitabının sonunda haber verdigi asıl iş ahlakı felsefesine ait tasarladığı eseri yaratmadan öldü. Bunlardan *Ahlak tecrübesi* tarafımızdan tercüme edilip Maarif Vekâleti tarafından neşrolunmuştur.

Bu kitap hakkında değerli felsefecilerimizden Hilmi Ziya'nın bir bibliyografyası için Bk. *İş mecmuası*, cilt. 1938, Sayı 13.

[6] Rauh hakkında bir denememizi, Üniversite'de, Rauh ahlâkına ait olmak üzere yaptığımız derslerin hulâsasını ileride ayrıca neşredeceğiz O zaman, feylesofun ahlâk felsefesi tenkitli bir şekilde görülecetir. *İş Mecmuası* c. 1934, sayı 2.

[7] M. zzet den evvel de Edebiyat müverrihi olduğu kadar aynı zamanda bir sosyoloğ olan Prof. Köprülüoglu Fuad'da Rauh'nun tesiri izine şahid oluyoruz. Filhakika *Bilgi Mecmuası*nda vaktile çıkmış olan *Türk edebiyatında usul* yazısına ait kitabiyat içinde F. Rauh nun ismini zikredilmiş görmekteyiz.

MABEDİN YOLLARINDA

Sana varan yollarda, dökülmüş yaşlar gördüm
Eşiğinde diz çökmüş gönüllerin gururu.
Etrafıma bakındım, ıssızlık dile gelmiş
Sesler, seni arıyor; hisler, sana eyilmiş . . .
Ben de geldim kapına; işit, ey gözüm nuru.
Adını ana ana sesimden çelenk ördüm.

*

Alnımı yere koydum, yalvardım, andım seni;
El kaldırıp çağırdım, duymadım sesini :

*

Akşam; dönüş yolunda karanlıklar ağardı
Kubbelerin üstünde sesler sana ağlardı.

SITKI AKOZAN

YARI YOL

Yüzünü gördüğüm, baktığın zaman,
Karanlık içimde erir erirdi.
Yine, gölgen gibi koşsam ardından :
Gözlerin ruhumu dinlendirirdi..

FEYZİ KUTLU

BEY BÖYREK HİKÂYESİ

OSMAN TURAN

Büyük Selçuk İmperatorluğu'nun kurulması neticesi olarak sürekli bir oğuz göçümünün şarkî Anadolu'ya doğru uzun zamanlar akıp geldiğini biliyoruz. Bunların yabancı bir kültür tesirine düçar olmaksızın ananelerini, iptidaî şekillerini bozmadan, birlikte getirmeleri çok tabiidir. İşte Dedekorkut kitabındaki hikâyeler, bu göçlerle gelen eski rivayetlerdir.

Dedekorkut hikâyelerinde, Bayburt adının sık sık geçmesi, bugün o civar halkı arasında bunlardan hiç olmazsa bazılarının yaşamakta olduğu ihtimalini bana hatırlattı. Vaktiyle Bayburt orta mektebinde iken "Bey Böyrek" hikâyesini işitmiştim. Bu yaz tatilinde Bayburt'ta beş on gün kalmak fırsatından istifade ederek yaptığım araştırmalarda "Bey Böyrek" hikâyesinin yaşamakta olduğunu gördüm. Bayburt fonetiğine mümkün olduğu kadar uygun olmak üzere tesbite çalıştım[1]. Hikâyenin üç rivayetini elde edebildim. Topladığım üç rivayet umumiyetle birbirine uymaktadır. Bu üç rivayeti *A*, *B*, *C* ile gösterip bunlardan kendi düşünceme göre daha orijinal olanını esas ittihaz ettim. Diğer rivayetelerle olan farkları haşiyede gösterdim. O suretle ki icabında B, C rivayetleri kendi kendine tekrar teessüs edebilsin.

A rivayetini, Bayburt'un Vahşin köyünden İbişoğlu Zarif isminde 38 yaşlarında birinin ağzından tesbit ettim. *B* rivayeti orta okul müdürü Mahmud Kemâl'in delâletiyle, Bayburt'un Hopur köyünden 60 yaşında Çiloğlu Yusuf çavuşun ağzından alınmıştır. *C* rivayetini de yine Bayburt'un Vahşin köyünden Keziban adında 40 yaşlarında bir kadın ağzından tesbit ettim. Ve tesbit ederken anlatanın ifadesine sadık kalmağa çalıştım. Onun anlatış tarzına göre icab eden yerlere tenkit işaretlerini koydum. Anlaşılması güç bazı mahalli teleffuzları izah ettim.

Bayburt halkı, Baydurd'un cenubu şarkısinde bulunan Duduzar köyünün yakınında uzun taşlarla çevrili olan bir yeri Bey Böyrek'in mezarı olarak gösterirler. Bayburt köylerinde sık sık Börek şahıs adına da rast gelinmektedir ki onun Böyrek'ten hafiflemiş bir isim olması kuvvetle muhtemeldir. Bu da, hikâye kahramanının, halkın ruhuna ne derece nüfuz ettiğini göstermektedir. Hatta Bayburt'un Almışka köyünde bir ailenin Bey Böyrek soyundan geldiğinin söylenmekte olduğunu Mahmud Kemâl'den öğrendim.

Halk, bazan Bey Böyrek'i Hazreti Ali'nin oğlu Muhammed Hanefi hikâyesiyle karıştırmaktadır. Hatta Muhammed Hanefi hikâyesinin bütün cereyan ettiği sahayı Bayburt kalesi olarak zannederler. Güya Muhammed Hanefi, geyik avlaya avlaya Medineden Bayburt kalesi önüne geliyor. Kale o zaman Taput adında bir

[1] Tabiidir ki her lisanda olduğu gibi bizde de edebî dili ifadeye mahsus olan alfabemizle her hangi bir mahalli şiveyi aynen tesbit edebilmeğe imkân yoktur. Bizim K' ların mühim bir kısmı, bilhassa sonda gelenler, Bayburt şivesinde - bir çok eski Türk lehçelerinde olduğu gibi - خ *kh* dır. Bunu bizim *h* harfile gösteriyorum. Bu hikâyeyi okurken bizim alelâde kullandığımız *h* lardan kolaylıkla tefrik edilebilir.

kralın elinde bulunmaktadır. Tabut'un korusunun bu gün Bayburt'un cenubunda olan ve Çoruh kenarında bulunan düz çayırlığın olduğuna hemen umumiyetle inanılmaktadır. Muhammed Hanefi, burada uyuyup atını koruya salıverince kralın adamları, onu orada yakalayıp zindana atıyorlar. Zindanda, bir çok meşakkatler çektikten sonra Kralın kızı buna âşık oluyor. Zindanın kapısındaki taşı alarak onu kaçırıyor, yolda tutuluyor. Birçok muharebelerden sonra Hazreti Ali na'ra atarak yetişiyor. Nihayet kalenin karşısındaki tepeden (bu tepe ile kale arasından Çoruh geçer, sarp ve yüksek bir kayalıktır.) Düldül'e vurarak kaleye atılıyor. Düldül burayı atlamak için - onların tabirince - "çok zarû figan ediyor" halk etimolojisine göre burada kurulan köyün Düldülüzar (Duduzar) adını alması bundan dolayıdır. Orada taşlar üzerindeki çukurların da Düldül'ün ayak izleri olduğuna inanılır. Görülüyor ki Muhammed Hanefi hikâyesiyle, Bey Böyrek hikâyesi böyle birbirine karışıktır ve her ikisi de aynı yerde, aynı macerayı geçirirler. Kalenin zaptı iki rivayette de aynıdır. Bu hikâyeye göre, Bey Böyrek'in babası, büyük bir şehirde ikamet eden bir padişahtır. Diğer taraftan, Bey Böyrek, köyünün adını Saracık olarak gösterir. Sonra kalede esir iken bezirgânından kendi ilinden haber sorunca, babasının Oğuz İli padişahı olduğunu söyler. Bezirgân da ona: (Ge işim sorarsan Oğuz ilinden, alıp sattığım dünya malından) gibi cevab verir. Bey Böyreğin köyü olarak gösterdiği Saracık, bu gün Bayburt'un 10-15 kilometre yakınında bir köyün adıdır. Bu köye yakın bir de Tanışman köyü vardır.

Eski Türk menkıbelerinde rast gelinmekte olan devamlı uykuya burada Uguz Uykusu adı verilmektedir.

C rivayetini tesbit ederken, fazla uyuyan adamlara (Uguz uykusuna mı daldın) denildiğini öğrendim.

Abdülkadir İnan, İstanbul Halk bilgisi derneği namına yaptığı Şarkî Anadolu seyahatında, Bey Böyrek hikâyesini bilen bir adama rast geldiğini, fakat hikâyeyi tesbit etmeden evvel kaybettiğini söylemektedir. *(Halk bilgisi hakkında rapor, sahife 16).*

*

Vahtin birinde bir padişah varmış, o padişahın hiç züriyeti yogumuş. Bu padişah bir gün eve gelirken yanında fıhara bir konşusu varmış, padişah konşusunu çağırmış, senin gülmen nedür ? Ben bir padişah olum benim bir gülmem yohta senin bu gülmen nedür ? O da deyi ki padişahım sağ olasan, benim bir çocuğum var o çocuh bizi güldürür. Sonra konşusu buradan gidiy. Padişah ayilesine deyiy ki ben derdime derman arıyacam. Kalhıp sabahleyin lalasile birlikte hareket ediy. Bunlar gidiyler, bir günlük yol gittiler, bir puhar (pınar) ın başında bir dervişe ıras (rast) geldiler [2]. Selâmun aleyküm derviş baba, padişah, dedi. Derviş aleyküm selâm padişahım, dedi [3]. Orada atlardan indiler, puharın başına oturdular. Padişah deyiy ki sen benim padişah olduğumu neden bildin ? O deyiy ki sen benim derviş olduğumu neden bildin ? Padişah: senin kıyafetin derviş kıyafeti ben seni on-

[2] Tenkıt işaret'eri, hikâyeyi anlatanın ifadesine göre tesbit edilmiş, güç anlaşılacak kelimeler anladığımız şekilde ( ) işareti içinde gösterilmiştir.

[3] (B) de abdest alan bir dervişe rastgeldiler.

-dan tanıdım. Sen benim padişah olduğumu neden tanıdın ? Derviş, ben senin padişah olduğunu gözlerinden tanıdım. Sen benim padişah olduğumu bildin, ele ise (öyle ise) derdimi de bilürsen, sordu derviş ki, derdin nedir ? Dedi, züriyetim olmaz, atım da kulun etmez [4]. Derviş ondan kolay birşey yoh - tur, dedi. Derviş çıhartıp padişaha bir alma verüp kabuhlarını ata verürsen, içini de ailenle kendin yersen [5]. Buradan padişah gerisin geriye gitti. Derviş buyan (buna) oğlun olursa adı « Bey Böyrek » atın adı da « Bengi Boz » dur. Padişah eve geldüğü zaman almayı ailesile yeyiler, kabuhların da ata verdiler. Allahın edeceği o gece karı da hemile oldu, at ta. Vağıt tamam olunca padişahın bir oğlu oldu adını «Bey Böyrek» koydular, at ta bir kulun etti [6]. Bu çocuh on beş yaşlarına girdi. Çocuh atı bahtı, ona dil öğretti, onu kimse bilmez. Çocuh mektepte ohıy, padişah ta seyahate çıhıy. Çıharken lalesine deyiy ki lale evi çocuğa yük etme, eve ne mesarif olursa gör. Padişah gitti, aradan bir ay geçer lale ile padişahın hanımı işi uydururlar. Padi - şahın hanımı deyiy ki bu çocuh bizi akibet duyacah, ne yapah ? Sen bana zehir getür, bunu zehirleyeyim, bir kuzu kızartım da yedüreyim. Çocuh mek - tepten doğru atın yanına geldi ki at ağlıy. Sarıldı, gözlerinden öptü, niçin ağlaysan dedi. At ta söyledi ki :

Vezir uydursa gerek
Anan kuzuyu zehirledi
Sırım bildirse gerek
Sana yedürse gerek

Ben yemem korhma, Bengi Bozum ; dedi. Çocuh eve geldi, geldi ki anası oğlum dedi: sen açtan öldün, ben sana kuzu kızarttım ye. Çocuh ta deyiy ki ana benim açlığım yok, hocam gilde çorba yedim. Anası bunu anladı ki at haberi veriy. Yalandan hasta yattı. Kahtı buğday yufkalarını saçta ku - ruttu, yatağın üzerine serdi, üstüne çarşafı attı, üzerine yattı ki oğlu bilsin ki bu anamda neğadar (ne kadar) hestelik var ki kemikleri çıtırtıy. Ertesi gün çocuk mektepten geliy, atın yanına variy ki atın gözlerinden yaş yerine kan ahıy. Boğazına sarıldı, ata sordu ki, bugün sehen ne oldu, sarardın soldun. At ona söyledi ki :

Deveye kâvran (kervan) derler
Anan yalandan h-stelendi
Yolcuya seyran derler
Ciğerim derman derler.

Çocuh ben benim ciğerlerimi verir senin ciğerlerini vermem, korhma dedi. Çocuk eve geldi, ana sehen (sana) ne oldu, neren ağrıy, sehen doktor getireyim, dedi. Hayır oğlum dedi, ben doktor birşey istemem. Öyle

---

[4] B de, Padişah derdini anlatmadan derviş, senin derdin çocuğun olmaz, der.

[5] (B) de içini ailenle yersen, kabuklarını ata, şeleğini ite verirsin.

[6] B ve C adile kaydettiklerimiz de, çocuk büyüyünce mektebe gidiyor, adı yok. Vezirleri padişaha adını koyalım diyorlar, adını koyarken derviş içeri girer, çocuğun adı Bey Böyrek, kulunun adı Bengi Boz dur der ve kaybolur.

yarı uyanıh yarı uyhulu gördüm ki derviş elbiseli bir adam kapının üzerine geldi ki, Bengi Bozun ciğerlerini yersen iyi olursan; yemesen eyi olmasan. Hayır ana orayı ayrı barışalım; ben benim ciğerlerimi verir Bengi Boz'un ciğerlerini vermem; ama başğa hayvan istersen alup keseyim. Bundan anası darıldı. O halde müjdeci geldi ki padişah geliy. Buradan lale, şehrin ahalisi padişahı karşılamaya gidiyler Padişah laleye; lâle ne var ne yoh soruyor. Bir yaramaz yoh, hanım biraz keyifsizledi; ruyasında gördi ki bir derviş ona söyledi, Bengi Bozun ciğerlerini yersen eyi olursun yemezsen ölürsün de oğlun kesmedi. Padişah ta bundan oğluna içerledi. Biraz sonra oğlu babasına gitti. Elini öperken babası bırahmadı. Oğlum dedi, bir at bir anadan eyi mi oldu. Çocuk hiç ses etmedi; eve geldiler. Çocuk atın hizmetini gördü. ata söyledi ki anam gene kahmadı, seni kestirecek; ben mektebe gidiyorum, eğer seni benden gizli kesmeye çıharırsa öyle bir nâre vuracasan ki mektep sallanacah; ben seni kestirmem. Kuşluh (sabahla öğle arası) oldu, padişah lalesine dedi ki çocuk mektebe gitti mi, gitemedi mi ? Gitti cevabını alıyor. Atı çıharın kesin deyiy. Atı kesmeye çıhardıhları zaman atın sadasından mektep sallanır.

Çocuh buradan çoraplariyle atlayarak atın yanına gelir; baba der : tay olalı ben bunu bir defa bindiğim yoh; bir defa binim de ondan sonra ne yaparsan yap, der. Padişahın vezirleri de karar veriyler ki bir defa Bey Böyrek, Bengi Boz'u binsin. Bengi Boz'u binmekte olsun. Bey Böyrek'in bir sınıfta 39 arkadaşı var, bunların 39 zuda ata biniyler, bir de Bey Böyrek 40 atlı oluyorlar. Bengi Boz, Bey Böyrek'e söylüyor ki: Bey Böyrek bana öyle bir çift üzengi vur ki, anamdan emdiğim süt yedi damla olarak burnumdan gelsin. Buradan atlılar koşıylar. Bey Böyrek Bengi Boz'a ele bir çifte üzengi vuruy ki Bengi Boz hisardan atlıy. Bu kırh atlı bir igirmi günlük yol gideyler. Başha bir kralın memleketine düşiyler. Atları çayıra salıylar [7]. Evel zamanda Uğuz uyhusu varmış, bunlar bu uyhuya tutulmuşlar. Kral pencereden bakmış ki çayırlar at dolu. Olan der, benim korhumdan kuş uçmaz, kolan yürümez, gidin şunları alın gelin, basın zın -

[7] (B) de Bey Böyrek'in çıkışı şöyledir: Bey Böyrek, Bengi Boza binerek ava kuşa gitmeğe başlamış. Günün birinde babası buna otuz dokuz anahtar vermiş ve demiş ki git sarayı gez. Bu gitmiş sarayın odalarını gezmiş, bir tanesine bakmış ki kapısı kitli, ağlıyarak babasının yanına gitmiş, baba bu odanın anahtarını bana niçin vermedin, babası cebinden çıkararak vermiş; kapıyı açmış, içeri girmiş, bakmış ki bir havuz'un karşısında bir kız resmi var, bunu görünce bayılıp düşmüş, burada bunu cariyeler gelip ayıktırıyorlar. Bey Böyrek kalkıp babasına diyor ki ben ya bu kızı bulacam ya bu uğurda ölecem. Babası buna otuz dokuz arkadaş, otuz dokuz at veriyor. Bunlar buradan gidiyler bir ovaya. O zamanda Uğuz uykusu derler bir uyku varmış, bunlar bu uykuya yatıyorlar. Bunları gelip o şehrin adamları tutuyor,getirip hapse tıkıyor.

dana ! Bengi Boz bahar ki kralın adamları geliy, gelir Bey Böyrek'e çifteyi basar, uyandırsın deye. Bey Böyrek uyanmaz, Bengi Boz kaçar, kralın adamları gelir kırh adam otuz dohuz atı zındana götürürler.

Adamların yanlarına bir tane arpa ekmeği korlar, altlarına da su bağ - larlar. Günleri tamam olur, bunlar uyanırlar. Karanlıh bir yer. Derler ey arhadaşlar burasi neredür ? Bey Böyrek zindan dedükleri yer işte burasıdır. Arkadaşın biri ben bir ekmek buldum, öteki ben de buldm, bunları yerler. Bir müddet sonra Bey Böyrek'e bir merah basar. O kralın kızı da bu zındanın üzerinde, sarayında. Bey Böyrek söyler ki :

Zındanın orta direği
Yandı Bey Böyrek yüreği
Bölüştük arpa çöreği
Hanım destür ver çıkayım

Zındanın kapısı taştır
Zındancı bir kızılbaştır
Yatamıyam yerim yaştır
Hanım destür ver çıkayım

Zındanın kapısı itler
Zındandaki koç yiğitler [8]
Yakamızı yedi bitler
Hanım destür ver çıkayım

Kıral kızı bu türküleri işitir, hizmetçilerine derki Bey Böyrek adliyı yuharı alın. Gelir zındanı açarlar. Ey! Bey Böyrek kimse gelsin, derler, onu hanım istiy. Bu otuz dohuz arhadaş onun üzerine çullanır, seni öldürecekler, vermezük. Bey Böyrek söyler ki arhadaşlar biz burada kalursah hep ölecük, sağ kalırsam sizi de kurtaruram. Bey Böyrek buradan kral kızının yanına çıhıy. Söyliy kral kızı ki, Bey Böyrek sen misen ? Evet benem, deyiy. Seni buradan cıhartursam gider gelir beni alır mısan ? Bey Böyrek alırım deyiy [9]. Kral kızı deyiy ki nasıl alacaksın ? Beni bele (böyle) babam sana vermez. Bey Böyrek deyi ki ben bir padişah oğluyum, babamın şu kadar askeri var, alır gelir seni alırım. Öyle alamazsan, benim babam ateşten çoğ korhar deyiy. Siz buraya kırh at, kırh adam geldiniz; atın kaç - mıştır, yedi senedir dizgin ağzında, iğer arkasında.

---

[8] (B) şeklinde, zındandaki koç yiğitler yerine kavım kardeş koç yiğitler vardır.

[9] (C) de ; kız benim dinime dön, beni al, babamın seraskeri olursun. Bey Böyrek; hayır ben dinimden dönmem, sen müslüman ol. Kız oyan ben müslüman olurum, beni nasıl alabilirsin. Bey Böyrek sen behen nası alacağını öğretirsin, seni buradan çıkartıram. (A) ya göre gidiyor.

Dizgini alırsın dili gelir; İğeri alırsın gönü gelir
Bu mendille süpür Evelkinden iyi olur

Anaan da gözleri kör olmuştur, bu toprahtan götür. Gözlerine sürersin, gözleri eyi olur. Kırh mum alır taharsın kırh geçi boynuzuna. Yanına adam alır bir karanlıh gecede bu babamın koruhlarına gelir dayanursan; tez! ya - har yıharam, kırh adamımla kırh atım isterem, dersin [10].

Kız cariyelerle beraber kemendi Bey Böyrek'in beline sarar saraydan aşağı asarlar. Asarken ip kısa geldi. Bey Böyrek'i yukarı çekerler, Bey Böyrek, duyuldumu, beni aşağı asmıyacaklar mı deye şüphelendi, hemen ipi biçahla kesip indi, aşağı vurdu. Orada bir müddet yattı. Oradan kahtı, ilk dafa çayırda uyuduhları yere geldi. Kendisi hamlamiş, dizi tutmaz yürüsün. Çağırım bağam şu Bengi Boz bir yerden gelir mi ?

Dizim tutmaz çol yokuşa çıkayım Elim tutmaz kav çakmağım çakayım
Yetiş Bengi Bozum imdat günüdür.

Bengi Boz geldi, geldi ama aradan yedi yıl geçmiş, saç, sahal içinde Bey Böyrek'i tanımamış, bırahmış, kaçarken Bey Böyrek bunu yahalamış,

[10] (B) adı verdiğimiz şekilde bu kısımlar değişmektedir: B y Böyrek zındandan kalkıp zındancının yanına geliyor, diyorki: Zındancı baba bana yarım saat zin verirmi-in. Zındancı ızin veriyor. buradan kapıya çıkıyor, kaleden yola bakıyor. Yoldan bazirgânlara türkü söylüyor!

Gelişin nerdendir bezirgân başı
Didemden akıttım kan ile yaşı

Bazirgân başı divor ki bunun cevabını kim verirse öğdeki ağ devenin yükü onundur. Hemen oradan bir kel oğlan cevap veriyor.

Gelişim sorarsan Uğuz İlinden
Alıp satığım dünya malından
Babanı sorarsan beli büküldü
Ananı sorarsan saçı döküldü
Nişanlın sorarsan
Kelçe vezirin oğluna verdiler

Bu sözü Bey Böyrek işitiyor, ağlamağa başlıyor, hemen oradan zındancı geliyor, buna bir tane vuruyor, sen bizi behuzur ettin, bunu alıp zindana götürüyorlar, ahşam olduğu zaman Kale kıralının kızı gelip zındancıya diyor ki sabahtan kalenin başına bir adam çıhmış söyledi. Sen ona nasıl bir tane vurdunsa ben doğrusu sevindim. Zındancıya diyor ki uzat o elinin bağışını vereyim, Kız buna nasıl bir kılıç vurmuşsa zındancının kolu düşmüş, ve bunun işini burada bitirmiş. Hemen zında-

tutmuş. Hakikat, dizgini almış dili gelmiş, iğeri almış gönü gelmiş, mendille süpürmüş evelkinden iyi olmuş. Oradan Bengi Boz'u binmiş, bir kaleye çıhmış, oradan bezirgân geçiyor, bezirgâna bir türkü söylemiş :

Gayet üskekteyim menzilim ırak
Babam Uğuz ili adım Bey Böyrek
Coştu coştu gönül kaynayor yürek
Söyle haberini illerimizden.

Aldı Bazırgân -

Anamı sorarsan beli bükülmüş
Dikiş tutmaz yaraları dökülmüş
Öyle haberimiz illerimizden.

(C) de bu türkü şöyledir :

Babamı sorarsan beli bükülmüş
Oğul deye deye gözden dökülmüş
Dikiş tutmaz yaraları sökülmüş
İşte sizin ilden böyle bir haber.

Bey Böyrek buradan atını çevirdi, geldi memleketine yanaştı. Bey Böyrek zından tarafına gelirken nişanlı idi. Bu esnada Bey Böyrek'in öldü kararını vererek yavuhlusunu ere veriyler, düğüne başlanmış. Bey Böyrek'in atı, Bengi Boz'un anası, yedi senedir Bey Böyrek Bengi Boz'u götürdü deye hiç su içmezmiş, Bey Böyrek geldikten sonra bir hemşiresi olmuş, bu hemşiresi atı suya çekerdi. Derenin karşıki tarafına Bey Böyrek geldi.

Bengi Boz'un anası tayını görünce kişniyerek duru su içmiş. Hemşiresi termaş, kaybana! Yedi yıldır duru su içmezken şimdi kardeşimin nişanlısı kocaya varırken keyfleniyor da mı kişniysen; deyip ata bir iki kamçı vurur. Bey Böyrek kız kardeşinin yanına gitti. Kız buna sarıldı, ille behen Bey Böyrek'ten bir haber ver. O da söyledi ki, Bey Böyrek sağdır, bir ay oluyor, ben yanından ayrıldım, bütün arhadaşlarını da saymiş. Kız Bey Böyrek'i aldı gitti. Kıza dedi ki, git bana Bey Böyrek'in sako (palto) suyle sazını getür. Kız da anasına söylemiş ki ana bizim odaya bir adam geldi sanki Bey Böyrek. Hadi sende; Bey Böyrek'in şimdi kemiği de kalmamıştır, deye, vermedi. Kıza demiş ki, sen git, bunları çal da bana getür. Kız da gidip sazla sakoyu

---

nın kapısını açarak bagırmış ki Bey Böyrek kimdir, gelsin. Bey Böyrek'i alarak saraya çıkmış, ve bunu yıkattırmış, traş ettirmiş. Bey Böyrek bir kaç gün sarayda kaldıktan sora, demiş ki ben yerime gideceğim. Kız ağlamış: Bey Böyrek benim bir nişanlım vardır onu aldıktan sora seni de gelir alıram deyerek ant içmiş, Kız öyle ise yoluna uğur olsun. Kızlar kementleri getirmişler ve bunu kaleden altına asmağa başlamışlar Asarken kement yetişmemiş, yukarı çekerken Bey Böyrek duyarlar deye kemendi kesmiş, aşağı düşmüş. Kıral Kızı ağlamağa başlamış, nemen kızlara de-

Bey Böyrek'e getirdi. Sazın telleri çürümüştü; tellerini oğardı (onardı, tamir etti) da başladı saza vurmağa, köyün delikanlıları bir saz ötüş'ü var deye oraya geldiler. O! derviş baba; sen burada böyle garip duruyorsun, düğün var, haydi düğüne gidelim. Demiş ki, düğünde belki bir söz dohundururam beni döğerler. Korhma sana kimse ilişemez. Aldı bunu düğüne götürdüler. Bey Böyrek köyünün kızlarını, delikanlılarını tanıyor, onlarsa onu tanımıyorlar.

Bey Böyrek'in nişanlısını alacak olanın anası, oğlunun düğünü oluyor deye oyuna girmiş Bey Böyrek te sazı eline alınca söyliy :

mişki kim Bey Böyrek'i gitti görürse kemerlmi ona vereceğim. Gece yarılarına kadar herkes beklemiş, yerine gitmiş. Bir topal kız kalmış, gittiğini görünce kız kemerini buna vermiş.

Bey Böyrek gide gide bir çobana rasgelmiş bu çoban hem taş toplayor, hem ağlıyor. Çobana demiş ki niçin ağlıyorsun, çoban demiş ki haydi git, derdime ortak mı olacaksın. Buradan Bey Böyrek demiş ki belki olurum. Çoban demiş ki benim padişihimin bir hayırsız oğlu vardı, bir kızın ucundan kalktı gitti, nışanlısını Kelçe vezire verdiler, şimdi düğününü yapıyorlar. Bu taşları toplayam, gelip geçtiği zaman vurup öldürecem. Bey Böyrek türkü söylüyor:

Sen çobansın vaden olmaz mı
Bu dağların mor çiçeği solmaz mı
Sana bir sual sorsam olmaz mı

Hemen çoban şu karşılı veriyor!

Ben çobanım dağda taşta gezerim
Esen ürüzgârdan hile sezerim [*]
Vefasız Bey Böyrek'ten haber gözlerem

[C! şeklinde Bey Böyrek; çoban kara, koyun kara, köpek kara bir sürüye rasgeliyor. Dediki çoban kardaş bu ne iştir ki hepsi kara, deyiy ki ağamın oğlunun nişanlısı ere varıyor da onun için karalar geymişem. Sora bir sürüye rasgeliy, çoban beyaz, koyun beyaz, köpek beyaz. Çoban kardaş bu ne haldır? Ağamın oğlu evleniyid onun için beyaz geydim. Gelip yüksek bir yerden i ip köyün karşısındaki suyu geçiy. Bey Böyrek'in vezirden olmuş olan Kız kardeşi Bengi Boz'un anası olan atı suya çekiy • • • •]

Bey Böyrek deyiki bana bir koyun kes, koyunu kestirerek karnını alıp başına geçiriyor, tam bir kel oğlan oluyor. Buradan kalkıp şehrin içine giriyor, oradan buradan ekmek istiyor. Bir kız ona böyle ekmek ne istersen, karşıki evde düğün, var git orada yemek ye. Hemen kalkarak oraya gidiyor. İçeri giriyor, Kızlar bunu görünce gülmeye başlıyorlar. Buna yemek getiriyorlar. Yemek yerken kaşığı buradan vurup oradan çı-

[*] Bu mısra aynen köroğlu destanında da vardır.

Ben bir köroğluyum dağda gezerim
Esen ürüzgârdan hile sezerim

Gelir itini itini
Kelçe vezirin hatunu
Çekemez ağır götünü
Salınan kösnük kimindir.

Bey Böyrek bunu dedikten sora karı oyundan çıkıyor. Bunun yerine Bey Böyrek'in zından arhadaşı Mustafa'nın nişanlısı da, nişanlısından umudunu keserek yeni bir koca bulsun deye, kendini göstermek için, düğüne girmiş. Bey Böyrek ona :

Gelir salını salını
Kadır mevlamin öğdüğü
Geyinmiş altın nalını
Kul Mustafanın sevdüğü
Salınan dilber kimindir.

Bunu söyleyince Mustafa'nın nişanlısı da oyundan, çıhıy. Bu Bey Böyrek'tir, deye onun nişanlısını oyuna sohun bakalım, ona ne söyliyecek: Kendi nişanlısını sohunca Bey Böyrek'e bir bahtı. Bey Böyrek ona :

Ne bakarsın kinli kinli
Hercaisin iki dinli
Aşığın öldürmüş kanlı
Salınan dilber kimindir.

deyerek paltosunu kızın üzerine atıy, kızı alacak oğlan orayı terk edüp çıkarıyor. Bir kız sen yemesini de bilmiyorsun, bunu yedirivor. Bey Böyrek yalandan elini sazına dokundurmuş. Buradan Kızlar vay kel oğlanın sazı da var! Hemen buna zor ile sazını çıkartırıyorlar. Demişler ki biraz söyle oynıyalım. Bey Böyrek söylemiye başlamış:

Evlerinin önü daracık
Köylerinin adı Saracık [*]
İtlerinin adı Karacık
Mustafa Beyin sevdigi
Gır oyna kız sen oyna

Bir daha:

Kelçe vezirin hatunu
Gelir itini itini
Bir araba çekmez götünü
Gel oyna kız sen oyna

Bir daha:

Saraydan iner naz ile
Kırk ince belli kız ile
Eli sadefli saz ile
Gir oyna sevdiğim sen oyna

[*] Saracık bugün Bayburt'un yakınında bir köydür.

hıy. Bey Böyrek düğün bozulmasın, hemşiremi o oğlana verecem. Bey Böyrek kız kardeşini ona veriy, kendisi de nişanlısını alıp eve geliy. Aradan bir müddet geçiy, Bey Böyrek kırh mum kırh geçi boynuzuna taharah kıralın konahlarına geliyor. Tez! Yahar yıharam, kırh adamımla, kırh atımı isterem! Kıral bahıy ki bir ateş var, ortalık yanıy. Kıral deyi ki biz zındana kırh adam koyduh, bahın bunlar duruy mu ? Sayıp bahıylar ki otuz dohuz adam, otuz dohuz at, ötekinin diyetini verelim deyiy. Bey Böyrek asla kabul etmiy, kızını verürse alırım, başha birşey almam. Bey Böyrek kızı, kırh deve yüklü

Bir daha

Saray bahçesinin düzü
Bilirmisin vadımızı
Sevdiğim Ak Kavak kızı [*]
Gir oyna sevdiğim sen oyna

Bir daha :

Bahrenin duvarın açtım
Savarsın cennete düştüm
Nazlı yar ile tenha görüştüm
Bir gül aldım servinin yanağından

Bir daha :

Ala bulut gibi göke çıkarsın
Sulu yağmur gibi yere dökersin
Nerde bir güzel görsen boyun bükersin
Gir oyna sevdiğim sen oyna

Nihayet nişanlısını alıyor, bin kadar askerle Bayburt kalesine gelmişler. Kıralın sarayı önünde sarayı muhasara etmişler. Bey Böyrek diyor ki kırk adamı kırk atı isterim. Yoksa kaleyi zaptederim. Kıral düşünmeğe başlamış, zindandaki Bey Böyrek hücum ederek hem kaleyi zaptetmiş, hem de kızı almış, ondan sonra Sarayciga (Bayburt yakınında bir köy) gitmişler. Bey Böyrek yolda Bengi Boz'un tüylerini birbirine çarpmış, hemen Bengi Boz kişniyerek Bey Böyrek'in yanına gelmiş, demiş ki hakiykatsız Bey Böyrek ben kaç senedir dağlarda geziydim de sen demedin ki bagah arkasında neyi var. Bengi Boz'un igerini kaldırmış atın postu oduğu gibi kalkmış, dizginini almış, hep dişleri dökülmüş Bengi Boz demiş ki ağzımdan tükürügümu, dişlerini yerine koy postunu yapıştır Bey Böyrek böyle yaptığı gibi dişler ve post eskisi gibi olur. Bey Böyrek Bengi Boz'a binerek babasının şehrine geliyor. Kırk gün kırk gece düğün ederek Ak Kavak padişahının kızını almış, sonra gene düğünle kıralın kızını aldı. Muradına nail oldu.

Bey Böyreğe ait deyişlerden :

Gelişin nereden bezirgân başı
Alıp sattığınız türlü kumaşı

---

[*] C de de Bay Böyreğin nişanlısı Ak Kavak kızı olarak geçer.

mal alıp Uğuz ile dönüyor. Kırh gün kırh gece düğün yapıyorlar. Bey Böyrek ve arhadaşları nişanlılarını alıyorlar, muradlarına nail oluyorlar.

Bezirgân'ın cevabı :

Gelişim sorarsan Uğuz İlinden
Alıp sattığım dünya malından
Bazırgânlar durmaz gider yolundan
Söyle Beyim söyle çok alan gelsin

Gayet yüksektesin gaflet dağısın
Mevlâm nasıp etse kanım akısam
Sana kimler derler kimin oğlusun
Söyle beyim söyle çok alan gelsin

Bey Böyrek :

Gayet yüksekteyim menzilim ırak
Bir dalga vurdurdu coş etti yürek
Babam Uğuz il padışahı adım Bey Böyrek
Anamdan da bir haber söyle bezirgân

Bezirgân :

Babanı sorarsan beli büküldü
Dizi tutmaz yareleri söküldü
Baltacı kel vezir tahta oturdu
Bunu da böyle gördüm Bey Böyrek

Bey Böyrek :

Deme beyler deme dolduk sözünden
Yaş kuru kan damladı gözümden
Ak kavak kızından Beneyi Bozundan
Anadan da bir haber söyle bezirgân

Bezirgân :

Kırk günde kavlı karar kaldılar
Nişanlınıda kel vezirin oğluna verdiler

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ÇİFTÇİ SINIFLARIN

HUKUKÎ STATÜSÜ

ÖMER BARKAN

— Başı 58 inci sayıdadır —

Görülüyor ki; sipahi timarı, malî bakımdan kapalı bir bütün olarak sipahiye aid olmaktan çok uzaktır. Vergilerin toplanma şekli ile aidiyeti meselesi, sıkı bir şekilde merkeziyetçi bir devlet teşkilâtı tarafından müte - madiyen kontrol edilmekte ve sipahi tımarına, muhtelif hak ve vazifeler dolayısile, birçok devlet memurları müdahale etmektedir. Neticede, sipahi ancak beratında kendisine tayin ve tahsis edilmiş olan gelirleri topla - maktadır.

Bununla beraber; bu hususta *serbest olan ve olmıyan timarları* birbi - rinden itina ile ayırmak da lâzımdır. Ekseriyeti teşkil eden sipahi timar - larında müdahale, azamî bir şekil almış gözüktüğü halde; timar, haslarda olduğu gibi, şahsî mahiyetini kaybedip devlete aid bir idarî bütün haline girdiği zaman, idarenin kolaylığı ve basitliği namına, *serbest* timar adde - dilmektedir. Umumî hizmetlere tahsis edilen büyük sultan vakıflarile vü - zera mülk ve vakıflarında da ayni *serbestiyi* ve imtiyazları görmekteyiz. Serbest timarların ve vakıfların imtiyazları, kendi reâyalarını bizzat ceza - landıracak ve onların kabahatlarını cezalandırmak üzere haricten müda - hale eden subaşıların ve sancak beylerinin adamlarının müdahalesine mâni olacak kadar büyüktür. Bu gibi reâyanın kadı tarafından tayin edilecek cezası dirlik veya vakıf sahibinin kendi adamları tarafından verilmekte - dir ve para cezaları kendisine aiddir. Böyle gayri şahsileşmiş ve devlet muessesesi haline girmiş sahalarda ve büyük devlet memuriyetlerine mül - hak hâs ve ziametler şeklindeki büyük dirliklerde, dirliğin büyük bir ser - besti ve salâhiyetle idare edilmesinde şüphesiz ki, büyük eyilikler ve ko - laylıklar beklenmektedir. Bu gibi dirlik ve salâhiyetlerin sahibleri sıksık değiştirildiği ve memur teşkilâtının başında iş yaparak halkla doğrudan doğruya temas halinde buunmadığı ve bilhassa ölümlerinden sonra, mevki ve vazifelerile birlikte dirliklerinin de oğullarına geçmediği nazarı itibara alınacak olursa, bu salâhiyet ve serbestliklerinin zararlı ve merkezi devlet kuvveti için tehlikeli olamıyacağı meydana çıkar.

*

Şu halde imparatorluk devrinin Türkiyesinde, birçok müdahale ve ka - yıdlar içinde çalışan ve mahallî kuvvetli bir soy ve toprak esaleti teşkil et -

mekten ziyade bir memur halini muhafaza eden sipahiler için *bir Sipahi Derebeyliği* mevzuubahs olamıyacağı gibi; daha büyük salâhiyetlerle ve devlete aid vazifeleri benimsiyerek çalışmış gözüken daha yüksek memurlar ve serbest tımar sahibleri için de, merkezî devyet otoritesi için tehlikeli bir soy ve sınıf esaleti mevzuubihs edilemez. İmparatorluk teşkilâtında yüksek salâhiyetli memuriyetler ve mevkiler, daha sıkı bir tâbiiyet altında bulundurulduğu gibi, bu mevkilere geçecek adamlar da, daima veraset kaidelerinin haricinde, soysuz yetiştirmeler arasından seçilmekte ve bilhassa merkezî devlet otoritesinin mümessili ve müfettişi vaziyetinde olan kadılar gibi, her iki üç senede bir değiştirlmektedirler. Bundan başka, büyük imtiyaz ve salâhiyetlerle küçük bir devlet gibi, serbest bir şekilde idare edilen vakıf müesseseleri de, devlet otoritesine zıd ve rakip teşekküller addedilemezler, bilâkis bütün kuvvet ve hayatiyetlerini zamanın son derecede devletçi telekkilerinden almakta ve birer umumî hizmet müessesesi teşkil etmektedirler. Bu vaziyette mütevelliler ve vakıf sahibleri gedikli ve ırsi birer memurdan başka birşey değildir. O zamanın iktisadî ve idarî şartlarının icabları, onların bir devlet memuru sıfat ve salâhiyetlerile ve tam bir serbesti içinde çalışmalarını zarurî kılmıştır.

Bu suretle; son zamanlarda, devlet teşkilâtı ile birlikte, gerek sipahiliğin ve gerekse büyük vakıf memuriyet ve mümessilliklerinin büyük bir "mesele„ teşkil etmeden ve bugünkü Türkiye'nin içtimaî bünyesi üzerinde derin izler bırakmadan, kendiliğinden denilebilecek bir şekilde, kolaylıkla ortadan kalkması, imparatorluk teşkilâtının hususiyetlerini izah hususunda, en ziyade dikkate değer vakıalardan birini teşkil etmektedir. Türkiye'de kilisenin daima devletin elinde ve devlet memuriyetlerinden biri şeklinde kalması ve devlet içinde devlete rakip bir kuvvet teşkil edememesi de bu hususta hatırda tutulmamalıdır.

*

İmparatorluğun askerî sınıfları ve bu meyanda bilhassa sipahiliği kapalı bir sınıf halinde bulundurmağa matuf olmak üzere aldığı tedbirlere rağmen; denilebilir ki; sipahilik, her zaman olduğu gibi bilhassa bidayette, geniş halk yığınları tarafından mütemadiyen beslenmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu suretle, bu sınıflardan birinden diğerine geçmek daima mümkün bulunmuştur.

Büyük fütuhat devirlerinde, kanında yiğitlik olan kahramanlar her zaman kendisini göstermek imkânını bulmuş ve hudud boylarında gösterdiği yararlıklarla Beylerbeyilerden veya Padişahlardan dirlik kopartmağa muvaffak olmuşlardır. Bu suretle, daima açık kalan harp ve kahramanlık sahaları geniş bir tecrübe ve ıstifa mektebi teşkil etmişler ve neticede sipahilik, her zaman aralık bırakılmış bir kapı arkasından, imtiyazlı ve kapalı bir sınıf olmak hakkını müşkülâtla muhafaza edebilmiştir. Zamanın teamülünü Aynı Ali risalesinde, şu şekilde ifade edilmiş görüyoruz (Sahife: 72) :

Reâyâ ata binüb kılıç kuşanmak yoktur.

Derununda şecaat olan garib yiğitler asker taifesinden Sancak Beylerine ve Beyler Beyilerine hizmetgâr olub ve serhadlerde kalub serhad dirliğine geçer ol serhadde hizmeti müşahede olundukta serhad Beyler Beyleri ve Sancak Beyleri yoldaşlığın arz ve defter edüg hizmeti mukabelesinde serhad ulûfesinden kanun üzere tımara çıkar ve *illâ ebaanced sipahi zade olmıyan bir tarik ile tımara duhul etmek kanuna muhaliftir.*

Esasen, raiyet için askerliğe ve silâh taşımağa kabiliyetsizliği kat'i bir mânada anlamamak lâzımdır. Zamana ve ihtiyaca göre devlet bazan, halktan da asker toplamaktadır. Meselâ, azeb yazılmak hususunda verilen emirlerden bazan halka yirmi haneye bir asker göndermek ve harçlığını temin vazifesi yükletildiğini anlıyoruz. Bu hususta, " mukatele ve muharebeye yarar kavi ve kadir yiğitlerin , seçilmesi, " oğlandan ve pirden ve mâriz ve malûldan ve kimesnenin yalın yüzlü oglun ve kulun „ yazılmaması emredilmektedir. Akınlar için de " akınlara eşe gelmiş yarar ve gazadan safalu, tüfenkendâz yiğitlerden „ yazıldığı görülmektedir.

Bununla beraber, devlet sipahiliğe geçmek imkânlarını sıkı bir surette kontrol etmektedir. Hattâ bir müddet sonra, ekseriya yeni bir padişah tahta geçtiği zaman, yapılan ihbarlar üzerine birçok sipahilerin, sırf sipahi zade olmadığı için ellerinden dirlikleri alındığı ve " padişahımızın raiyyet sipahi olmağa asla rizayı şerifleri olmadığiçün „ kayıdları tashih edildiği görülmektedir. Birçok sipahilerin isimleri üzerinde de " sipahi ama raiyetzâde, atası köhne defterde raiyete kayıdlı „ gibi şerhler verilmiş bulunmaktadır. Bu gibi kayıdlar, bu sınıfa dahil olmak için gösterilen liyakat ve fedakârlığın derecesi ne olursa olsun, *ebâanced sipahi* olmamanın tehlikelerini hatırlatmaktadır.

Filhakika, bu gibilerin vaziyeti her zaman tehlikelidir, buna rağmen, raiyetten sipahi yapılmağa da her zaman devam edilmiştir. Nitekim, aşağıya dercedeceğimiz hüküm suretlerinde, bu hususlar gayet iyi gözükmektedir. Bu vesikalardan birincisi, Topkapı Sarayı Kütüphanesinde Revan köşkü kitapları arasında 1936 numarada kayıdlı bir mecmuanın 190 ıncı yaprağından çıkarılmış 937 tarihli bir hüküm suretidir. Burada padişah, dikkate şayan bir lisanla, vaktile herhangi bir yoldan tımara nail olmuş raiyet oğullarının aleyhine yapılan tezviratı ve haksızlıkları şiddetle takbih ettikten sonra; bunlar hakkında kullanılan *ecnebi* sıfatından sinirleniyor. Bu mânada ecnebi lâfını imparatorluk dahilinde kullanmayı yasak ettiğini ve kullanacak olanları cezalandıracağını söylüyor. Filhakika; herhangi bir dirliğe göz dikenlerin eski defterleri karıştırarak o dirlik sahibinin eskiden raiyet oğlu olduğunu meydana çıkarmaları ve bu keyfiyetin devlet merkezine bildirilmesi prensib olarak, zavallının elinden tımarının alınmasını mucip oluyordu. Bu suretle,

vaktile büyük fedakârlıklar bahasına verilmiş bir beratın bir müddet sonra inkâr edilmesi birçok kimselerin mağduriyetini mucip olmuştu. Yapılan müracaatların çokluğu nihayet bu hususta şiddetli tedbirler almağı ve şimdiye kadar müktesep vaziyetlerde, sipahi olmak için mutlak sipahizade olmak kaydının tanınmadığını ilân etmeği zarurî kılmıştı. Timar işlerini tanzim hususunda büyük bir talimatname mahiyetinde olan uzun hükmün dikkate şayan olan parçaları şunlardır :

"... Memâliki ma'murei Padişahanemde olan Beylerbeğiler yanında vaki' olan Defatiri Hakaniye Atebei Aliyei Âlemmedârıma getirdilip cümlesinin birer suretleri ihraç olunup mücellet ve mazbut Hazanei Âmiremde hifzolunup ve senin tarafdınan varid olan defter dahi Anadolu Ketühdası ve Defterdarı ile giru anda irsal olundu lâkin vilâyeti *Anadoluda ve sair yerlerde şimdiye değin tımar ve zaamet tasarruf eden bazı subaşılar ve sipahiler için ki aslıda raiyyet ve raiyyet oğulları olup sonradan tımara çıkmış olalar* anların için *ecnebilerdir deyü* ıtlâk olunup nice kimesneler ahzu mâl için bu tariki miksep edinüp ve şimdiye değin nicelerine dahi Süddei Saadet Bahşımdan Ahkâmı Şerife verilüp *ecnebilik hususu bâisi azlolup* bazıların dahi tımarları ve berâtları alınmış idi.

İmdi benim memâliki mahrusamda vaki' olan eğer sipahilerdir *ve eğer reâyadır cümlesi kullarımdır kendü memleketim ve vilâyetim halkı nice ecnebi olur* haliyâ anlar babında kemâli merhametim ve vüfuru atifet ve şafkatım zuhur edip işbu sene seb'a ve selâsun ve tis'a mia recebinin yirmi ikinci gününe gelince ki nevruzu sultanî ne değlü raiyyet ve raiyyet oğulları var ise ki tımar ve zaamet tasarruf etmiş ola bahane ile tımarları ve beratları alınmış olsun ve alınmayan olsun cümlesini af ve ata eyleyüp Fermanı Celilül-Kaderim bunun üezine dir ki minbait benim memleketimde kimesneye ecnebi itlak olmayup *külliyen ecnebi ismi memleketimden götürülüp* asla ve kat'a bir ferd bir ferde ecnebisin deyü müteariz olmaya *ol husus sorulmaya* ve bilcümle Süddei Saadet Bahşıma vârid olan defterlerde verilen tımarlar raiyyet olsun ve raiyyet oğlusun olsun cümlesin mukarrer tutup buyurdum ki :

Hükmü Cihan Muta'ı Lâzimül İttibaın vardıkta külliyyen Beylerbeyiliğine müteallik olan yerlerde vaki' olan Sancak Beylerine bu Hükmü Şerifimin bir suretini gönderüp tenbih ve tekid eyleyesin ki bu hususta sadir olan vüfuru merhamet ve inayet ve kemâli şafkat ve atıfatımı her birisi Sancaklarımda vaki' olan kullarıma bildirüp *tenbih ve nidâ ettireler ki* minbait bir kimesne bir kimesneye celbi mal için ve yahut teaddi ve tearuz için ecnebidir

deyü dahledüp incitmiye şöyle ki minbait Fermanı Celilül Kaderime muhalif bir kimesne bir kimesneye ecnebidir deyü ıtlak edüp ol bahane ile dahlü taaruz eyleye Süddei Saadet Bah - şıma arzolundukta ol kimesne ezayı ukubat ile muakap olup *siyaset* olunmak mukarrerdir ona göre tenbih ve tekid eyleyüp fermanı kaza ceryanımı cümle kullarıma bildüreler eyyamı saadetimde müreffehül hâl ve farigül bâl devletim düasına iştigal göstereler.. „

Halbuki, on üç sene sonra, 950 Zilkı'de ortalarında yazılmış bir hüküm, reâya taifesinden bazı kimselerin birer yolunu bulup sipahiler arasına karışmasını şiddetle menediyor ve bunlar hakkında evvelki hükümde istimâli şiddetle yasak edilmiş bulunan *ecnebi* lâfzını kullanıyor. Bu hususta, bilhassa kadı ve müdderis oğullarının ve ötekinin berikinin azâdlu kullarının sipahi yapılmasına aid kaydettiği suiistimâller, bu gibi işlerin sık sık tekerrür ettiğini de isbat etmektedir. Bilhassa, yetiştirme kulların tımara geçebilmesi, dirliklerin münhal kaldıkça büyüklerin kendi adamlarına kayırılması yüzünden erbabı istihkaka verilmesine sebep olmakta ve bu yüzden büyük şikâ - yetleri mucip bulunmakta idi :

"... Karaman Bylerbeğisi Hüseyin Dame ikbalühu (ya) Tevkii Refii Hümayun vasıl olucak mâlûm ola ki bundan akdem umumâ Beylerbeğilere ve Ketühdalara ve Defterdarlara hükmü hümayün irsâl olunup *raâyâ taifesinden bazı kimesneler birer tarikle Eşkün tımarına çıkıp* Beylerbeğiler canibinden berât verilmekle *reâyâ taifesin ve sair ecnebiler her biri birer bahane ile sipahiler silkine münselik olup* ve sair hususlarda dahi emirlerim riayet olunmadığı ecilden gereği gibi tenbih olunup tımar hususlarında Süddei Saadetimden irsâl olunan Kanunnâme ve Ahkâmı Şerife ile âmil olasız deyü ferman olunmuş idi ve elhaletü hazihi istima' olunur ki ol ahkâmı Şerifeye nazar olunmayup Emri Hümayünuma muhalif nice hususlar vaki olur imiş imdi *reâyâ taifesine ve Hisar Erenlerine ve kimesnenin azatlu kuluna ve Kadı ve Müderris oğullarına tımar verilmeğe aslâ emrim yoktur* sabıka varid olan Evamiri Aliyei Şahanem kemakân mukarrerdir . . . „

984 receb evaili tarihli bir hüküm ise, devletin muhtelif zaruretlerle eskidenberi sipahi olmıyanlara tımar vermekte ve bu gibilere sipahi olmak hakkını tanımakta devam ettiğini, ancak bu tarihten sonra bu gibi yolsuzlukların önüne geçmeğe matuf tedbirler almakla meşgul olduğunu gösteriyor :

" . . . Erzurum Beyler beğisine hüküm ki hâlâ mektub gön - derüb Nahçevan seferinden mukaddem ve sonra Beylerbeğiler beratları ile mahalli himmetten tımara duhul edenler için *Ecnebi - lerdir* mahalli himmetten verilmiştir bundan akdem bazı kimesne tımarlarına talib olmağla *mahalli himmetten çıkmışlar ise tımar-*

ları ahare verile deyü Fermanı Şerif varid olmuştur asıl sipahilerin kendüleri ve fevt olanların oğulları gelüb eğer kendümüz ve eğer babalarımız bundan esbak *Erzurum harabe iken şenletmek tariki ile tımar verilüb her biri ceddü ceht edüb mamûr ve abâdan edüb yurdları ve ocakları olub hizmet ederlerken* hâlâ mahalli himmetten verilmiştir deyü alınmak zulümdür babalarımız ve dedeleri - miz oğuru hümayunda şehid olmuşlardır deyü inayet rica ettik - lerin bildirdiğin ecilden mezkûrların ahvali 984 Recebi gurresi günü Payei Şerifi Âlâma arz olunub anlar hakkında mezid mer - hameti şahanem zuhura getirüb ol asıl eğer kendüler ve eğer babaları tımara mutasarrif olub bilfiil tımarları elde olub kılıca yarar olanların tezkereleri berat olmağiçün mektup gönderilmesini emredüb buyurdum ki varıcak tarihi mezbure gelince Beylerbeği beratları ile mahalli himmetten tımara duhul edüb bilfiil tımarları üzerinde olan kimesneler kılıca yarar ve darb ve harba kadir olalar ol asılları tezkerelerin göndersin ki ellerine Süddei Saadetimden beratı şerifim verile ve minbait emri sabık mucibince mahalli himmet kimesneye tımar tevcih etmeyesin fi evaili Receb sene 984 . . . . ."

Demek oluyor ki; bu hususta alınmış olan tedbirlerin daima mevcut bulunmasına rağmen, imparatorluk devirlerinin Türkiyesinde sipahilik hiçbir zaman tam mânasile *kapalı ve yerli bir esalet sınıfı* haline girememiş ve *Tımar Beyinin* esalet ve şerefi bir imparatorluk memur ve askerinin esalet ve şerefi olmaktan ileri geçememiştir. Dirlikler sıkı sıkıya vazifeye bağlıdır ve her - hangi bir sefere eşmiyen bir sipahinin dirliği umumiyetle derhal elinden alınmaktadır. Bu vaziyette ma'zul addedilen bir sipahinin yeniden bir tımara sahip olabilmesi için, tekrar sefere eşmesi ve yeni münhaller beklemesi lâzımgelmekte ve umumiyetle dirliğinden memnun olmıyan sipahilerin bu suretle tımarından *feragat* ederek ma'zulen ve daha iyi bir dirlik ümidile seferlere eştiği nazarı dikkati celbetmektedir. Bu yüzdendir ki; birçok dirliklerin sahiblerinin muhtelif zamanlarda ne şekilde değiştiğini tesbit etmiş bulu - nan kayıdların tetkiki, bu sahip değiştirmenin çok defa babadan oğula olmaktan ziyade, yabancılar arasında vuku bulduğunu tesbit etmektedir. Filhakika, bazı zaman ve mekânlarda bu dirlik sahibinin değişmesi keyfiyeti bugün memur kadrolarında vukua gelen tebeddülleri hatırlatan bir süratle vukua gelmiş gözükmektedir. Ayni suretle, Diyarbekir'e ait Tımar Beyleri arasında, Engürili İbrahim, Bosnalı Mahmud, Usturumcalı Mehmed, Sofyalı Mustafa, Arnavud Yusuf, Hızır Tırabzoni gibi yabancı memleketten geldikleri anlaşılan isimlere tesadüf edilmesi Tımar Beylerinin yerli bir esalet sınıfı temsil etmediklerinin dikkate şayan delilleridir.

İmparatorluğun teşekkülünü temin eden siyasî ve içtimaî hercümercler için de avam halktan kimseler için, sipahiler arasına karışmak imkân ve ihtimali her zaman mevcut bulunduğu gibi, imparatorluk teşkilâtının hususiyeti icabı bu imkânlar bilâhare de daima mevcut kalmıştır. Diğer taraftan *sipahilikten raiyetliğe düşmek veya dönmek* ise hemen hemen umumî bir hâdisedir. İki sınıf arasındaki hududlar o kadar sathî ve izafîdir ki, mütemadi bir şekilde *yedi sene* tımar talebinde bulunmıyan ve bu maksadla sefere eşmiyen « Asitâneye veya Beylerbeyi kapusuna mülâzemet itmeyin » sipahi zadeler ve sipahi mazulleri « Kâsibler silkine münselik » addile Deftere râiyet yazılur ve raâyâ olurlar. « Sabıka sipahi idim elimde berâtım vardır deyü taailül etmek müfid olmaz. »

Filhakika, her zaman bir hizmet kabul etmeğe amâde bulunmak şartile, henüz bir tımara sahip olamıyan sipahi zadelerle, mütekaid veya mazûl sipahiler, aradan ne kadar zaman geçmiş bulunursa bulunsun, hususî ve imtiyazlı bir muameleye tâbi tutulmaktadırlar. Meselâ, bu gibilere Rüsum Râiyet ve Avarız teklif olunmaz, onlar bu gibi mükellefiyetlerden muaftırlar. Yalnız, ziraat ettikleri yerlerin öşrünü ve Rüsumunu verirler fakat, istedikleri zaman ziraaten vaz geçerek başka bir işe girebilmek hakkını muhafaza ederler.

Fakat, bu muafiyetler de tamamen bedava değildir. Devlet, hizmete talip oldukları halde kendilerine dirlik veremediği bu gibi erbabı istihkaka, raiyet muamelesi yapamadığı gibi, onlara bu imtiyazları mukabilsiz bahşetmiş de değildir. Sipahi zadelere ma'zul ve mütekaid sipahilere mahsus ayrı hizmetler ve teşkilât mevcuttur. Kendi zümre imtiyazlarını muhafaza etmek ve sipahi zade kalmak istiyenler bu hizmetleri yapmak mecburiyetindedir. Meselâ, umumiyetle kükürdü, güherceleyi işlemek, barut yapmak bu gibilerin işidir. Aralarından herbiri sırası geldikçe, güherçele kârhanelerinde altı ay çalışmağa mecburdur, istiyen yerine para ile adam tutar veya bedelini verir. Bazan, bu sipahi zadeler hiçbir dirlik gelirinden istifade etmediği halde, sırf kendilerine bahşedilen zümre imtiyazları mukabilinde her beş veya on kişilik guruplar halinde, aralarında para toplıyarak içlerinden birini nöbetle harba göndermek üzere teçhiz ederler. Bu gibi askerî hizmetlerden kaçıp işi ve güciyle meşgul olmak isteyenler için, raiyetliği kabul etmekten başka çare yoktur. İmparatorluğun ağır ve müsamahasız vergi rejimi, herkesten bir hizmet beklemektedir. Devlet Arşivinde tetkik ettiğimiz, 980 tarihli bir defter (No. 957) yalnız Karaman vilâyetinde güherçele hizmetile mükellef olan sipahi ve sipahi zadeler ve eşküncülerin listesini ve onların kanunâmelerini kaydetmektedir. Bu iş için yalnız Karaman eyaletinden her altı ayda bir, 400 kişi istenilmektedir. Bu vazifeye her on kişiye mukabil bir kişi münavebe ile çağırıldığına göre, bu vilâyette sipahi zadelerin adedi dört bini buluyor

demektir. Bu hususta defterin başına kaydedilmiş bulunan kanunnâme şudur :

« Defter oldur ki

Vilâyeti Karamanda vaki' olan mütekait Sipahiler ve sipahizâdegân ve mülküne eşkünciler tahrir olunub sagir olanlarına onsekiz yaşına girince hizmet teklif olunmayub ma'dası on ne - ferden biri güherçele kârhanelerine hidmet vaki' oldukça *benevbet* altı ay hizmet idüb Resmi Çift ve Bennâk ve Cebe ve Resmi Kuvan ve Âdeti Ağnam ve Avarızı Divanî teklif olunmıya ve alınmıya ziraat eyledikleri yerlerinin öşrün Sahibi Arza vere - ler . . . . »

*

Buraya kadar devam eden beş makalede; imparatorluk devirlerinin Türkiyesinde, çiftçi sınıfların hukukî sitatüsünü tayin edecek olan bazı kanunî mevzuatı hülâsa ve kaydederek, imparatorluk dahilinde raiyetin içtimaî ve hukukî vaziyetinin hususiyetlerini tebarüz ettirmeğe çalıştık. Ve neticede; râiyette birçok iktidarsızlıklara ve mâduniyetlere mahkûm, hukukan aşağı vekapalı bir sınıf hali göremediğimizi söyledik. İmparatorluk nizami içindeki *geniş iş taksiminde kendi hissesine düşen ağır vazifelerine rağmen,* onu kanunen hiçbir itibara sahip olmıyan bir *parya* sınıfı, haysiyetsiz bir sürü ve teb'a halinde görmek imkânı olmadığını burada tekrar edelim.

Filhakika, imparatorluk nev'i şahsına münhasır garip bir mevcudiyeti temsil etmekte ve kendisine mahsus gayelere sahip gözükmektedir. Bu nizam içinde herkes ve herşey bir tek gayenin hizmetinde seferber edilmiştir, o da imparatorların şahıslarının temsil ettiği ve rejimin hem gaye hem de vasıtası olan *Devlet* dir. içtimaî sınıfların ve ırkî zümrelerin haricinde ka - lan bu gaye için; bütün diğer zümreler *hizmetle* mükellef memurlardır.

Bu bakımdan, çiftçi sınıfların hakiki fonksiyonu hakkında zamanın mütefekkirleri kaleminden çıkmış yazıların büyük bir kıymeti vardır. Filha - kika daha o zamanlar, imparatorluk denilen bu büyük mevcudiyetin nasıl yaşadığını pek iyi anlamış gözüken ve raâyâ hakkında hürmetkâr bir lisan kullanan bütün bir edebiyat mevcuttur ve bu edebiyat içinde dinî, insanî hislerin idealist kuvvetleri kadar, dâhiyane bir idareciliğin, müsbet görüşün realist telkinatını da bulmak mümkündür. Bu hususta defterdar Sarı Mehmed Paşanın, *Nesâyihül vüzera velumerâ* ismindeki risalesinden [1] bazı parçalar nakledelim. Bu müellif « Ehli insaf katinde raâyaya Veliyyünniam itlakı sahih olur. » dedikten sonra bu sözünü teyid için Sultan Süleyman'a atfedilen bir fıkrayı naklediyor :

Sultan Süleyman Han bir mecliste sormuş, âlemin veliyyünniamı kimdir ? Sizsiniz, diyende kabul etmemiş " hakikatte raâyâdır ki anlar ziraat

[1] Walter L. Wright tab'ı, 1935 sf, 71

ve hiraset emrinde huzur ve ârâmı kendilere haram ve iktisap ettikleri nimet ile bizi itâm ederler. „ hakikatte bir padişah ağzından çıkmamış bile olsa memleketi idare edenlerin en büyüğüne atfedilen bu fıkra o zamanın ter döken çiftçi sınıflarının manevî faziletleri hakkında fikirlerin gayri mevcut olmadığını göstermektedir. Nitekim, ayni mütefekkir raâyanın himaye edilmesi hakkında " mazlûmun duası yerde kalmaz, kâfir dahi olsa makbul olur „ şeklinde dinî hislere müracaat ettikten sonra raâyaya karşı âdilâne muamelenin, mutat olan tekâliften maada ihdâs edilecek vergilerle ezilmemesinin bir *hikmeti hükûmet* olduğunu da ilâve ediyor :

" Raâyânın himaye olunması Devleti Aliyenin ziyade ehem olan umurundandır.

Ancak Raâyâyı dahi Askerî zümresine ilhakdan tehaşi lâzımdır ata ve dededen sipahizade olmayanın iptidaen sipahi etmekte ihtilâl mukarrerdir zira *raâyâ askerî güruhuna girmek lâzımgelirse raiyete noksan gelir. İradı hazineye noksan terettüp edüp* bu takrib ile Devleti Aliyenin nizamı bozulur ve *hazine vefreti raâyâ ile olur raâyâ vediai halikulberaya dır* Saltanat anlardan tahsil olunan hazine ile olur raâyânın ise perişan olmayup ziyade olması daima himaye olunmakladır ahvallerine merhamet ve desti tetavülü zalemeden siyanet *ibadettir* lâkin raâyâyâ çokluk yüz verilmek dahi olmaz libasda ve at ve bisatta dahi sipahi gibi izharı tezyin eylemelerine ruhsat verilmemek lâzımdır . . . „

" . . . Ukalayı kârazmude tekmili masarifi gayri mühimme için raâyâ fukarasından tahammüllerinden ziyade mal tahsilini bir hanın temelinden toprak alup sathına sarf eylemeye teşbih eylemişlerdir zira temelden alınan toprak ile temele zaâf gelüp sutuhun ise ol hamli sakili çekmeğe iktidarı kalmayup bilkülliye hedmine bais olur . . . „

MİR - ALİ - ŞİR ve SİYASÎ HAYATI

V. V. BARTOLD

III

İşbu şii münasebetler dolayısı iledir ki, ayrıca burada Ali Şir'in kendisinin hangi mezhebe mensuv olduğu meselesi mevzuubahis olabilir. Belen [1] Mir-Ali-Şir'in taşıdığı « Ali Şir » ismi üzerine onun şii mezhebine mensup olduğunu istidlâl etmektedir. Onun kullandığı « *appartenait au rite orthodoxe de la Perse* » cümlesi [2] o kadar da yerinde değildir. Babur ise [3] Mir-Ali-Şir'i Sultan Hüseyin'in tavsiyesi üzerine, şii mezhebini terkedenler sırasında göstermektedir. Bütün bunları dikkat nazarına alınca, görüyoruz ki, Timur ve sülâlesi hâkimiyeti çağlarında cereyan eden şiilik ve sünnilik gerginliği muahharan XVI ıncı asır Özbek ve Şah İsmail sülâlesi hâkimiyeti zamanındaki kadar keskin ve şedit olmamıştır. Mir-Ali-Şir'in ilk hâmisi bulunan Sultan Babur [4], sünnî mezhebine mensup olmasına rağmen, o kadar kavi bir şii düşmanı olmamıştır. Devletşah'a bakılırsa, daha bu zamanlar Mir-Ali-Şir « *ikidilli* » şair olmuştur; Yani şiirlerini hem türkçe ve hem de farisî yazmış ve bu şiirler Babur-un takdirine mazhar olmuştur. Lâkin şairin bu çağlarda herhangi bir devlet işi ile alâkadar olup olmadığı asla mevzuubahis olmaz. Yalnız Sam Mirzâ, Babur'un Mir-Ali-Şir'i sevdiğini ve ona kendi evlâdı nazarı ile baktığını kaydetmektedir.

Sultan Hüseyin'in ikinci defa olarak Babur nezdine gelişi tarihi kaynaklarca sarih olarak tesbit edilmemiştir. Herhalde, bu 1456 yılının ilk teşrininden evvel vaki olmuştur. Zira Babur bu ayın başlangıcında Herat'tan Horasan'a hareket etmiş ve ayni ayın 14 ünde [5] buraya vasıl olmuştur. Kendisine hem Sultan Hüseyin ve hem de Mir-Ali-Şir refakat etmekte idi. Bundan dolayıdır ki, Sultan Hüseyin'in Semerkand kalesinde kapalı kalması, Abd-ar-Rezzak'ın iddia ettiği kadar uzun süremezdi. Babur kışı Meşhed'de geçirdi ve 1457 yılının mart ayında burada öldü [6].

---

[1] *Notice*, 219.

[2] Hiçbir kritike tâbi tutulmadan aynen smail Hikmet tarafından tekrarlanmıştır [*Nevâî*, 30].

[3] *G M S. I.* 164 b.

[4] *Abd - ar - Rezzak*, 306 a da Babur devrinde darbedilen şii sikkelerindeki şu sözleri : هر کس هر نوع
اعتقاد داردر کوی دارمن بر طریقهٔ سنت
وجماعت ثابتم و مذهب ابو حنفه دارم
Bubur'a atfetmektedir.

[5] *Abd - ar - Rezzak*'ta V. 304 b - de tarih olarak [14 zülkaada 860] gösterilmiştir.

[6] *İbid.* V. 305 b - de [salı 25 ikinci rabı 861, ihtimâl 22 marı].

Babur'un vefatından sonra iki ahbap tam 12 yıl birbirinden ayrı yaşadılar. Bu yıllar esnasında Mir-Ali-Şir, bidayetlerde Horasan'da, sonraları ise Herat ve Semerkand şehrinde kitap mütalâaları ile meşgulken, Sultan Hüseyin, aksine olarak, Mir-Ali-Şir [7] de dahil olmak üzere bütün muasırlarının ifadesine göre « kazaklık » hayatı geçirmiştir.

İlk zamanlar genç şehzade kendi istiklâliyeti için herhangi bir iddiada bulunmaktan müstağni kalmış ve Babur'un ölümünü müteakip Horasan'da zuhur eden isyan dolayısile şu veya bu taht müddeisinin tarafını iltizam eylemiştir. Galiba, o, Babur'un ölümünü müteakip derhal Mirza Sencer'in yanına Merv'e gitmiştir, ki 1455 yıllarında Babur: Merv, Mahan ve Cam'ı [8] bu zatın idaresine terketmiş idi. Daha 1456 yılı ilik teşrininde Babur, Herat'tan Meşhed'e giderken, Cam ahalisi mumaileyhe, Sencer'in maiyetinin âdaletsizliğinden şikâyet etmiştir.

Fakat, Babur bu şikâyetleri asla nazarı dikkata almadı [9]. Babur'un ölümünü müteakip Sencer, ne onun onbir yaşındaki (yegâne) oğlu olan Şah-Mahmud'a, ne de Babur'un zamanında mahpus bulunan Baysunkar'ın torunu Sultan İbrahim'e (Ala-ad-Daule'nin oğludur) tâbi olmak arzusunu gösterdi. Üstelik Sencer, Sultan Hüseyin'i gayet iyi kabûl ederek kızı Bika-Sultan Begim'i ona verdi. Bu hâdise münasebetile « kadılara, âyana, ümeraya ve noyonlara » eşraf hil'atı ihdâ edildi [10]. Sultan Hüseyin'in oğlu Bedi-üz-zaman da işbu izdivaçtan dünyaya gelmiştir. Lâkin neticede devlet tahtı elinde iken, Sultan Hüseyin kendi gençlik arkadaşı olan bu refikasından ayrılmış ve Hondemir'in verdiği malûmata bakılırsa bu ayrılık imparatoriça için pek acı bir haile teşkil eylemiştir [11]. O « asaletini » ileri sürerek, kendisini Sultan Hüseyin'in sair karılarının fevkinde görüyordu ve Sultan Hüseyin herhangi bir zevcesine hususî bir iltifat gösterince derhal fevkalâde bir hiddet ve asâbiyete kapılırdı. Bu karakteri ile Sultan Hüseyin'i boşamağa icbar etmiş ve ölümü tarihi olan hicrî 893 — Milâdî 1488 senesine kadar « *fevkalâde bir elem* » içerisinde yaşamıştır. Bedi-üz-zamanın ve sair şahzadelerin iştirâkile, kendisine şahane bir defin merasimi yapılarak (Sultan iştirâk etmemiştir) - oğlunun namına izafeten kendi yaptırdığı Bedil Medresesine defnedildi. Babur bu hâdiseye o kadar da hailevî bir karakter vermemekte ve Sultan Hüseyin'i haklı bulmaktadır [12]. Babur'a göre : « *İyi kocanın evinde kötü bir kadının bulunuşu, daha bu dünyada iken cehennemi tatmak demektir.* »

---

[7] *Mecalis*, 12 b (قزاق لیق).

[8] *Abd - ar - Rezzak*, 310 a Sencer ve onun Sultan Hüseyin'e karşı olan münasebeti hakkında karşıl. V. Iukovskiy, Razvalinıy starogo Merva = *Eski Merv harabeleri*, SPb. 1894, S. 64.

[9] *Abd - ar - Rezzak*, 304 a.

[10] *Habib-üs-Siyer* 204 [aynı yerde Sultan Hüseyin'in gençliği hakkında malûmat vardır].

[11] *İbid*. 245.

[12] *GMS*. I. 169 حق میرزا باجی ایدی

Artık genç şehzade kayinpederinin itimadını kazanmıştı. Şu kadar ki, 1457 yazında [13] Sultan Sencer Meşhed'e gittiği zaman, Merv'in idaresini bizzat Sultan Hüseyin'e terketmişti. Bunun üzerine şehzade ile âyandan Hasan arasında yeni bir mücadele başgösterdi (bu mücadelenin sebebini gûya âyanın Sultan Hüseyin'i yakalamak istemesi arzusu teşkil eylemiştir). Nihayet Sultan Hüseyin Merv'i elde etti; fakat sonraları buradan püskürtüldükten sonra Merv'in yukarılarındaki Meruçka'ya kadar uzanan Murgab sahasında askerî harekâtta bulunarak kışı Merv'le Hiva arasındaki stepte geçirdi; 1458 senesinin ilkbaharında Teçen'de bulunarak, Hondemir'in ifadesine göre, burada ilk askerî zaferini kazandı, (bu hâdise Abd-ar-Rezzak'-ta da bahsedilmektedir) [14]. O burada, Türkmenler tarafından Gürgen nehri boyundan püskürtülüp, Abiverd tarikile Sencer'in ordusuna iltihaka giden Baba-Hasan'ın müfrezesine baskın yapmıştır; Neticede Baba-Hasan esir edilerek öldürülmüş, müfrezesinin bir kısmı da Sultan Hüseyin'e ilti - hak eylemiştir. Bu zaferi ayni senedeki diğerleri takip etmiştir. Meselâ : evvelce Nesâ'nın, sonraları ise, Cihanşah'ın yiğeni ve Türkmen şehzadele - rinden Hüseyin Bey'in idaresi altında bulunan Astrabad'ın alınması gibi. Astrabad'ın fethi üzerine şehzade de derhal idam edilmiştir [15]. İşbu va - ziyetine muayyen bir resmiyyet temin etmek gayesile Sultan Hüseyin Nesâ'da iken Sencer'le, Astrabad'da iken de Abu Said'le müzakerelere girişti. Pek tabiî olarak bu müzakere tecrübesi daha başlangıçlarında bile redle karşılanmıştır; Abu-Said, Cihanşah'la yapmakta olduğu sulhun neticesine kadar müzakereyi resmen kabul etmiş ve bu sulhu akdeder etmez, derhal Sultan Hüseyin'in sefirini hapse tıktırmış ilâveten Astrabad'ın istirdadı arzusunda da bulunduğunu açıktan açığa bildirmekten çekinmemiştir. İşbu hâdise üzerine, Abu-Said'le Sultan Hüseyin arasındaki münasebat sonuna kadar hasmane olmuştur.

1459 yılında Abd-ar-Rezzak, Abu-Said'in sefiri sıfatile Gürgen'de idi. Yine ayni yılın [16] ilkbaharında Abu-Said'in düşmanları Serahse'de ta - mamile mağlup olmuşlardır (düşmanlar içerisinde Sencer de bulunuyordu; muharebeyi müteakip Abu-Said'in emrile öldürülmüştür); Hattâ düşman müfrezelerinden birisi Astrabad'da Sultan Hüseyin'e iltica etmiş; fakat kabul edilmemiş ve müfreze kumandanı bulunan şehzade de öldürülmüştür. Bunun üzerine Sultan Hüseyin sikkelerini Abu-Said namına darbettirmeğe başladı ve Abd-ar-Rezzak'la beraber kendi sefirini Herat'a gönderdi, ki ar-

[13] Bu hadiseden evvel olarak 861 yılının şabanı [haziran - temmuz] gösterilmektedir.

[14] *Abd - ar - Rezzak*, 318 b.

[15] *Abd - ar - Rezzak*, 319 a - da böyledir.

[16] *Abd-ar-Rezzak*, 321 b ; Hondemir'e göre (208) müfrezeler evvelleri « Biyar-Cümend » de «Araplara» karşı hareket etmiştir. Bunların Horasan vilâyetlerini baskına uğratmaları Sultan Hüseyin'in hem arzusu haricinde ve hem de hiç beklemediği bir halde olmuştur.

tık bu zamanlarda türkmenlerle olan muharebe çoktan bitmiş bulunuyordu ve sefir de hükümdar tarafından resmen kabul edilmiştir. Anlaşılıyor ki, Abu-Said'le Sultan Hüseyin arasındaki münasebetin inkitama dair Hondemir'in ileri sürdüğü sebepler, hakikata tevafuk etmemektedir. Daha fazla itimada şayan olanı Abd-ar-Rezzak'ın verdiği malûmattır. Mumaileyhe göre: Abu-Said'in Sultan Hüseyin'e karşı açtığı harekâta başlıca sebep, bazı yağmagerlerin Sebzvar'a ve Nişabur'a vardıkları hâdise ile Mazendaran'la Horasan'ın bunlar tarafından yağma edilmesi olmuştur.

Böylece, bu tarihten itibaren birkaç defa tekerrür eden ve ekseriyetle hırsız baskınları karakterini alan düşmanca harekâtın müteşebbisi Sultan Hüseyin'in kendisi idi. Malûm olduğu üzere bu kabil mücadele hâdiselerinden biri oldukça büyük bir tarihî ve coğrafî mahiyeti haizdi. Bu ise 1460 tarihindeki Sultan Hüseyin'in Astrabad'dan şimale doğru Harezm'e vaki olan ilk firarile, 1461 tarihinde ikinci defa tekerrür eden firarî hâdisesinden ibarettir. Bu iki vakadan bahsedlirken Ceyhun nehrinin bugünkü kurak ve Uzboy [17] adlî dalının birleştiği mahallinden geçildiği de mevzuubahs olmaktadır (kaynakta birinci geçişin kayıklarla olduğu tasrih edilmektedir). Ayni derecede, 1460 yılı ilkbaharında Astrabad'ın zaptını müteakip Abu-Said'in bir deniz gezintisine çıktığına dair verilen malûmat gayri tabiidir. Verilen bu malûmata göre, Astrabad'ın işgalinden birkaç gün sonra, Abu-Said deniz sahiline gelmiş, önce bir kayıkla denize açılmış, sonra da büyük bir gemiye کشتی بزرگ binerek, sabahtan akşama kadar süren [18] bir gezinti yapmıştır.

Abu-Said üçüncü oğlu küçük Sultan Mahmud'u (1453 tarihinde tevellüt etmiştir) Astrabad'da bıraktı [19]. Daha 1461 tarihinde, Sultan Hüseyin, mayıs sonlarında [20] tekrar Astrabad'ı ele geçirerek buradan Sebzvar, Nişabur ve Serahs tarikile Herat'a karşı sefer tertip ve payıtahtı elde etmek için, Abu-Said'in Türkistan'da karşılaştığı müşkül vaziyetinden de istifadeye kalkıştı. O, Abu-Said ordusunun Ceyhun nehrinden mürurunа mâni olmak için tedbirler aldı; fakat, bütün bunlara rağmen mürur vaki oldu; ve neticede ilkteşrin ayında [21] Sultan Hüseyin şehrin muhasarasını kaldırarak Mazendaran'a döndü. Serahs'da terkettiği muhafız kıtası da, sonraları Abu-Said'e teslim oldu. Abu-Said ordusunun yaklaşması üzerine Sultan Hüseyin tekrar Harezm'e kaçtı. O burada, Abu-Said'in tayin ettiği valiye karşı ahalisinin isyan ettiği Hive ülkesi de dahil almak üzere, tedricen bütün bu eyâleti elde etmeğe muvaffak oldu. Kaynaklar, 1464 tarihinde Sultan Hü -

[17 ZVO, XIV, 026;ZVO, 027 de gösterilen 1464 tarihi yanlıştır.

[18] *Abd-ar Rezzak*, 322 b.

[19] *Babur* (GMS 1 25 b, 857 yılı)

[20] *Hondemir'e* göre (S. 209) 865 yılı şaban ortası.

[21] Muharrem 866 yılı (*Abd-ar Rezzak*, 327 b). Şehrin muhasarasına 31 ağustos pazartesi başlanmıştır [27 zilkade, ibid. 326 b].

seyin'in tekrar Horasan'dan harekete geçtiğinden, ve Nesâ, Abiverd, Meşhed, Turişiz ve Tun'dan süratle geçerek heryerde yağmalar ve katliâmlar yaptığından bahsetmektedirler [22]. Turşiz civarında elde ettiği zafere rağmen (şahsen o, bu muharebede 15 kişiyi yaraladığını Hondemir'e söylemiştir), o artık bir türlü tutunamadığı Harezm'e dönmeğe mecbur olmuştur. Bunun üzerine, Harezm'in idaresi evvelce Harezm hâkimi bulunan Şah - Melik'in ahfadından Emir Nur-Said'in eline geçti. Fakat Nur-Said, kendisine karşı birkaç defa isyan ettiği Abu-Said'in, daima tabasından sayılmakta idi; 1467 senesinde Sultan Hüseyin Özbek ülkesinden Harezm'e girerek burasını yağma etti; Nur-Said ise buranın müdafaası esnasında gösterdiği liyakatsızlık doliyısile vazifesinden çıkarıldı ve daha sonra öldürüldü [23]. 1468 yılında [24] Sultan Hüseyin, vaktile Semerkand tahtını Abu-Said'e [25] terketmiş olan Özbek Hanı Abülhayr'a müracaat ederek kendisinden yardım diledi. Hondemir, Sultan Hüseyin'in bir hafta kaldığı Han ordusundaki resmi kabulüne, Sultan Hüseyin'in çok içmesine rağmen serhoş olmadığına ve bu yüzden hanın nazarında büyük bir itibar kazandığından dolayı Sultanın büyük bir etikete malik olduğuna ve çok görüp geçirdiğine dair cereyan eden münakaşalar hakkında oldukça mufassal malûmat vermektedir. Tam bu sıralarda Abulhayr ağır bir felce uğradı ve biraz sonra da öldü. Bunun üzerine Özbekler içerisinde şiddetli bir kargaşalık başgösterdiğinden, kendilerinden herhangi bir yardım beklemek ümidi kalmadı. Sultan Hüseyin galiba Özbeklerin daha garbi vilâyetlerini de dolaşmıştı. Hemşiresi, Astrahan Hanı Ahmet'le evlendi [26]. Belki bu zat tahtında üçüncü Yoanna'nın düşmanı olan Altun Ordu Hanı kasdedilmiştir. En sonda bu şehzade kadın iki oğlu ve bir kızı ile beraber Herat'a kardeşinin yanına döndü [27].

Vaziyet Sultan Hüseyin için o kadar müsaid bir şekil almıştı ki, o hattâ Özbeklerden hiçbir yardım görmeden bile Horasan'ı zapta muvaffak oldu: Daha 1468 yılı [28] şubat sonlarına doğru Abu-Said, hayatına mal olan garbî İran fütuhatına başladı. Herat'ta ise bütün sonbahar ve kış zarfında Sultan Hüseyin'in hücumuna intizar edilerek, şehirin müdafaası için tertibat alındı. Hattâ, Abd-ar-Rezzak'ın verdiği malûmata göre, Abu-Said'in oğlu

---

[22] *bAd-ar-Rezzak*, 333 a - da: ولشكر او هرچه يافتند گرفتند Hondmir; *Habibüs - Siyer*, 212 de بلوازم نهب و تاراج اقدام نمودند واز عاقلان هركس ديدند بقتل رسانيدند.

[23] *Abd - ar - Rezzak*, 337 b; Mehmed Salih, *Şeybaniname*, Melioranskiy ve Samoyloviç neşri SPb. 1908, mukaddime ve XV inci bahisde: شهادت جاى.

[24] Abulhayr'ın vefatı hakkında EY. I. 162.

[25] *Ulugbek*, 136.

[26] GMS, I, 164.

[27] *Habibüs - Siyer*, 242.

[28] *Abd - ar - Rezzak*'a göre (v. 339 a) 872 şubatının başlangıcında

Sultan Ahmet 50.000 kişilik ordusu ile [29] Semarkand'dan askerî harekete geçti; lâkin Murgab'ta iken babasının ölümü haberini aldı; zaten Sultan Hüseyin de bu acıklı haberin ona varması için çok çalışıyordu. Hondemir'e göre Sultan Ahmet, ordusunun bakiyesi ile Azerbaycan'dan dönen ve herne bahasına olursa olsun Herat'ta yerleşmeğe çalışan kardeşi Sultan Mahmud'un kendisine iltihak ettiği Andhoya kadar varmıştır. Bu iki kardeş Horasan dâvasından feragat ederek Ceyhun'a döndüler. Harekâtın ne kadar süratla cereyan ettiği, Abd-ar-Rezzak'ın tesbit ettiği aşağıdaki tarihlerden anlaşılmaktadır. 10 Mart [30] cuma günü ibadetten sonra Abu-Said'in ölümü haberi şayi oldu; ayni ayın 16 sında [31] perşembe günü Sultan Mahmud şehire girdi; ayın 17 sinde cuma günü hütbe Sultan Mahmud'la Sultan Hüseyin namına okundu; obir cuma ayın 24 ünde hutbe yalnız Sultan Hüseyin namına okundu, ki bundan birkaç gün evvel, müstahkem mevki kumandanı İhtiyar-ad-din'in isyanı üzerine Sultan Mahmud burasını terke mecbur olmuştur. Yine aynı tarihte, yani ayın 24 ünde, Sultan Hüseyin, Herat şehrine girmiştir. Şubatta ise Mir-Ali-Şir Sultan Hüseyin'in nezdine gelmiştir. Bundan evvel Ali-Şir, Sultan Ahmet'in ordusunda Semarkand âmiri olan Ahmet-Haci-Bey'in mahiyetinde idi.

1457 senesinde Mir-Ali-Şir Meşhed'de kalarak Sultan Hüseyin'e ne Merv ve ne de daha sonraki seyahatlerinde refakat etti. Halbuki mumaileyhin en yakın maiyet arkadaşlarından birini Mir-Ali-Şir'in ana cihetten amcası (*Tagay*) olan Mir-Said teşkil etmekte idi. Mir-Ali-Şir [32] bu zatı bu adla tesmiye ettiği halde, Abd-ar-Rezzak'la [33] Hondemir [34] ona Emir Seyid-Aka adını vermişlerdir. 1461 tarihinde Serahsa'nın Abu-Said'e teslimi esnasında telef olmuştur. Şehirin teslimi muayyen bir muahede üzerine icra edildiğinden bütün ordu umumî affa tâbi tutuldu. Fakat Abu-Said bu emirden nefret ettiğinden, riayet etmesi icab eden muahede hilâfına olarak öldürülmesini emretmiştir.

Seyid-Aka, Sultan Hüseyin'in en çok itimad ettiği adamlardan biri idi [35]. Türkçe şiirler yazardı ve şair olması dolayısile « *Kabuli* » mahlasını taşırdı; *Garibî* [36] tahallüslünü taşıyan küçük kardeşi Muhammed-Ali dahi şair olup, üstelik hem musikişinas ve hem de hattat idi; Mir-Ali-Şir'in bilûmum akrabaları gibi bu da Sultan Hüseyin'in « eski hâdimlerinden » sayılmakta ve gösterdiği şahsî hizmetlerinden dolayı Sultanın hususi iltifatına mazhar olmuştu. En sonda Sultanı terkederek kardeşinin katili tara-

[29] İbid, 347 a.

[30] 25 ş.ban 873 (ibid. 343 a).

[31] 2 ramazan (ibd. v. 345 a).

[32] *Mecalis*, 31 a; B e l e n, *Notice*, 225 de Mir - Said, gerçi aynı eserin haşiyesinde برادر مادر izahatı verilmişse, aslında *oncle paternel*'dir.

[33] *Abd-ar-Rezzak*, v. 327 b.

[34] *Habibüs - Siyer*, 210.

[35] *Abd - ar - Rezzak*'ta از زمرهٔ معتبران بود ودر کلیات بحسن تدبیر اوالتفات می فرمود واهتمام تمام بروزه شت.

[36] B e l e n, *Notice*, 225 *Ghourbeti*

fından Semarkand'da öldürülmüştür. Burada ancak Sultan Abu-Said mev - zuubahis olabilir ve bundan dolayı gerek *Garibi*'nin gerekse Mir-Ali-Şir'in sair akrabaları ile Sultan Hüseyin'in « kazaklık » devrinde hizmetinde bulunduklarını istidlâl edebiliriz. Emir Seyid-Aka'nın ölümünden sonra hayatta Haydar adlı [37] bir oğlu kaldı. Herbir hususta kendisinden büyük ümitler beklenen bu güzel ve kahraman genç, bilâhara da göreceğimiz veç - hile, Sultan Hüseyin zamanında daha feci akibete uğramıştır. Hiç şüphe yoktur ki, bu zat Mir-Ali-Şir'in kendisinin şair « *Sabuhi* » tahallüsü ile zikrettiği Haydar'dan başka kimse değildir [38]. O, Mir-Ali-Şir'in kendisine oğul nazarile baktığı yakın akrabalarından biridir. Ana ve baba cihetinden eski saray müstahdimininden idi [39]. Bidayette ilimle meşgul olup şiir yazardı; sonraları askerliğe intisap ederek okçuluktaki mehareti ile iştihar ve en sonda dervişliğe intisap eylemiştir. Mir-Ali-Şir, bu zatın mutedil bir hayata döneceğinden asla ümidini kesmemiştir (hakikat aksini gösterdi).

Mir-Ali-Şir'in ayni (Mecalis-ül-Nefais) adlı eserinde onun kendi hayatı ve kendine pek yakın bulunan diğer zevat hakkında umumiyetle birçok karakteristik malûmatı bulmaktayız. Maatteessüf bu eser, 896 (Milâdî 1490-1) tarihini taşımakla beraber, müellifinin muayyen bir hayat devresine irca edilememektedir. Nitekim, eserin bazı yerleri taşıdığı tarihe asla tevafuk etmemektedir. Meselâ, eserde muharririn yaşadığı devir Semarkand hâkimi olarak, kısa bir zaman için 1496 da ve daha uzunca bir müddet için de 1498 ilâ 1500 yıllarında [40] Semarkand'ı idare eden, Sultan Mahmud'un [41] oğlu Sultan Ali-Riza gösterilmiştir. Halbuki 1490-1 tarihlerinde değil yalnız Sultan Ahmed, hattâ onun büyük kardeşi ve selefi Sultan Ahmed dahi hayatta olmuşlardır. Şayanı dikkattir ki eserde Sultan Hüseyin'den ölü olarak [42] bahsedilmektedir. İşte buradan anlaşılıyor ki bu sözler umumiyetle Mir-Ali-Şir'e ait değildir, ve bunlar herhalde mumaileyhin vefatından asgari beş yıl sonra yazılmıştır.

Gerek Mir-Ali-Şir'in kendi eserinden, gerek hakkındaki sair malûmattan anlaşıldığına göre, o 1457 ile 1469 tarihi arasındaki zamanını önce Meşhed'de sonra Herat'ta ve nihayet Semarkand'da geçirmiştir. Fakat Meşhed'den Herat'a ve Herat'tan Semarkand'a nakli tarihi gösterilmemektedir. Bildiğimize göre, o Horasan'da Abu-Said'in idaresi tamamile teessüs ettiği zamanlarda dahi, Meşhed'de bulunmuştur. Malûmumuz olduğu veçhile, bu

[37] Bu zatın menşeri hakkında bak : *Habibüs - Siyer*, 282.

[38] *Mecalis*, v. 67 b; Belen, *Notice*, 225 .

[39] آتا انا دین بو درگاه نینک بایریسی بنده سی دور cümlesi oldukça karakteristiktir.

[40] Meselâ Babur'un kaydettiği tarih.

[41] *Mecalis*, 805 حالا سمرقنده کی دا سلطنت تختیدا متمکن دور.

[42] *Mecalis*, 81 a ورقه حال سمرقنده

[43] Abd - ar - Rezzak, 322 b.

kargaşalık yıllarında Meşhed, gerçi birkaç defa, 1460 yılının ilkbaharında Abu-Said'in [43] kendi ordusunun yaklaşması da dahil olmak üzere, bazı orduların şehre yaklaşmasına şahid olmuşsa da, fakat hiçbir vakit askerî harekâta sahne olmamıştır. Mir-Ali-Şir'in Meşhed'de geçirdiği yıllar, Horasan için kargaşalık devri olmuştur. Şu kadar ki, Sultan Hüseyin'in yanında bulunmıyan Ali-Şir'in babası dahi bu kargaşalığa bigâne kalamamıştır. 1458 yılı başlangıcında o, Herat'ta şehzade Sultan İbrahim'in (Şahruh'un torunu) yanında bulunmuş ve müverrih Mirhond'un babası ile beraber, Abu-Said'in Belh'e gönderdiği sefaret heyetine iştirâk eylemiştir [44]. Hondemir'e göre [45] Mir-Ali-Şir, Herat'a Abu-Said'in yanına gitmiş, bir kaç gün روز چند nezdinde kalmış, lâkin beklediği hürmeti göremeyince Semarkand'a gitmiştir. Babur'a göre ise, [46] Mir-Ali-Şir, işlediği bir günah (Cerime) dolayısile Abu-Said tarafından Semarkand'a sürülmüştür. Ali-Şir kendisi ise Semarkand'a tahsil maksadile gittiğini söylemektedir [47]. Halbuki, bu zamanlarda Herat'tan Semarkand'a bu gaye ile gidilmiyordu. En tabiî olarak tahsil gayesile Semarkand'a Endican'dan gitmek idi. Nitekim, ayni mahalde ismi geçen Yusuf Bediî bunu yapmıştır. Ve aslı itibarile, o zamanlarda Kunduz eyâletine tâbi İşkamış köyünden neşet eden Mir-Ali-Şir'in iyi tanıdıklarından Muhammed Bedahşi de ilk önce tahsil görmek gayesile Semarkand'a, sonraları da ikmâli tahsil için [48] Herat'a gitmiştir. Herhalde, Herat'tan Semarkand'a gidiş sürgünden başka bir şekilde izah edilemez.

Mir-Ali-Şir'in hayatının bu devresi hakkında, onun Şeyh Sadraddin Revasi hakkındaki verdiği malûmatın da belki bir rolü vardır. O, şeyhi fevkalâde güzel, nökteperdaz ve kendisinin « kalbini teshir » [49] eden bir zat olarak tasvir etmektedir. Onunla, şeyhin müridliğine intisap edip hususi dersler alan Bedahşan şahı ve hattâ « zamanın padişahı » sayılan Sultan Said gibi, yüksek mevki sahibi kimseler de alâkadar olmuşlardır [50].

Bu hikâyeden anlaşılıyor ki Mir-Ali-Şir, Bedahşan şeyhinin de Herat'ta olduğu zamanlarda Abu-Said'in yanında (Herat'ta) bulunmuştur. Malûm olduğu veçhile, menşeylerini İskender Kebir'e kadar götüren Bedehşan şahlığı hanedanı [51] tamamile Abu-Said tarafından imha edilmiş -

[44] *Habibüs - Siyer*, 179. Abd - ar - Rezzak (v. 312 b) bu sefaretten bahsederken, bu heyete iştirak eden ancak şeyhlerin ismini zikirle iktifa etmiş ve diğer sivil heyet azasını meskût geçmiştir.

[45] *Habib-üs-Siyer*, 217.

[46] *GMS.*, I, 170 b.

[47] *Mecalis*, 28 a: تحصیل اوچون

[48] *Mecalis*, 57 : تحصیل ایچی تكميل قيلور وقتدا .

[49] İbid., 16 b de: كونكلومى بسى صيد قيلدى cümlesi kullanılmıştır.

[50] Padişahın kendisinin şeyhe karşı gösterdiği a âka dolayisile اوز . كاخلايق فه‌نه نيكاى cümlesi ilâve edilmiştir.

[51] Buna dair bak: *El*, *I*, 515; Sukutu hakkında ise: *Abd ar-Rezzak*, v. 349 a.

tir. İptida, Abu-Said, Abu-Bekir [52] adlı oğlunu dünyaya getiren Sultan Muhammed'in kızı ile izdivaç ettikten sonra ancak Bedahşan'a karşı ordusunu sevketmiştir; Bunun üzerine Sultan Muhammed kendi arzusu ile ona tâbi olarak Herat'a gitti; oğlu ise Kaşgar'a firar etti. Bedahşan tahtı şehzade Mirza Abu-Bekir'e verildi. Sonraları firari şehzade Kaşgar'a dönünce bu sefer de Abu-Bekir firar etti. Tekrar yeniden Bedahşan'ı fethetmek mecburiyetinde kalındı ve Abu-Said de bu mesele yüzünden bu sülâle müntesibinin kâmilen imhasını emretti. Devletşah'a göre bu vaka hicri 871 (Milâdi 1466 - 7) tarihlerinde cereyan etmiştir.

Mir-Ali-Şir ise hiçbir tarih zikretmeden yalnız, *La'li* mahlasını taşıyan şair şahla, onun oğlu İbn-La'li'nin katlinden bahsetmekte ve burada kendi amcalarının katli hakkında kullandığı cümlenin aynini kullanmaktadır (İbn-La'li « babasının katili » tarafından öldürülmüştür) [54]. Umumiyetle Bedahşan muhacirleri Herat'ta bazı noktadan ehemmiyeti haiz idiler: nitekim bunlardan biri olan Abd-üs-Samed Bedahşi'ye, büyük ihtimalle, nazman Sultan Abu-Said devri tarihinin yazılması havale edilmiştir. Mir-Ali-Şir bu zata eserindeki vezin noksanlığını göstermek fırsatını bulmuş ve bu vesile yaklaşmalarına bir sebep teşkil eylemiştir [55].

Bütün bunlardan istidlâl edilebilinir ki, Mir-Ali-Şir, Abu-Said'in nezdine 1464 yılından sonra, yani Sultan Hüseyin'in sahneden çekildiği zannedildiği zamanlarda gitmiştir. Bedahşan'ın Abu-Said tarafından fethi de büyük ihtimalle bu zamandan biraz daha evvel vaki olmuştur. Bu hâdise arifesinde Şah Sultan Muhammed, Bedahşan'da bulunup kızlarından birisini Mogol Yunus-Hana vermiştir. Bu izdivaç neticesinde en büyük oğlu olan ve müstakbel han mevkiinde bulunan Mahmud dünyaya gelmiştir ki, tevellüdü hicri 868 (Milâdi 1464) tarihine tesadüf etmektedir [56].

871 tarihi hâdisesi, Mir-Ali-Şir'le Bedahşanlılar arasında vaki olan sıkı yaklaşma neticesinde, mumaileyhin akibeti üzerinde müessir olmaktan hiç te hâli kalamazdı. Buna üstelik, Sultanın, güzel şeyhin dostlarına karşı duyduğu kıskançlık hissi de inzimam edebilir. Çünkü, hayatının sonuna kadar ne bir aileye ve ne de nesle malik olan Mir-Ali-Şir, ağlebi ihtimâl güzel ve genç delikanlılardan hoşlanırdı. Bu kabilden olmak üzere onun en çok sevdiği ve « oğlu gibi ve belki oğlundan daha fazla olarak » bağlandığı zat aslı itibarile Meşhed'li olup « insan vasıflı melek olan » Haci Muhammed olmuştur [57].

Umumiyetle Mir-Ali-Şir'in, amcalarının katlini emreden Sultandan kendi şahsına karşı hususî bir iltifat beklemesini burada düşünmek oldukça zordur. Semarkand'da iken o kendisine iki yüksek hâmi bulmuştu.

---

[52] *Tarikh - i - Rashidi*, 108.
[53] Dawlatshâh, 453_{10}.
[54] *Mecalis*, 21 a.
[55] İbid.
[56] *Tarikh - i - Rashidi*, 108; GMS, I, 11 b.
[57] *Mecalis*, 57 b.

Bunlardan biri Derviş-Muhammed-Tarhan (bu ricalin hemşiresi, Sultan Ahmed'in annesi, Abu-Said'in ise büyük karısı idi) [58], diğeri ise Ahmed-Haci bey (sonraları bu beyler 1496 yılında Semarkand hâkimiyeti meselesi dolayısile zuhur eden mücadele esnasında iki muhtelif fırkaya ayrılmışlar ve mücadelede hep birden telef olmuşlardır) idi [59]. Ali-Şir Ahmed-Haci bey'den birkaç defa bahsetmektedir. Bu bey tahsilini Horasan'da görmüş ve askerliğe sülûk etmiş olmasına rağmen münevver bir zattı; hem de bir divan tertib etmiştir [60]. (Şairlik mahlası *Vefâi*'dir. Mir-Ali-Şir [61], diğer bir şairin şiirleri dolayısile şöhret bulmuş olan bu mahlasın başka birisi tarafından kullanılışını doğru bulmıyarak isyan etmiştir). Ahmed-Haci-Bey on yıl Herat hâkimliğinde bulunmuş, sonraları da uzun bir müddet hükümdar vekili sıfatile Semarkand'ın tam salâhiyeti haiz âmiri olmuştur. Tarafından bir medrese dahi yapılmıştır [62].

Semarkand'da iken Mir-Ali-Şir'in muallimi, kanunşinas Abü-l-Leys'in ahfadından, hoca Fazlullah Abü-l-Leysî idi. Fıkıhtaki bilgisine göre ikinci Abu-Hanife diye tesmiye edilmişti. Arabçaya olan vükufu dolayısile de Elkâfiye adlı meşhur mektep kitabı müellifi bulunan İbn-Hacib'e (1248 de ölmüştür) muadil sayılmakta idi [63]. Ayni hoca nezdinde Ali-Şir muasırlarından daha birkaç âlim tahsil görmüştür; Meselâ: Muhammed Bedahşî gibi. Ali-Şir'in hoca yanındaki tahsili iki yıl sürmüştür; Yukarıdaki kuyudata bakılırsa, bu iki yıl, Ali-Şir'in bütün Semarkan'da geçirdiği zamanı ihtiva etmektedir. O burada, kendisini oğul diye tesmiye eden Fazlullah'ın ya hanikahında [64] ya da medresesinde [65] yaşamıştır.

Mir-Ali-Şir'in Semarkand'daki hayatı Sultan Hüseyin'in hizmetine girmesinden evvelki hayat devresinin en çok şöhret bulmuştur. Biz bunu Babur'un [66], Ali-Şir'in nezaket ve zarafetine dair sarfettiği kelimelerden anlıyoruz (burada Babur'un kullandığı nezaket yahut naziklük kelimesini, ihtimâl bu şekilde anlamak icabeder). Herkes onun bu tabiatini mağrurluğuna atfederdi, ki hiç te doğru değildir. Bilâkis bu onun tabiatina hâs olmuş ve Semarkand'da da bu şekilde kendisini idare etmiştir.

---

[58] *GMS*, 18.

[59] *Ibid.*, 37.

[60] *Mecalis*, 70 b.

[61] *Ibid.*, 44 b.

[62] Medrese hakkında, *Mecalis*, 32 a.

[63] *Ibid.* 15 b: فقه‌دا اتى ابو حنيفهٔ ثانى ديرلار ايردى وعربيت دا ابن حاجب كفه‌سيغه تو?ار ايردى Belen'in tercümesinde [*Notice*, 185] bir boşluk vardır-fikri tahrif etmektedir: « *Le khadjé dit Ali - Chîr, était tellement versé dans la jurisprudence, qu'on le comparait à Ibn - Kâdjib.* كفه kelimesi büyük ihtimalle, kitap ismi olan كافيه ye telmihen kullanılmıştır. İbnHacib hakkında bak: *Brock.* I, 303.

[64] *Hondemir*'de böyledir, *Hab.-bilü Siyer*, 217.

[65] *Belen*'de böyledir; Sam-Mirzanınki doğrudur. (Karşıl: Nikitskiy, 36).

[66] *GMS*, I, 170 b.

1469 tarihinde Ali-Şir Ahmed-Haci-Bey'le beraber Sultan - Ahmed'in ordusunda bulunuyordu. Belen safdillikle bu keyfiyeti, Sultan Ahmed'in kendisine karşı bir tedbiri şeklinde telâkki etmektedir [67]. Hal - buki, Sultan-Ahmed, Mir-Ali-Şir'in mevcudiyetinden haberdar olmuş ol - saydi bile, ondan çekinmesine hiçbir sebep yoktu. Yoksa, Mir-Ali-Şir kendi hâmileri sayesinde pekâlâ genç Sultana kadar hulûl edebilirdi. O, buna ağlebi ihtimâl lüzum görmemiş ve bu da belki Sultan Ahmed'in herhangi bir edebî sahaya yabancı kaldığını bilmesinden ileri gelmiştir [68].

Sultan Hüseyin'in, Herat'a girişi haberi tahakkuk edince, Mir-Ali-Şir, Ahmed-Haci-Bey'den izin dileyerek, derhal Herat'a gitti. Sam Mirza'nin bu hususta verdiği malûmat hiç te itimada lâyık değildir [69]. Ona göre, gûya Sultan Hüseyin, Mir-Ali-Şir'in kendi yanına bırakılması için Ahmed Haci-Bey nezdinde teşebbüste bulunmuş ve Ahmed-Haci Bey de gûya bu rica üzerine Ali-Şir'in, Herat'a pek basit ve merasimden müstağni bir halde tir. Halbuki, Ali-Şir, Herat'a pek basit ve merasimden müstağni bir halde vasıl olmuş ve ancak burada, hükümdarla arasındaki eski dostluğu temin etmekle nüfuz sahibi bir adam olmuştur.

14 Nisan bayramı münasebetile, Mir-Ali-Şir hilâliye adlı kasidesini Sultan Hüseyin'e takdim etti ve bu kaside Sultan tarafından büyük bir takdirle karşılandı. Bu kasidenin, Mir-Ali-Şir'in ilk eseri olduğuna asla ihtimâl verilemez ve onun Sultan Abu-Said'e boş elle geldiğine de imkân yoktur. Mamafih, Mir-Ali-Şir'in bundan daha evvelki eserlerine dair, velev ismen olsun hiçbir malûmata tesadüf edemiyoruz. Hattâ hayatının dört çağı üzerinde (çocukluğu, gençliği, orta yaşlarındaki çağı, ihtiyarlığı) [70] tertip edilmiş olan divanı, yani şairin çocukluk ve gençlik çağlarında yazdığı eserlerini muhtevi külliyatı ne Abülkasım Babur'a ne de Abu-Said'e hitap etmektedir. Büyük ihtimalle şair, bu zamandan evvel yazdığı eserlerini saklayarak ve yahut imha ederek kendi şöhretini sırf Sultan Hüseyin'in şöhretine bağlamak için muayyen sebeplere malik olmuştur.

Rusçadan çeviren : A. -CAFEROĞLU

[67] *Notice*, 186 (*mesure de précaution*).
[68] *Ulugbek*, 145.
[69] Belin, *Notice*, 186; Nikitskiy, 36; Burada (ihtimâl tercüme yanlışlığı ile) sözler Sultan - Ahmed'in kendisine atfedilmektedir
[70] *Notice*, 228.

Ortazaman Türk - İslâm Dünyasında

HIRİSTİYANLAR ve YAHUDİLER

Prof : A. MEZ

— Başı 58 inci sayıda —

Ehli Zimmete kanunen hiçbir meslek kapalı değildi. Hıristiyanlarla Yahudiler hattâ en kârlı işlerde çok kalabalık olarak bulunurlar, bankerler arasında, ticaret plotokrasisine dahil olup, keten ticaretinde bulunurlar, emlâk ve âkar sahibleri veya doktor olurlardı [51]. Bunların meslekleri şöyle idi : Meselâ Suriye'de maliyecilerin çoğunu Yahudiler teşkil ederdi, doktor ve kâtipler de ekseriya Hıristiyanlar olurlardı [52]. Bağdad'da Hıristiyan cemaatının başında saray doktorları ve yahudi cemaatının başında ise saray bankerleri bulunurdu [53]. Vergi veren aşağı sınıf arasında Yahudiler saraf, debağ, kunduracı ve bilhassa boyacı idiler [54]. Benjamin v. Tudela (Milâdî 12 inci asırda) Yahudilerin boyacılığı inhisara aldığını söylüyor (s:35) ; Bethlehem'de oturan on iki yahudi de boyacılık ediyorlardı (s:40) ; tek başına bir yerde oturan tek yahudi daima bu sanatı icra ederdi [55].

Esasta pek mühim olan Ehli Zimmet'in hayatı Abu Hanifa ile İbn Hanbel şeriatı önünde Müslümanların hayatı ile ayni derecede tutulurdu, her ikisi için de ayni miktarda kan bedeli ödenirdi. Malikiye göre bir hıristiyanın veya yahudinin katlinde müslümanınkine nazaran yarı yarıya ve Şa-

[51] Abu Jûsuf, *Kit. al - chârâc* s. 69.

[52] Muq., s. 183.

[53] Doktor Gabril ile meslektaşı Michael meselâ 210/825 senesinde nesturî Katholikos'unun en büyük seçimini yapmışlardı. (Barhebraeus *Chron. ecclesiast.* III, 187). Gabriel'in adı *Abu Nuwâs*'ın (vefatı 195/810) bir şiirinde geçiyor : Dostum Abû Isâ'ya ve akıllı Gabriel'e sordum dedim ki : Şarap hoşuma gidiyor ; o zaman dedi ki : Pek çok öldürür, insanın unsurları dörtdür, onun için dörde dört, her bir unsur için bir dana "(Diw. s. 356). Nişabur'da da bir şâir şöyle terennüm ediyor :

Vücudumu tamamile hasta ve ağrıların mafsallara doğru yayıldığını görünce.

Baş vergisi veren çocukların amcası Patrik ve dayım Katholikos olan bir şeyhini çağırdım.

(*Yatimah* IV, 306).

[54] *Kit al - charac*, s. 69 *Muq.* s. 183. "*Abulqâsim* : (ed. Mez s. 42), yahudi Ibn Esrah'nın dükkânlarından çıkan kanbât bir papuç gibi, diyor ! Isfahan yahudileri hacamat, deri kazımak posteki yününü çiğnemek ve hayvan kesmek gibi en bayağı işleri yaparlardı." (*Abû Nu'aim* yazması Leiden, fol. 11 a).

[55] s. 32,43,44,49.

fiî mezhebine göre ise üçte bir olarak tutulurdu; bu bedel bir parsi (mecusî) için ise yalnız onbeşte bir nisbetinde hesap edilirdi [56]. Bir müslümana : « Sen çıfıtsın, sen gâvursun » demek cezayı mucip idi [57] !

Hükûmet dinî âyinlere karışmak şöyle dursun ekseriya çok gürültülü olan hıristiyan bayramlarında mahsus müsaadelerde de bulunurdu [58]. Yalnız yağmur kıtlığı hüküm sürdüğü zamanlarda hükûmet yağmur için dua edilmesini emreder ve o zaman « başlarında piskoposları bulunan Hıristiyanlar ve Yahudiler yanlarında borozanları olduğu halde bu merasimi icra ederlerdi » manastırlar sulh ve sükûn için parlak bir vaziyette bulunurdu; meselâ takriben Bağdad'dan yüz kilometre cenubta olan Dair Qura'da, Dicle'den bir mil şarkta : « güzel, cazib ve mamûr bir manastır vardı ki papasların ikametine ayrılan yüz tane küçük evi ihtiva eder; herkesin bir evi vardır. Ruhanî vazifelerini icraya memur papaslar bu evceğizleri aralarında 50 den başlayarak 200 ve 1000 dinara kadar satarlar [59]. her bir evcik bir meyvalık içindedir; burada her türlü meyva, hurma dalları ve zeytin ağaçları büyür - ler; bu meyvalardan 50-200 dinara kadar mahsul alınır. Etrafı muazzam dıvarlarla çevrilmiş olan manastırın ortasından bir cetvelden su akar; bayram günü burada haç bayramı kutlanır ve halk her taraftan buraya bu bayram için koşar » [60]. Mısır'ın en büyük manastırı çöl ortasında Kahire'nin cenubî şarkisinde Nil'den üç sefer günlük mesafede yüksek bir dağ üzerinde bulunan Sent Antoniyos manastırı idi. Bu manastır pek zengin emlâke ve varidata malikti. Bahçe dıvarı büyük bir bağ yanında, sebze bahçelerini, üç akar kaynağı ve pek çok meyva ağaçları ile 3000 den az olmıyan hurma fidanlarını içine alırdı [61]. Bizans Devletinde devlet kilisesi başka mezheblere tâbi olan diğer hıristiyanlara karşı fazla düşmanca hareket ederdi. Kayser Nikephoros 4./10. uncu asırda Suriye havalisini geri aldığı zaman devlet kilisenin zulmüne karşı bilhassa himayede bulunacağını ahaliye ilân etmişti; buna rağmen devlet kilisesi Yakubileri son derece tazibkâr hareketlerle eziyet etmek suretile Antakya'yı terketmiye icbar etmişti; Yakubî tarihleri bu sebepten Antakya patrikinin Firaundan daha ziyade melûn olduğunu ve Nebukadenzar'dan daha ziyade mukaddesatı tahkir ettiğini

[56] Yahjâ Ibn Âdâm, s. 55 ; Sachau, *Muhammed. Recht*, s. 787. Meselâ Gaul'de hür Frankler için asker bedeli Roma halkı için tayin edilen bedelden iki misli yüksek idi.

[57] *Qodâmah* Paris Ar. 5907 fol. 29 b.

[58] "Bunlar nazariyatta" merasim esnasında bayrak, haç ve meşale taşıyamazlardı (Kit. al - charâc, s. 75 - 80), fakat bu yasağa hiç ehemmiyet vermezlerdi "Bayramlar, faslına bak !

[59] Dionys. v. Telmachre, s. 176.

[60] 300/912 senesinde Manastıra giden çocuklar için baba ve anaları hücre satın alırlardı (Jâq. *Irşad* II, 24.).

[61] Schabusti, *Manastır kitabı*, fol. 115 b ; Keza *Streck*, s. 284 3.19 asrın içine kadar Mesopotamya'da papas hayatı hakkında bak : Budge, *Book of governars* I. s. CXLCII f f.

söylerler. Geri alınan Melitene şehrinden Yakubî patriki yedi muteber ruhanî ile birlikte İstanbul'a sevkedilmiş ve büyük kilise ortodoksluk namına müsadere edilmişti [62]. Patrik, Bulgar hududunda sürüldüğü mahalde ve kendisine refakat edenlerden biri de hapishanede öldü, bir tanesi Kayserin sarayı önünde taşlandı, üç kişi yeniden vaftiz edildi ise de huzur ve rahat göremedi. Nihayet Süryanî kilisesi reisleri tekrar hıristiyan olmuş olan patriklik merkezinde daha fazla kalmaya tahammül edemiyerek ve bu merkezi daha ziyade tesamüh sever dinsizlerin mıntakası olan Amida'ya çevirdiler [63]. Devlet kilisesi hıristiyan Ermenilerinin çan kullanmalarını men etti [64]. İslâm polisler muhtelif mezheplere ayrılmış olan hıristiyan fırkaları arasındaki kavgaları bertaraf etmek için ne kadar çok müdahale etmek mecburiyetinde kalmışlardı! Nitekim 3./9. uncu asırda Antakya valisi hıristiyan cemaatı tarafından ayda 30 dinar alan, minbere riyaset eden ve kavga halinde bulunan cemaat fırkaları mensuplarının birbirlerini öldürmemeleri için çalışan bir adam nasbetmek mecburiyetinde kalmıştı [65]. Timis (Mısır'da) hıristiyan cemaatı içinde 4./10. uncu asrın yirmi otuz seneleri içinde piskopos seçimi yüzünden büyük bir kavga çıkmıştı; « baba oğlu ile, kadın kocası ile konuşmaz olmuştu », nihayet vaziyetin düzeltilmesi için hükûmete müracaat ettiler ve hükûmet baş kiliseyi mühürlemekten başka çare bulamadı [66], ve yine 200/815 senesinde Halife Ma'mun reâyâsına hattâ din ve kilise hürriyeti vermek istiyordu. Herhangi mezhebden olursa olsun herbir cemaat -yalnız on kişiden ibaret de olsa- kendi ruhanî reisini bizzat seçecek ve Halife o seçilen şahsı tastik edecekti; memleketteki kilisenin ileri gelenleri tarafından vaki olan şiddetli müracaat üzerine ise kanunu geri aldı [67].

Evvelce kilise inşaatına karşı Sâsanı devleti muhtelif vaziyetler takınmıştı; halbuki sonraki Roma hukuku Yahudilerin yeni sinagoklar yapmalarını menetmişti, ancak harap olanların yerine yenilerini yapabilecekler idi [68]. İslâmiyet, İran ile Roma'nın telâkkileri yani mülâyim ve sert telâkkileri yeni kilisenin binalarının yapılmasına müsaade edilmekten başlayarak eski kiliselerin yeniden inşasını menetmeye kadar karmakarışık bir vaziyeti de birlikte ihtiva ediyor [69]. Mısır'ın sofî valisi tarihcinin hayretler içinde

[62] Abû Sâlih ed. Evetts, fol. 54 b. Mısır papas kaidesi efradın fakrini talep ettiğinden buranın Manastır müessesseleri Surye'dekinden tamamen ayrı idi.

[63] Michael Syrus, 556 ff.

[64] Barhebraeus *Chronic ecclesiast* I. 432 ff.

[65] Schlumberger, *Epopée byzantine*, s.168 zaten ingiliz kilisesinin XIX uncu asır içine kadar katoliklere ve İspanya ile Şile'nin halâ bugün bile Protestanlara yaptıkları gibi.

[66] *Michael Syrus*, s. 526.

[67] Yahya İbn Sa'id, Paris 83 b.

[68] Michael Syrus, s. 517.

[69] Sachau, *Von den rechtlichen Verhältnissen der Christenin Sasanidenreiche* - Mittell des Sem. für Orientalische Sp. achen X.2, s. 78 f.

haber verdiği gibi kendisine « elli bin dinar teklif edilmesine rağmen » 169-171/785-787 yeni kilise binalarını yıktırdı; halkı ise bunların yeniden inşalarına müsaade etti ve geniş yürekli teoloklar kilise binalarının « memleketin iktisadiyatına taallûku olduğunda » karar kılarak esasen de eski Kahiredeki bütün kiliselerin ancak İslâm zamanında inşa edildiği mütalâasında bulundular [70]. 300/912 de Timis (Mısır'da) da bir kilise tahrip edildiği zaman yeniden inşası için hükûmet Hıristiyanlara yardım etti [71]. 326/938 de Hıristiyanlar harap bir kilisenin tamirine müsaade etmesi için Mısır Emirine para verdiler. Emir: « Evvel emirde hukukî mütalâada bulunulması lâzımdır » dedi. İbn el-Haddâd'ın bu kilisenin tekrar inşasına mezun olmadığını Malikiler ile beraber içtihad etmesine mukabil Muhammed İbn Ali bilâkis tamir ve yeniden inşa tarafını tuttu; İbn Ali'nin bu kararı malûm olunca ahali evini tutuşturdular ve onu öldürmek için aramağa başladılar; gizlenmeye mecbur kalan imam kararına pişman oldu. Ahali kudurmuş bir halde sokak başlarını tuttular ve kiliseyi sardılar. Asayişi muhafazaya memur askerler taşlandıkları için Emir askerleri geri çekti ve sonra Hıristiyanlar aleyhine fetva veren Müftü Abubekir İbn Haddâd'ı çağırtarak dedi ki : « Hemen ata bin, kiliseye git; eğer henüz harap değilse olduğu gibi bırak, yoksa yık gitsin! Allah onun belâsını versin! » Müftü bir mimarı yanına aldı; mimar elinde bir mum olduğu halde binayı muayene etti ve raporunu şu yolda verdi : « Bu bina daha on beş sene kalabilir ve sonra bir tarafı çökecektir ve ondan sonra daha kırk sene duracak ve artık büsbütün yokolacaktır ». Bunun üzerine Emir tamiri menetti. Hakikaten mimarın keşfi gibi bina 366/976 tarihinde yani 40 senenin bitmesinden evvel tamir edilmeseydi yıkılacaktı [72].

Hükûmet merkezindeki hastanede Ehli Zimmet'e Müslümanlar gibi muamele edilirdi. Yalnız sâri hastalık seneleri olan 4./10. uncu asrın başında vezir, memlekette tıbbi yardımda ve ilâç tedarikinde bulunacak olan Halifenin hususi doktoruna verdiği emirde evvelâ Müslümanlar ile meşgul olunulmasını emretmişti [73]. Tabiî olarak ölüler ayrı ayrı mezarlıklara gömülüyordu, mamafih tarihte kaydedilmiştir ki Babilonya şehri olan Tekrit'i 319/931 senesinde su bastığı zamanda ölüler, müslüman ve hıristiyan bir arada gömülmüşler ve bunları birbirlerinden ayırmak mümkün olamamıştı [74]. Hıristiyanlarla yahudiler için şehirlerde ayrı yerler ayrılmış değildi; mezhebçe karabeti olanlar evlerinde birbirlerine iltihak etmiş olacak-

[70] Bu manzaralara ait koleksiyon: Gottheil, *Dhimmis and Moslemsin Egypt*, s. 335 ff.

[71] *Kindi* ed. Guest, s. 131 f.

[72] *Iahjâ ibn Sa'id* (Paris), fol. 81 a.

[73] *Tallquist* 32 f. Kindî'ye zeyl ed. Guest, s. 554.

[74] *In al Kifti* ed. Lippert, s.104.

lardı; Meselâ Bağdad'da hıristiyan manastırları şehrin hemen bütün mahallerine yayılmıştı.

İslâm hukuku yalnız müminlere aid ahkâmı ihtiva ettiği için gayri müslimlere aid muamelât kendi mahkemelerine terkedilmiş bulunuyordu ve bu mahkemeler de, bilebildiğimiz kadar, tamamile klerikal idi. Bu ruhani mahkeme reisleri de en yüksek hâkim sıfatile sürülerini idare eden çobanlar gibi hükmederler ve çok defa kanunnameler neşrederlerdi. Değil yalnız evlenme hukuku, fakat bütün miras işleri de bunların icraatı meyanında idi ve Hıristiyanlar arasındaki münazaaların büyük bir kısmını da bunlar hal ve faslederlerdi; devlet bunların işleri ile hiç meşgul olmazdı. İslâmlar nezdinde haklarını aramak hususunda bu Ehli Zimmet serbest bulunuyor idise - ler de kilise bunu tabiatile hoş bir nazarla görmüyordu. Katolikos Timathenus (200/800) neşrettiği dinî akaidini, « kanunî ahkâm mevcut olmaması yüzünden haklarını hıristiyan olmıyanlar nezdinde arayanların bu hareketlerinde mazur görülmemesini temin edecek surette tertibi bilhassa istihdaf etmişti » [75]. Bu katolikosun kanunnâmesinde 12 ve 13 üncü paragraflarda şahsî teşebbüsü ile İslâmlardan hak talep edenlere kefaret çekmek, sadaka vermek ve riyazet gömleği içinde çile çıkarmak gibi birtakım ceza - lar tevcih etmekte idi [76]. Katolikosun halefi ise bu cezaları kiliseyi ziyaretten zaman zaman menetmek hususuna da teşmil etmiştir [77]. 120/738 senesinde nasbedilen eski Kahire kadısı evvelâ müminler için cami içinde oturduktan sonra cami kapısının basamaklarında Hıristiyanlar hakkında hükümler verirdi [78], daha sonraları kadılar Hıristiyanlar için evlerinde haftanın bir gününü tahsis ettiler. 177/793 te seçilen kadı, Hıristiyanları camie bile aldı [79]. Herhalde İslâm Devleti kadı nezdinde hak talebinde bulun - mak istiyen Ehli Zimmet'i icbar etmezdi [80]; lâkin bir defa da ka - dıya müracaatta bulundu mu o zaman da İslâm hukukuna göre verilen karara itaat etmek mecburiyetinde bulunuyorlardı [81]. Elimizde mevcut bulunan patrik kanunâmelerinde şu cezalar vardır : Toplu cemaatın önünde tekdir, kilise huzurunda günahkâr gömleği giyerek istiğfar, ve günah bedelinin kiliseye tediyesi, kiliseyi ziyaretten, takdis vesair hıristiyanlık âdab ve me - rasiminden men'... [82]. Bir diğer hıristiyanı döven bir hıristiyan meselâ iki ay için takdis Sacrement âyininden uzak tutulur, her pazar günahkâr göm - leği içine sokulur ve servetine göre fakirlere sadaka verirdi [83].

---

[75] *Ibn al - Athîr* VIII, 174.

[76] **Sachau**, Syrische Rechtsbücher, II, 57

[77] Aynı eser, s. 67.

[78] Aynı eser, s. 169.

[79] *Kindî* ed. Guest, s. 251.

[80] Aynı yerde, s. 390.

[81] *Mâwerdî* ed Enger, s. 109.

[82] *Qoddâmah*'de kadı beratı müsveddesinde böyledir (316/928 den bir az sonra) Paris Arabe 5907, fol. 12 b.

[83] **Sachau**, *Syr. Rechtsbücher*, II. s. VI.

İspanya'dan inanabileceğimiz bir kaynağa dayanılarak haber verildiğine göre Hıristiyanlar kavgalarını aralarında hallederler ve fakat ölüm cezasını icabettirecek bir cinayet işinde kadıya müracaat mecburiyetinde kalırlardı. Mahkûmu kadıya götürerek kendi ananelerine dayanan dinî hüküm - lerini arzederler ve eğer kadı « bene est » derse mücrimi öldürürlerdi [84]. R. Petachjâ'ya göre Musul'da yahudi cemaatının reisi bir müslüman ile vaki kavgada kendi adamlarının cezasını bizzat vermek hakkına malikti. Ora - da bir yahudi hapishanesi vardı ki kabahatlıları oraya hapsederlerdi [85].

Gayri müslimlerin derinden duydukları manevî zarar bunların mahkeme huzurunda tıpkı köleler gibi şahadetlerinin makbul olamaması idi, hattâ bazı fukaha indinde kendi dindaşları aleyhine dahi buna müsaade edileme - mekte idi. Bazı fukaha ise nihayet ufak tefek istisnalar bahşetmekte idi - ler [86]. Buna mukabil hıristiyan mahkemeler İslâm memleketlerinde, gö - nül rizasile olmasa dahi, bir müslümanın bir hıristiyan aleyhine şehadetini kabul ve yalnız şehadet edecek müslümanın Allahtan korkarak namus ve itibar sahibi olmasını yani kadı tarafından da talep edilen ayni şahidlik evsafını haiz bulunmasını talep ediyorlardı [87].

Ehli zimmet kendilerinin korunmasına mukabil baş vergisi vermekle mükellef idiler; bu vergi servete göre üç kısma ayrılmıştı : 12, 24 ve 48 dirhem, altın esasına dayanan milletler de senede 1, 2, 3 dinar idi. Bu bir askerî bedel demekti, yalnız -eli silâh tutabilir, yetişkin adam ile kendi kendilerini beslemiye kudretleri olan âlillerle papaslar bu vergiyi verir - lerdi [88]. Bu cümleden olarak Bizans Devletinde de hıristiyanın gayri olanlar, Yahudiler ve Mecusiler de hersene nüfus başına bir dinar verir - lerdi [89] ve hıristiyanlar da fethettikleri mıntakalarda yaşayan müslümanlara bir nüfus baş vergisi koymuşlardı [90]. Pek büyük bir ekseriyet tabiî olarak hissenin en azını veriyorlardı; Nitekim Benjamin ve Tudelâ şu ma - lûmatı veriyor : « Yahudiler bütün İslâm memleketlerinde bir altın veri - yorlar » [91]. Keza Petachjâ şöyle anlatıyor : « Babilonya yahudileri Ha - lifeye cizye vermezler, yalnız hersene nüfus başına *Reşgâlûthâ*'ya bir altın verirler » [92]. Venedik Balyozu Marsilius Georgius 1243 birinci teşrin 15

[84] Sachau, *Syr. Rechtsbücher*, s. 68 f.

[85] Graf Baudissin, *Eulogius und Alvar*, s. 13, nota 6.

[86] s. 275.

[87] Sachau, Muhammedanisches Recht. s. 739 ; *Kindî* ed. Guest, s. 351. *Qodemah*'de ki berata göre (Paris Arabe 5907, fol. 12 b.) Qâdî Hiristiyanlarla Yahudilerin vesikalarını birbirleri için kabul ediyordu.

[88] *Syr. Rechtsbücher* II, 107.

[89] *Benj von Tudela* ya (s. 77) ve *Marsilius*'a göre en aşağı yaş hududu 15 idi, İran devleti dahilinde ise bu had 20 ye çıkıyordu (Nöldeke, *Tabarî tercümesi*, s. 247).

[90] *Ibn Chardatbeh*, s. 111.

[91] *Ibn Hauqal*, s. 127. Basilius 358/969 da Haleb'i aldığı zaman diğer vergilerden başka her bir yetişkin bir dinar ederdi. *Ibn Sa'îd*, fol 28 b.

[92] s. 77 Çin seyyahına İran'da baş vergisi hakkında bak: Nöldeke, *Tabarî tercümesi*, 246, nota 2.

tarihile Tyrus'tan yazıyor : « Herbir erkek yahudi on beş yaşına varır varmaz dairemize hersene en mukaddes bayramlarında bir bizantiyos verir » [93]. Umumiyetle baş vergisi şer'î ahkâmın müsaadesi derecesinde tutulur ve ancak piyasa tahavvülâtının icabatile biraz oynardı. 3./9. uncu asır başında Mısır'da 1-2 dinar ile iktifa edildi. Buna mukabil 390/1000 senesinde Mısırlı çoban Georgius 1 yerine $^{1}/_{2}$ dinara icbar edildi [94]. Mamafih patrik Dionysius meşhur keten dokuma şehri olan Tinnis'ten 200/815 senesinde Mısır'a yaptığı seyahat münasebetile şu haberi veriyor : « Her ne kadar Tinnis pek çok nüfusa ve birçok kiliseye malik ise de hiçbir zaman ahalinin içinde bulunduğu sefaletten daha büyüğüne asla rastlamadık. Bu sefaletin neden ileri geldiğini sorduğumuz zaman şu cevabı verdiler : « Şehrimizin dört tarafı su, ne birşey ekebiliyoruz, ne de sürü besleyebiliyoruz. İçtiğimiz su tâ uzaklardan geliyor ve destisini 4 dirheme satın almağa mecbur bulunuyoruz. Bizim bütün işlerimiz kadınlarımızın ördükleri ve bizim dokuduğumuz keten üstünedir; halbuki bu işlere mukabil hergün kumaş tâcirlerinden yalnız yarım dirhem alırız. Kazancımız köpeklerimizi beslemeye bile kâfi gelmediği halde nüfus başına 5 dinar vergi vermekle mükellefiz. Dayak yeriz, hapsa atılırız, oğul ve kızlarımızı rehin olarak vermeğe icbar ediliriz. Bu suretle çocuklarımız köle olaragk her bir dinar için iki sene çalıştırılır. Eğer bunların içinde bir kadın veya kızın onlardan bir çocuğu olursa o zaman bu meseleden dolayı onları mahkemeye şikâyet etmiyeceğimize dair bize yemin de ettirirler. Fazla olarak böyle bir kadının serbest bırakılması halinde ayrıca cizye almaları da vaki ahvaldendir ». Bunun üzerine patrik onlara Mezopotamya kanununa göre yani zenginler 48, orta halliler 24 ve fakirlerin 12 dirhem baş vergisi vermeleri lâzım geldiğini cevaben bildirdi [95].

— Bitmedi —

Almancadan Çeviren: **Cemâl Köprülü**

---

[93] s. 288 ve 275.

[94] *Tafe und Thomas*, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte Venedigs II, 359.

[95] Mitteil. aus den Sammlungen Rainer II/III s. 176 f.

AR'IN PREHİSTORİK KAYNAKLARI HAKKINDA *

Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU

Ar (sanat) tâbirile Pentür, Üskülptür, Gravür gibi ve kullanılan tek - nik, malzeme ve âletler ne olurlarsa olsunlar şekillere müncer olan, şekiller doğuran beşerî faaliyetlerin heyeti umumiyesi anlaşılır. Bu târifin kavradığı Ar, prehistorya'da üst Paleolitik veya Ren geyiği çağı adı verilen uzun bir devrin başlangıcından itibaren meydana çıkmıştır. Üst Paleolitik'in aşağıdan yukarıya Orinyasiyen, Solütreyen ve Magdaleniyen adlarını taşıyan üç tâli epoka ayrıldığını biliyoruz. İşte prehistorik Ar'ın ilk izlerini Ren geyiği çağının bu en eski ve en aşağı kültür tabakalarında görüyoruz.

Bu sanat üzerine ilk tetkikleri yapan bir Fransız âlimi *Piette* bu çağda ronde-bosse adı verilen hacimli üskülptür'ün, kabartma üskülptür'den evvel doğduğunu ve keza kabartmanın da gravürden önce geldiğini iddia etmiş - tir. Bu telâkkinin geniş hatlarile, belki mobilya sanatı hakkında doğru ola - bileceğini, halbuki dıvar sanatında (art pariètal) bu telâkkinin pek esaslı olmadığını Prof. H. Breuil müsbet olarak göstermiştir. Bununla beraber orinyasiyen adını verdiğimiz en eski Ren geyiği çağında *üskülptür* eserlerinin daha fazla olduğunu ve *gravür*'lerin ise bu çağın *magdaleniyen* adını verdiğimiz epokta azamî bir inkişaf gösterdiklerini görüyoruz.

O halde kronoloji sırasına göre başta orinyasiyen heykeltraşlık eserlerini ve sonra da magdaleniyen tasvirlerini tetkik etmek icap ediyor. Fakat bizi burada kendisine çeken ilk bir problem var: mahiyeti ne olursa olsun bu Ar nasıl doğdu ? Ar'ın kaynağı proplemi bugün iki görüş tarzile çözülmek isteniyor. Bu görüşlerden birisi « *sanat, sanat için* » dir. Diğeri de « *sanat* herşeyden evvel faydacıdır ve sanatın faydacı, pratik rolü bilhassa *majik* ameliyelerle alâkaladır ».

Bu her iki görüş tarzında da hakikattan birer pay bulunduğuna inan - mak icap ediyor. Birinci telâkkiye göre figüre sanatın kaynaklarından biri bugünkü çocuklarda müşahede ettiğimiz gibi Paleolitik adamın gördüğü tabiî ârizaların bazı canlı varlıklarla benzerliğini isteyerek tebarüz ettirmek arzusudur. Paleolitik ilk artist tarafından vücude getirilmiş olan ilk figüre eser kendisinden evvelki bir artist eserini taklit suretile vücut bulmuş değil-

*) 18. 12. 1937 de Ankara Halkevin'de verilen konferanstan.

dir. Çünki orinyasiyen epoktan evvel Ar eserlerinin mevcudiyeti tesbit edilmemiştir.

O halde figüre sanatın kaynağı bilhassa bir taklit neticesi değil belki bir *Auto - imitation* hâdisesidir. Yani paleolitik artistin hiçbir niyet ve kast beslemeden parmaklarile, elinin hareketlerile vücude getirdiği bir tasviri tekrarlamasıdır. Paleolitik adamda bir kere tasvirler yaratmak iktidarına ait bir şuur uyandıktan sonra artık o bu şuurlu kabiliyeti ilk önce tesadüfî olarak meydana çıkardığı tasvirleri tamamlamaya yahut ta kendisini bilhassa alâkadar eden varlıklarla benzerlik gösteren tabiî ârizaları ikmale hasret - miştir. Bu suretle ilk artistlerin sanat sanat içindir düsturuna uygun iş ya - rattıkları ve sonradan bu Ar'ın majik bir rol oynamağa başladığı ortaya sürülüyor. Nitekim ilk orinyasiyen epok artistlerinin mağaraların dıvarlarına ellerinin intibalarını sırf bir zevk ve eğlence için çıkardıklarını söyliyenler vardır. Ve bu suretle « bu paleolitik artistler, yalnız tesadüf eseri olarak değil, fakat bilhassa istiyerek bazı tasvirleri meydana getirmeğe muktedir olduklarını » anlamışlardır. İşte figür Ar'ın ilk tohumu budur.

Bu telâkkide Ar - maji meselesi nasıl telif olunuyor ? Deniliyor ki bugünkü medeni bir insan, insan veya hayvan resimlerinin nasıl yapıldığını anlamakta hiçbir güçlük çekmediği gibi eline aldığı herhangi bir vasıta ile (kalem) bir mesnet üzerine (kâğıt ve saire) çizeceği çizgilerle bir resim vücude getirmesini pek tabiî görür. Fakat çocuklarımız bu tarzda benzer - likler vücude getirmek kabiliyetini ancak kendilerinden büyük olanlarda kabul ederler ve kendilerini bu işte beceriksiz görürler. Fakat birgün ellerinin hareketlerinden doğan bir çizginin herhangi bir madde ile benzerlik gösterdiğini gördüler mi, o vakit kendilerinde de âdeta mucizevî bir yaratma kudretinin doğduğunu sezerler. İptidaî kavimlerle çocukların sun'î bir resim, tasvir ile reeli birbirine karıştırdıkları görülmektedir. Bu halin paleolitik adamda da mevcut olması çok muhtemeldir. Binaenaleyh ilk artist gözünde de yaptığı bir at resmi ile yakalamak istediği hakikî at arasında tam bir birlik vardır. Atın resmini mağara dıvarına çizmekle paleolitik artist aynı zamanda canlı ata da sahip olduğuna tıpkı bir çocuk veya bugünkü bir iptidaî gibi inanıyordu. İşte birnevi mucizevî yaratmak kudretini duymak ve reel ile tasviri arasındaki birliği kabul etmek Ar'ınmajik bir mahiyet almasına sebeptir.

Şimdi paleolitik arın bilhassa maji ile izahı tezini güdenlerin prensip - lerini gözden geçirebiliriz: Dıvar sanatının ilk merhalelerinde el resmi en unsurî bir suret *image*'dir. Majik sembol olmak itibarile el neyi ifade ediyor? El almağa yarayan şeydir. Ve almakta sahip olmak demektir. Filhakika magdaleniyen dıvar tasvirlerinde bazan hayvan resmi yanında el işareti de gö - rülmüştür. Ren geyiği çağında elin mânalandırdığı bir *Rit*'in *Rite de la main*

mevcudiyetini kabul mümkündür. Çünkü bir el *Rit*'nin zamanımıza kadar yaşadığını tesbit ediyoruz. Meselâ Arablarda bu Rit (Hamsa) yani beş parmak tarzında devam etmiştir.

Arablar buna Muhammed'in kızı Fatma'nın eli de derler. Fakat hiçbir tarihi vaka veya rivayet el ile Muhammed'in kızı Fatma arasında bir münasebet tesis etmediğinden bunun prehistorik bir sembolün tazelenmesinden ibaret olması mümkündür [1].

Orinyasiyen epokta artistlerin vücude getirdikleri kadın heykelciklerinin de *bereket*'i temsil eyledikleri düşünülmektedir. Birçok müellifler memeleri büyük ve düşük, karın ve kalçaları fevkalâde şişman, ilyeleri yağ yığını ile dolu (isteatopij) kadınları gösteren bu istatüetlerin bugün cenubu Afrika'da yaşayan Hotento'larla şayanı dikkat benzerliklerini göstermişler ve üst paleolitik'de bu morfolojiye sahip beşer tiplerinin Cenubî ve Orta Avrupa'ya kadar yayıldığını da ileri sürmüşlerdir. Bu heykelciklerin orinyasiyen de bereket sembolü olmasını düşünenler diyorlar ki : « Artist'in zoru heykeli yaparken kadın vücudunun ilkaha ve analığa taallûk eden kısımlarına teveccüh etmiştir. Bereket ise Garbî Avrupa'da o zamanın bu yeni istilâcı ırkları için (orinyasiyenler) bir ideâl olmuştur. Çünkü aile efradı çok olduğu nisbette kuvvetli de olacaktır. Orinyasiyan epokun bütün seyrinde hayat kolaydı. Gıda boldu : büyük atsürüleri steplerde otlayorlardı. Glasiyenlerin geri çekilmesile Siberya'dan inen marmot sürüleri de çokluk idiler. Bu ilk zamanlarda gıda maddelerinin çokluğu aile efradının da çoğalmasile müterafıktır.

Binaenaleyh bereket heykelciklerinin üst paleolitik de orinyasiyene münhasır kaldıklarını görüyoruz. Çünkü magdaleniyen de souğun çoğalması ve uzun müddet devam etmesi hayat şartlarını değiştirmiştir. Bu devirde tribünün mukadderatı av mahsuluna bağlıdır. Bu sebeple de orinyasiyende - ki bereket sembolismasına mukabil Ren keyiği çağının son safhasında yani magdaleniyen de bir *bir av riti* (Rite de la chasse) doğmuştur ».

Nihayet ister birinci telâkki ister ikinci telâkki ile ele alınsın bu paleolitik Ar eserlerinin realisması bu sahada uğraşan veya sadece bu sanat eserlerini gören her insan üzerinde doğan ilk intibadır. Paleolitik Ar'da realismanın iki tarzda tecelli ettiğini tesbit ediyoruz. Bu iki tarz yalnız birbirlerinden farklı değil, fakat aynı zamanda birbirlerine zıttırlar :

1 — Basarı realisma (réalisme visuel).

---

[1] (El, kelimesi Tevrat'ta Allah manasına olarak gelmiştir. İbranî lugatinde (el) kuvvet ve kudret manasınadır. Bu ise türk dilindeki el kelimesinden başka birşey değildir. Bu el kelimesi arap diline de aynı manada (il) olarak geçmiş, sonra tasrif olunarak ilâh ve Allah olmuştur . . . .) S: 395.

Bay Rüşeni. türk dilinin dinlerdeki tesiri — Birinci Türk Dili Kurultayı zabıtları. Devlet matbbaası 1933

2 — Zihni realisma (réalisme intellectuel).

Paleolitik Ar'da Basarı realisma galiptir. Bununla beraber zihnî realisma'da mebzul bir surette temsil edilmiştir. Zihnî realizmada artist yaptığı bir resmin gözle görülmiyen kısımlarını da ifadeye çalışır. Meselâ bir mamut res - minde mamutun kalbini de görüyormuş gibi tasvir eder. Bir balığın resmini yapmakla iktifa etmez. Balığın bağırsaklarını da görüyormuş gibi çizer. Yani tasvir ettiği maddeyi şeffaf addeder (*transparence*). Buna mukabil Basarı realisma'da ise artist gördüğü maddeyi veya varlığı gördüğü gibi resmeder (*opacité*). Şayanı dikkattir ki bugünkü çocukların resimlerinde ilk önce kendini gösteren zihnî realisma, çocuğun yaşı ilerledikçe yerini basarî realisma'ya bırakmaktadır. Gerek zihnî, gerek basarî realisma paleolitik Ar-da magdaleniyen epoka kadar devam etmiştir.

Paleolitik Ar'ın kaynakları meselesini *M. Boule* ile beraber şu suretle hülâsa edebiliriz: Görülüyor ki birçok prehistoriyenler Ren geyiği çağı Ar-ının tamamen desenterese olmadığını bu Ar'ın herşeyden evvel majik ameliyelerle münasebettar pratik bir role sahip bulunduğunu zannediyorlar. Bu görüşe iştirâk etmiyenler desenlerin hakikate uygunluğunu, çizgilerin net - liğini, duruşların inceliğini sadece maji pratiklerile izaha kani değil - dirler. Maji pratikleri için kabasaba resimler, çocukça krokiler, basit şemalar kâfidir. Nitekim bugünkü vahşiler bu kadarile iktifa ediyorlar. Bu güzel ve realist eserlerin artist tarafından büyük bir sevgi ve alâka ile yapılmamış olması kabil değildir. Yalnız majik pratiklerle bu Ar'ı izah eden faraziye alimlere kâfidir. Bu faraziyenin artistler tarafından tamamen kabul edile - ceği şüphelidir. Majik pratiklerin de belki bir rolü olmuştur. Fakat evvelâ sanat için sanat. İstilize, şematik Ar majik rollere daha uygundur. Fakat hakikatte bu istilize Ar hakikî paleolitik Ar'a nazaran daha sonradır. Hakikî paleolitik Ar ise realisttir. Diğer taraftan *Boule* Ar'ın hakikî kaynağının çok uzak bir mazide, maymunlarda çok inkişaf etmiş bir halde olan, umumî bir taklit hassasının hususî bir tezahürü olması ihtimalini de ileri sürmektedir.

*

Bu konferansta etrafile mütalâa etmekten uzak bulunduğumuz paleo - litik Ar, tezahürleri eyice tetkik edilmiş olan Garbî Avrupa'da yerli midir ?

Bu proplemi ortaya koymağa bizi sevk eden noktalar şunlardır :

Orinyasiyen kültürün başlangıcında Garbî Avrupa'ya 1) Merkezî Av-rupa yoliyle şarktan, 2) Şimalî Afrika yoliyle İspanya'dan nüfuz ettiği malûmdur. Şimalî Afrika'da orinyasiyen kültürün *capsiyen* veya getüliyen adlariyle anıldığını da biliyoruz. O halde Ar Garbî Avrupa'dan çok uzak sahalarda doğmuştur. Çünkü orinyasiyen kültürü taşıyanlar şimal ve cenub yol - larından bu Ar tohumlarını kültürlerile beraber Avrupa topraklarına getir-

mişlerdir. Bu meselede kronolojideki farka rağmen bizi şiddetle alâkadar eden diğer bir noktada da *Yoseph strzygowski*'nin « *Türkler ve Şimali Asya sanatının Buz Devrindeki menşei* » üzerine olan görüş tarzıdır. Bu müellifin ortaya attığı kutup civarı havalisinin glasiye epoklardaki iskânı meselesini bir tarafa bırakarak yalnızca « *Türk sanatının menşei meselesine, kâh folklor ve kâh prehistorik bakımından hareket etmek suretile yanaşılabilir..* ».

Dediğini kayd ile iktifa ediyorum. Müellifin Proto - historik devirlerde yani mâdenler çağında Türklerin Garb sanatındaki rolünü tebarüz ettiren tetkikleri ve görüşlerinin -buradaki mevzuumuza girmemekle beraber- fevkalâde önemli olduğunu da söylemekten kendimi alamıyacağım.

Profesör *Henri Breuil*'in ise Şematik Ar'ın Orta Asya kaynağı üzerine olan hükmü de ayrıca kayda değer. Filhakika bu âlim müellif İberya yarım adasındaki Şematik sanatın halihazırı üzerine bir hüküm verirken Orta Asya'nın rolünü sarahatla kayıt etmiştir « Şematik Ar'ın seyri bizi Orta Asya'ya götürüyor. Bu Ar yazıdan evvel eski dünyanın bütün çevresine yayıldı ve sembolik mahiyeti ile muhtelif neolitik grupların ideogrofik yazılarının unsurlarını temin etti.. ».

Diğer taraftan Anadolu'da artık bir paleolitik kültürün mevcudiyeti meydana çıkmıştır. Bu arada orinyasiyen kültürün de Anadolu'da yaşadığını anlıyoruz. O halde Anadolu'da paleolitik Ar'ın seyri ve mahiyeti üzerine bizi aydınlatacak yeni keşifleri beklemek hakkımızdır.

Bibliyografi

Salomon Reinach Répertoire de l'art quaternaire. Paris 1913.

Marcellin Boule Les Hommes fossiles. Paris 1923.

G. H. Luquet. L'art et la religion des Hommes fossiles. Paris 1926.

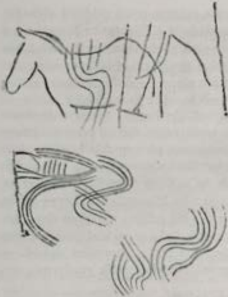
Georges Goury. origine et évolution de l'homme. Paris 1927.

S. Zamiatnine. La station aurignacienne de Gagarino et les donneés nouvelles qu'elle fournit sur les rites magiques des chaseurs quaternaire. Leningrad. 1934.

H. Breuil. Les peintures Rupestres schématiques de la Péninsule ibérique. 4. V. Paris. 1935.

H. Breuil, Ş. - Aziz Kansu. Prehistorya. Ankara 1937.

Yoseph Strzygowski. - Cemal Köprülü Türkler ve Şimali Asya sanatının buz devrindeki menşei. *Ülkü* mecmuası. Mart. sayı. 49. 1937.

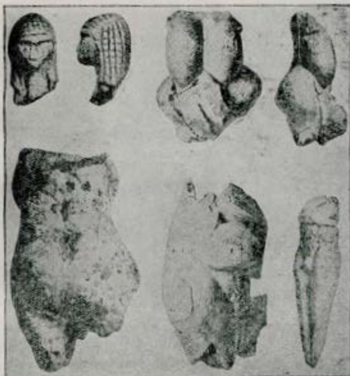
Orinyasiyen (Aurignacien) resimler. İspanya'da Altamira adındaki mağaranın içinde bulunan resimlerdendir. Orinyasiyen arın ilk numunelerini teşkil ederler.

Hautes - Pyrénées lerdeki *Gargas* mağarasının divarlarında bulunan Paleolitik el resimleri. Bu adamlar ellerinin izlerini kayaya veya diğer bir satha iki şekilde çıkarıyorlardı :

1 — Çok defa sol el *Patron* olarak kullanılıyor ve sağ el ile de divara dayanan bu patronun üzerine kırmızı aşı boyası serpiliyordu. Sol eli kaldırınca elin çevresi renkli ve içi boyasız bir kalıp bırakıyordu (Negatif usul).

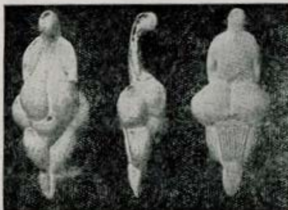
2 — Yahut sağ el boyaya batırıldıktan sonra doğrudan doğruya bir satha temas ettiriliyordu (Positif usul).

Orinyasiyen epoka ait ve mamut fil dişinden yapılmış *istatüet* ler. Fransa'da *Brassempouy* magarasından çıkarılmışlardır. Soldan sağa, yakarıdan aşağıya doğru:

1 — Takyeli kadın başı (figurine à la capuche).
2 — Kırılmış bir kadın vucudu, önden ve yandan görünüş.
3 — Hançer sapı (manche de Poignard) adını taşıyan kadın vucudu.
4 — Brassempouy Venus'u adı verilen kadın heykelcik parçası.
5 — İhtimal bir erkek vucudunun alt kısmını gösteren ve kuşaklı figürin (figurine à la ceinture) adı verilmiş heykelcik parçası.

Fransa'da bulunan ve Lespugue Bayanı (Dame de Lespugue) adı verilen istatüetin önden, yandan ve arkadan görünüşü.

Fransa'da yine Laussel'de bulunan ve bu sefer bir erkeği tasvir eden kabartma. Başın, kol ve bacakların büyük bir kısmı yoktur. Yalnız bacaklar şahıs bir yayı geriyormuş gibi bir vaziyettedirler. Belde iki muvazi çizgi bir kuşak hissini veriyor.

Üst Poleolitikin son epoku olan magdaleniyen (Magdalénien) deki bazı insan tasvirleri, soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru:

1 — Bir atın kesici dişine oyulmuş bir kadın heykelciği.

2 — Bir Ren geyiğinin boynuzuna çizilmiş ve yine bir Ren geyiğinin ayakları altında ihtimal gebe bir kadını gösteren gravür. (Femme au Renne).

3 — Fil dişinden bir kadın istatüeti (Vénus impudiue).

4 — Bir Ren geyiği boynuzu üzerinde insan gravürü.

5 — Dans eden adam.

6 — Oroks öküzü avcusu. (chasseur à Aurochs)

7 — Bir Ren geyiği boynuzu üzerindeki gravürden bir parça.

8 — İnsan suratlarını gösteren ve duvarlara yapılmış gravürler. (Bunların hepsi Fransa'da bulunmuştur).

İspanya'da Altamira mağarasının dıvarlarındaki boyalı resimlerden. **Bir dişi geyikle küçük bir bizonun dıvardaki tabiî halleri.**

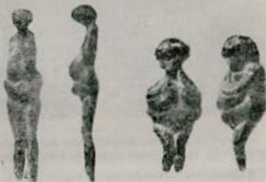
Mağara dıvarlarındaki bu resimler hemen daima Mağaraların en karanlık ve kuytu ve derin yerlerinde bulunmuşlardır. Orada majinin rolünü kabul edenler bu hali kendi tezleri lehine kayıt ederler. Diğerleri ise Mağaraların ön kısımlarında bu çeşit resimlerin bulunabileceğini fakat uzun bir zaman içinde atmosferik tahrip amillerinin bunları bozduğunu ileri sürerler.

Aynı resimler restore edildikten sonra.

Son yıllarda Sovyet Rusya da Gagarino da bulunmuş olan figürinler.

Fransa'da Laussel de bulunmuş orinyasiyen bir kabartma. Bu kabartma sağ elinde bir bizon boynuzu tutan bir kadını göstermektedir. Göğsün, karnın ve kalçaların vucudun diğer kısımlarına nazaran fazla büyümüş oldukları görülüyor. Baş hemen hemen bir çevreden ibarettir.

İsviçre'de Kesslerloch da bulunmuş bir *Bâton de Commandement.*

Aynı asanın devamı

Bir *Bâton de Commandement* üzerine oyulmuş at resmi, İsviçre'de Kesslerloch da bulunmuştur,

İspanya'da bulunmuş ve kırmızı renkle bir kayaya çizilmiş fil. Zihnî realismaya bir örnektir.

Fransa'da bulunmuş ve bir balığı gösteren gravür. Paleolitik ar daki zihnî realismaya bir örnektir.

Oklarla delinmiş bir bizon. Zemine oyulmuştur. Paleolitik zihnî realismaya diğer bir örnektir.

İspanya'da açık havada bir kaya üzerine yapılmış kırmızı renkte bir resim. Balın toplanması.

Üst Poleolitikteki dinî hayatın tezahurlarından bir numûne, *dans eden sehırbaz.* Sehirbaz kendisini bir hayvan postu ile gizlemiştir.

MAKBER'DE LEYLA VE MECNUN İLE HÜSÜN VE AŞK TESIRLERİ

FEVZİYE ABDULLAH

Makber'de Leylâ ve Mecnun'un tesirleri

Türk edebiyatının bellibaşlı lirik şairi olarak sayabileceğimiz üç şahsiyetten Yunus Emre'yi çıkaracak olursak, geriye kalan iki büyük şairden Fuzûli'nin, Hâmid üzerinde çok kuvvetle müessir olduğunu görüyoruz. Bu tesir, Hâmid'in birçok yazılarında kendisini sezdirmekle beraber, bilhassa, onun bir şaheseri olan Makber'de çok barizdir.

Esasını, Mezopotamya sahasından alan ve Divan edebiyatının en güzel mesnevilerinden birini teşkil eden Leylâ ve Mecnun, şüphesiz ki mevzu bakımından Makber'e benzemez. Fakat, her iki eserdeki duygular, hayaller, fikirler ifade ediş tarzı birbirine çok yakındır, her iki eserin de aynı vezinle yazılması, şekil itibarile Makber'de de mesnevi beyitlerinin bulunması, bu yakınlığı bir katdaha arttırmaktadır.

Bu yoldaki düşüncelerimizi anlatabilmek için, ilk önce, Leylâ ve Mecnun ile Makber'in mevzuu hakkında kısaca izahat vermek, bundan sonra tesirler üzerinde durmak istiyoruz.

Leylâ ve Mecnun, yukarıda söylediğimiz gibi, Mezopotamya sahasına ait bir mevzudur. Asıl ismi Kays olan Mecnun, bir kabile reisinin, üzerine titrediği biricik oğlu, Leylâ, tanınmış bir ailenin kızıdır. Bu iki çocuk, mektepte birbirlerile tanışarak, az bir zamanda, etrafa sezdirecek derecede kuvvetle bağlanırlar. Annesi, Leylâ'yı mektepten alır, ertesi günü, Leylâ'sını bulamıyan Mecnun'a mektep en karanlık bir yer gibi gelir. İçinde, gün günden derinleşmekte olan sızı, nihayet, onu, günün birinde çöllere sürükler; Leylâ'yı da o zamanın en olgun bir şahsiyeti olan İbn Selâm'a nikâhlarlar. Leylâ, İbn Selâm'a kendisinin bir peri tarafından tehdit edildiğini, daima birbirlerinden uzak yaşamaları lâzımgeldiğini, aksi takdirde, her ikisinin de bu peri tarafından yok edilebileceğini anlatır. İbn Selâm, bu erişememezlik acısı içinde ölür. Leylâ, derhal Mecnun'u arar ve çölde bulur. Mecnun'un tamamen plâtonik bir mahiyet alan sevgisi, artık, Leylâ'sını hariçte aramaktan uzaktır.

Evine, kırgın bir halde dönen Leylâ, hastalanarak ölür. Hemen hemen bütün klâsik aşk hikâyelerinde olduğu gibi, hakiki bir dostu tarafından bu ölüm haberini duyan Mecnun, Leylâ'nın mezarına kapanır ve en temiz bir

aşkla bağlanan bu iki sevgilinin birbirine karışan toprakları, halkın yüz sürdüğü, kudsî bir yer mahiyetini alır..

Makber, Hâmid'in, mukaddimesindeki ifadesine nazaran, *geçen zamanın herşeyi bir avuç toprağa çevirdiğine göre, gönülde olan en aziz yadigârdan da, bu geçen zamanla belirsiz bir hayâl kalacaktır, ki şair bu hayâle de kani değildir. O kitabını ortaya çıkarmakla, eserinin bakasına inanmıyor, yalnız, bu eseri neşretmesi onun kendisinden çok yaşayacağına inandığı içindir.*

Makber'in, Leylâ ve Mecnun gibi, ana hatları çizilebilecek bir mevzuu yoktur. Orada keybedilen bir sevgili arkasından duyulan acı, eserin ana fikrini teşkil etmektedir. Bu iki eserin arasında, zaman ve mevzu bakımından çok fark olmasına rağmen, Fuzûli'nin, Hâmid üzerindeki tesiri, hemen hemen Makber'in her sahifesinde kendini göstermektedir. Bu tesir, bazan, Leylâ ve Mecnun'da Leylâ'nın veya Mecnun'un hastalığının, Leylâ'nın ölümünün, Makber'deki sevgilinin hastalık ve ölümünden bahseden mısralarda sezilir, ki bunun için, « her eserde bu tarz mevzular aynı tarzda ifade edilecektir » diyebiliriz. Meselâ Fuzûli'deki :

Gördüm görünür bu emr müşkil — Bımâr değil ilâca kabil [1]
(Leylâ ve Mecnun, s. 289)

Kılmazdı tereddüdünde teksir — Bulmazdı bu dere hiç tedbir
(*L. M*: 317

Gün günden olub harâb hâli — Kalmadı sağalmak ihtimâli
Derdine devâ bulunmaz oldu — Rencine şifâ bulunmaz oldu
(L. M:322)

Mısraları ile, Makber'deki

Bifaide gördü çok cefâlar — Bigâne bulundu âşinâlar
Kâr etmedi verdiğim devâlar — Geçti yere etdiğim düâlar [2]
(Makber, s: 33)

Bin illete uğradı o bikes — Hiç kimseler olmadı medetres
(M. s. 74)

mısraları arasındaki benzeyiş, bu bakımdandır. Fakat biz bu gibi noktaları nazarı itibara alacak değiliz..

Her iki eserde, sevgili, hasret, fanilik, ayrılıktan mütevellit şikâyetler,

---

[1] *Fuzûli Külliyatı*, Yeni Şark Kitapevi, 1342. Prof. Fuad Köprülü'nün, *Fuzûli'nin hayatı ve eserleri* hakkında bir yazısını mühtevi olan bu külliyatın, *Leylâ ve Mecnun*, 227 - 348 nci sahifeleri arasını teşkil etmektedir. *L. M.* harflerile gösterdiğimiz, istifade etmiş olduğumuz bu nüshadır.

[2] Gösterilen rakkamlarla, *Makber'in* arap harflerile matbu olan — basımevi ve yılı kayıt edilmemiştir. — nüshasının sahife numaraları kastedilmiştir.

[3] Şeyh Galip divanı ve Hüsnü Aşk, Bulak tabı.

sevgiliye karşı hitaplar ve sitemler, kadere boyun eğiş, ölümü arzulayış ve aşk hususundaki fikirler, hayaller veya hisler birbirine çok yakın olarak ifade edilmiştir.

Vezin ve şekil benzerliği ile büsbütün kuvvetlenen bu yakınlığı, misallerle göstererek, Hâmid üzerindeki Fuzûli tesirini, izaha çalışacağız.

Leylâ ile Mecnun, birbirlerile okadar iyi anlaşan iki sevgilidir ki, Fuzûli bunu :

Herkim sorar olsa Kays'e bir râz — Leyli'den ana yeterdi âvâz
Kim Leyli'ye kılsa bir hitâbı — Kays idi ana veren bevabı
(L. M: 250)

mısralarile, Hâmid ise, Makber'deki sevgilinin yakınlığını :

Zihnimdeki fikre yâr olurdu — Kaybeleylediğin sözü bulurdu
(M: 38)

beyti ile ifade ediyor.

Mecnun, daha çocukken, aşka karşı bir incizap duymaktadır, birgün dadısı onu gezdirirken, güzel bir genç kıza rastlarlar, ki bu Hüsn'ü temsil etmektedir. Ondan ayrılmak istemiyen Mecnun'u, Fuûuli,

Oldukca elinde oldu handan — Düştükçe elinden oldu giryan
(L. M: 247)

tarzında tasvir ediyor. Bir başka yerde geçen :

Hurrem olurum o olsa hurrem — Gam yete ana banâ yeter gam
(L. M: 310)

mısraları, Makber'de, Hâmid'in ölen sevgilisini anarken söylediği :

Giryân olayım figan ederdi — Handan olayım kalırdı şâdân

beytinden farksız gibidir.

Fuzûli'nin, fanilik karşısında duyduğu endişeyi ifade eden şu beyitler :

Bir hâb - ü hayâl imiş bu âlem — Bu hâb - ü hayâle olma hurrem
Kimdir ki gelûb cihâna gitmez — Kim kâmil olub zevâle yetmez
Budur reh - i resmi rûzigârın — Kim ola hazânı her bahârın
(L. M: 322)

Kimdir ki cihanda fânı olmaz — Devr - i feleğin âmânı olmaz
Devrân üzerinedir zamâne — Elbette gelen gider cihâne
(L. M: 341)

Hâmid'de kendini,

Ruyâ denemez cihan cihândır — Zirâh fenâ bulur ayandır.
(M: 53)

tarzında gösteriyor. Bu endişe, Fuzûli'ye,

Kim sâye misâli senden ey nûr — Oldukca vücûdum olmaya dûr
(L. M: 281)

Hâmid'e,

Bir nûr - ı lâtifsin bugün sen — Kalbolma yere sakın yürürken
(M: 107)

mısralarını söyletir.

Gerek Leylâ ve Mecunun'da, gerek Makber'de gördüğümüz ölmez hasret, birincisinde, eserin iliklerine kadar işleyen, her iki sevgiliyi hayatta iken birbirinden ayıran bir hasret, ikincisinde ise, faniliğin vücude getirdiği ve yaşattığı bir hasrettir. Kaybedilen bir sevgilinin, yokluğundan doğan acıyı,

Ancak sebeb - i kararım oldur — Ârâm - ı dil - i fikârım oldur
(L. M: 266)
Dünyayı seninle göz görüb tâm — Bir sende ederdi fikrim ârâm
(M: 75)

mısralarile ifade eden her iki şair, bunu, hayallerile, hatıralarile uyutmaya çalışıyorlar, Fuzûli'nin, Leylâ ve Mecnun'un en güzel bir gazelinde bulunan:

Hak bilür yâr değil can - û dilimden gaib
Nola ger gaib ise dide - i giryânımdan

Can eğer çıksa tenimden eser - i mihri ile
Eser-i mihrini sanman ki çıkar cânımdan
(L. M: 254)

mısralarının, Hâmid'in,

Dûr olma gönülden olsun eynûr — Uçtunsa gözümden ey perizât

Ben sağ iken hiç uçar mı ol nûr — Olmaz olamaz o bir zaman dûr
(M: 101)

beyitlerindeki tesiri, çok kuvvetlidir.

Mecnun, Leylâ'nın, İbn Selâm ile evlendiğini duyunca, ona, sitem dolu bir mektup yazar. Leylâ, bütün düşüncelerinin Mecnun'da olduğunu,

Boynum kolunu diler havâdan — Lâ'lim lebini sorar sabâdan
(L. M: 305)

mısralarile anlatmaya çalışırken, Hâmid, ölen karısının hatıralarını buna benzer bir ifade ile,

Höcremde gezen havâ mekânın — Bâzan şu cibinlik âşiyânın
(M: 78)

diye ifade eder.

Bu hayaller, her iki şairde de, kendisine hitap ettirecek kadar canlı bir mahiyet alır:

Hâl - i dilini bana beyân et — Esrâr - i nihânını ayân et
Kim aldı elinden ihtiyârın — Kim eyledi tire rüzigârın
(L. M: 262)

Beytleri, Mecnun'a, babasının, onu çöllerde bulduğu zamanki bir hitabı ve

Tesir - i sitemden içtinab et — Bâri bu günâha bir sevâb et
(L. M: 342)

beyti, Mecnun'un, Leylâ'nın ölümü haberini kendisine getiren Zeyd'e sevgilisinin mezarını göstermesi hususundadır.

Hâmid'deki, karısına hitap eden :

Çık Fatma lâhdden kıyâm et — Yâdımdaki hâline devâm et
Ketmetme bu râzı söyle bir söz — Ben isterim âh öyle bir söz

Yârâb bana bir inâyet eyle — Bir yol tutayım delâlet eyle
(M: 19,

Öldürdü gam - ü melâl rahmet — Geldi serime kelâl rahmet
(M: 55)

beytleri arasındaki benzerlik, vaka değil, duygu bakımındandır.

Leylâ, Mecnun'u sabah rüzgârından, bulutlardan, geceden, canlı cansız birçok şeylerden sorar, bu tarz hitaplar, Hâmid'de de var :

Ey necm-i kebût bir hitab et

Ey bâd bu cismi âsiyâb et

Ey ebr şu kabre incizâb et
(M: 75)

Yoktur haberin o dilrubâdan — Şimdengerü esme ey sabâ sen
(M: 73)

gibi, ki bu tesir, kendisini mânadan ziyade ifade tarzında, üslûpta gösteriyor.

Leylâ, sabah rüzgârına Mecnun'u :

Gör mûnis - i rûzigârı kimdir — Bizden ki usandı yârı kimdir
Gönlü kimin iledir teselli — Yâdına gelir mi hiç Leylî
(L. M: 278)

diye soruyor. Hâmid'de kaybettiği sevgiliye aynı samimiyetle :

Ol yerde nasıl geçer zaman — Mer'î mi zeminler, âsumanlar
(M: 38)

diye sormaktadır.

Leylâ, Mecnun'u, bulutlardan da sorar ve bulut vasıtasile ona,

Düşmez bu yana senin güzârın — Vâr ola meğer bir özge yârın
(L. M: 291)

sitemlerini gönderir.

Mecnun'un çok iyi bir dostu olan Nevfel, Leylâ taraftarları ile, Mecnun hesabına harp ederken Mecnun hislerini,

Müşkül işe olmuşam giriftâr — Ağyarım yâr-ü yârım ağyâr
(M. M: 287)

tarzında ifade eder. Makber'de de buna benzeyen,

Herşey oluyor gözümde ağyâr — Yârım bana çünkü olmuyor yâr
(M: 111)

beytini görüyoruz ki, Fuzûli'nin,

Ey ahde vefâsı olmayan yâr — Ağyarıma gül olan banâ hâr
(L. M: 390)

beytinin yanında çok sönük kalır.

Her iki şairin eserinde de, elden birşeyin gelememezliğini anlatan parçalar var. Bu ıztırap Fuzûli'de şu tarzda :

Ne sabr kalubdurur ne ârâm — Bilmem ki nolur bana serencâm

Yoktur gam - û derdime nihâyet — Gamdan kime eyleyim şikâyet
(L. M: 325)

Ol öyle bu böyle neyleyim vây — Bilmem men âcize nedir hâl
L. M: 326)

ifade ediliyor. Hâmid'in

Bilmem kime eyleyim tazarru — Bilmem kime eyleyim tekaza
(M: 111)

Kimden kime etmeli şikâyet — Bu müşkûle kim verir nihâyet
(M: 61)

beytleri, Fuzûli'den pek farklı olmasa gerek.

Leylâ'nın azapları, artık çekemiyeceği bir dereceye erişmiştir, o zaman bu şikâyetler Tanrıya kadar yükselmektedir. Leylâ,

Yâ ver bana mihnetimce tâkat — Yâ tâkatım olduğunca mihnet
(L. M: 325)

der. Hâmid, Fuzûli'deki bu hicranı duymuştur ve çok muztarip olduğu bir zamanda, büyük şairi hatırlar :

Bir şâir - i âzamı bu hicran — Etmiş bilirim bu yolda giryan
* Ben âkldan isterim delâlet — Aklım bana gösterir dalâlet,
Herşey geliyor bana fuzûli — En sonraki ilmimiz cehâlet
(M: 55)

Çünkü onun da azabı artık,

Sen aldın o yâr - ı demgüzârı — Gam verme alınca gamküsârı

Sustur ya bu kalb - i nâlekârı — Yâ kâr-ı ger eyle âh - û zârı
(M: 31)

diyecek kadar derinleşmiştir.

Mecnun, Leylâ ile karşılaştığı zaman inanamaz ve :

Kimdendir ola banâ bu hiyle — Kim oldu ola bunâ vesile
(L. M: 291)

der. Hâmid ise, karısının ölümü karşısında ne yapacağını şaşırmıştır, bunu :

Bir tecrübedir bir hiyledir bu — Yok mahvıma bir vesiledir bu
(M: 19)

beyti ile anlatıyor.

Leylâ ve Mecnun'un daha ilk sahifelerinde iki sevgilinin birbirinden ayrıldığını görüyoruz. Mecnun, mektebe gidip Leylâ'yı bulamayınca onu hatırlatan herşeyin kendinden uzak olmasını ister,

Git, derdime sen devâ değilsin   Bigânesin âşinâ değilsin

diye harflere, ilâh... hitap eder. Hâmid'e de bazan hatıralarından bir usanç gelir.

Ey nûr gözümde durma ref ol   Uğraşma kadın benimle def'ol
(M: 26)

mısraları, bu hiddetin ifadesidir. Fakat ne çare ki dünya vefasızdır ve bu dünyanın işi, daima cevrü cefa vermektir.

Takdir çü böyledir ne tedbir   Tetbiri eder mi kimse tagyir
(L. M: 265)

Gaddar felek senin işindir   Mağdûr demek senin işindir
(M: 6)

Feryâd ki çarh bi'vefadır   Dâim işi cevr ile cefâdır
Bir âdet ile medârı yoktur   Devrânının itibârı yoktur
(L. M: 266)

Yoktur bu işimde ihtiyârım   Zabtımda inân' - ı iktidârım
(L. M. 265)

Lâkin beşerin yok ihtiyarı   Bir şeyde görülmüyor kararı
(M: 81)

Fakat bu ıztırap içinde yaşamak ta kolay değil...

Yârâb bana cism - ü cân gerekmez   Cânân yoğise cihan gerekmez
Her nice ki var idi nigâri   Âlemde idi anın karârı
(L. M: 344)

eyleyim çemenzâr   Ben âlemi neyleyim çemensiz
(M: 25)

İllâ yaşamak bana gerekmez   Âlemde bunun misâli yoktur
Yârâlı öleyim mi neyleyim ben   Ayrı yaşayım mı sevdiğimden
(M: 23)

Kurtar beni iztirab - ü gamdan   Ver müjde vücudüme ademden
(L. M: 343)

Hiç kalmadı bir işim bu demde   Ben kalmayı isterim ademde
(M: 35)

Ne olursa olsun, hayat okadar tatlıdır ki, ölümün sessiz acılığı karşı - sında, bizi eriten ıztırablarımız, çoğu tatlı bir haz mahiyetini alır, ki bu haz, Fuzûli'nin bütün mâneviyatını, iliklerine kadar sarmıştır. Onun, bir iki şiiri okuyanlar bile ıztırabın verdiği bu zevkin sıcaklığını duymuşlardır ve bu bilhassa aşktır :

Candan çıkarıb havâ - yı aşkı   Terkeylemezem belâ - yı aşkı
(L. M: 257)

Yârâb belâ - yi aşk ile kıl mübtelâ beni
Birdem belâ - yi aşktan kılma cüdâ beni
(L. M: 270)

Sal gönlüme derdi aşktan gam — Her lâhza ve her zaman - ü herdem
L. M: 270)

Hâmid'de, Makber'de, bütün ıztırablarına rağmen ölüme katlanamıyor. Bu istekte, bu yaşamak isteğinde, gönlünü saran acılardan kurtulmak endişesi gizlidir :

Ettinse binâ - yi insi virân — Hicrânına verme bâri pâyan
(M: 26)

Gönlümde ki yâra tazelensün — Her lâhza herempezir herdem
(M: 27)

Ruhum kalacak seninle heran — Sen mihr - ü vefâya verme pâyan
(M: 69)

Hoşsun, iyisin, güzelsin ey hüsn — Ey aşk lâtifdir azâbın
(M: 115)

Bütün bu misâller bize gösteriyor ki, Hâmid, kendisini ayakta tutan, en samimî, en içten gelen mısralarını yazdığı Makber'in kazandığı ölmez kıymeti, biraz da Fuzûli'ye borçludur. Her iki eserdeki, lirizm için en müsait olan mısraları, aradaki dört asırlık zamanı eriterek, edebî kıymet bakımından mukayese edecek olursak -ki Makber'in en güzel parçalarını hemen hemen Fuzûli tesirindeki bu mısralar teşkil etmektedir-, Hâmid, Şairiâzam lâkabını, bilhassa son seneler veya onun ölümünden sonra birçok yerlerde, bilir bilmez bir çokları tarafından söylendiği gibi bütün Türk edebiyatı için değil, ancak yaşadığı devir; bilhassa Tanzimat Devri için kazanmış olacaktır. Bize göre, kendinden öncekilerden hiçbir şairin yerini almıyan Fuzûli, kendisine asırların kazandırmış olduğu « Türk edebiyatının en büyük lirik şairi » mevkiini, henüz kimseye bırakmış sayılamaz..

— Bitmedi —

ASIRDAŞ TÜRK NESRİ [1]

Herbert W. Duda

Fransa'nın İstanbul'daki Arkeoloji Enstitüsü âzasından E. Saussey, tercümeleri ihtiva eden atntolojisi ile fransız dilinin bir ihtiyacını karşılıyor. Bir hayli yekûn tutan bu tercümeler ile beraber ondan daha az olmıyan ve edebiyat tarihini alâkalandıran mükemmel traité'ler serisi alman dilinde mevcut olduğu halde Fransa'da, bilhassa bu sahada, pekâz çalışılmıştır. Bu itibarla fransız okuyucuları bu nefis basılmış kitabın neşrinden dolayı ayrıca sevinebilirler. Bu eserin neşri ile aynı zamanda İstanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün kıymetli direktörü Abert Gabriel'in bu sahada benimsemiş olduğu zihniyetin, büyük mikyasta tutulan mahiyeti de meydana çıkmaktadır.

Müellif mukaddimede (1. I-XXI) İslâmiyet Devrinin sair Türk edebiyat dilleri arasına Osmanlı edebiyat dilini de koyduktan sonra bazı Türk edebiyatlarının zuhurundan bahsediyorsa da bu arada herhalde yeni zamanlar için Tatar edebiyatını unutmaktadır. Müellif, Osmanlı edebiyatının ne suretle çıktığını ve modernizm zamanına kadar ne gibi temayüller gösterdiğini mevzuubahs ettiği fasılda bu noktaları kat'i olarak tebarüz ettirmemekte ve bilhassa asıl « nâsirler » ile hususi surette alâkadar olması lâzım gelirken sadece mutlak mânasile sanat edebiyatını gözönünde tutmaktadır. Halbuki eski Osmanlı edebiyatı hiçbir suretle sadece lirik ve bir « saray edebiyatının » kafiyeli epik mahsulünden ibaret değildi. Hakikî anonim halk edebiyatı yanında millî karakter taşıyan bir edebiyat vardı; yani bilhassa M. Fuad Köprülü'nün tetkikleri ile tanınmış olan sazşairleri [2] ile, yayılması ve sevilmesi bakımından şüphe götürmiyecek kadar saray şiirini gölgede bırakmış olan ve gerek şairlerinin bilinmesi ve gerekse eserlerinin basılmış olarak zamanımıza intikal etmesi dolayısile Osmanlı edebiyatı arasında sayılmak için daha az kıymette olmıyan mistik halk şiiri mevcuttu. Nesire gelince; bugün hâlâ mevcut olan anonim halk kitabiyatı yanında Osmanlı tarihçilerinin mühim mikdardaki eserlerini atlamamak lâzımgelir. Sadece bir iki misâl söylemiş olmak

[1] Saussey, Edmond: *Prosateurs Turc Contemporains.* Extraits choisis présentés et traduits. Paris E de Baccard 1935 (XXIII, 385 s.) gr. 80 — Etudes Orientales publpar l'Institut Français d'Archéologie de Stanbul sons la direction de M. A. Gabriel, I.

[2] Bak: Köprülüzad Mehmed Fuad, *Türk sazşairler ne ait metinler ve tetkikler*, I - V, İstanbul 1929-1930.

için Âşık Paşa Zade'nin orijinal nes - rinden başlıyarak Sadeddin'in retorik bir sanat eseri olan Tac-üt-tevarih'e kadar Osmanlı edebiyatının bu kıs - mında da, yukarıda şiir kısmı için gös- terilen formalist bakımlardan yapıl - mış tasnif karşısında bulunuyoruz. E- ğer ifratkâr bir (Okunamadı) na - zariyesine sözü bağlamak istemezsek eski Osmanlı edebiyatının bu parlak prozaistlerini edebiyat sahasından çı- karmakla cidden çok acı bir haksızlığa yer vermiş oluruz; bahusus ki bizzat bunlar, mühim bir kısmı itibarile, ken- dilerini tarihi vakaların sadece nakil- leri değil, belki aynı zamanda bugün- kü tarihcilerce makbul olacak mahi - yetten ziyade edip ve sahibi kelâm ola- rak hissetmişler ve maalesef zaman za- man da « Şair » unvanını kazanmışlar- dır. Saray edebiyatının halktan uzak olmasının sebebi yalnız bu nevi şiiri koruyan yüksek tabakanın kuvvetli bir İran kültürüne sahip olması değil (p. IV) -çünkü diğer nevi edebiyat dahi İslâm kültürü mirasına sahip olduğu- nu gösterdiği gibi garba doğru olan Türk muhaceret akınının İran tarikile Türk dil, kültür ve zevk teşekküllerin- de bırakmış olduğu ize de daha az mik- darda malik bulunmamaktadır- fakat aynı zamanda saray şiirinin tabii su - rette gelişmiş olmıyan lisan unsurları ile çalışmaması ve bilâkis lisan san - atında İslâm edebiyatının en yüksek üstadları olan İran şairleri ile, sadece müsavi bir seviyeye gelmek ve yalnız klâsik kültürde tamamile melekeye sahip ziynetkâr bir sanat eseri takdim etmek gibi bir şerefi kendilerine hedef tutmaları bu edebiyatın, halkın geniş tabakalarınca anlaşılmaz bir hale gel- mesini icap ettirmiştir. Halkın mut - lak surette geniş olan bu tabakası, yu- karda zikri geçen edebiyat nevilerin - den, hattâ Divan şairi ismini verdiği - miz bazı şairlerin eserlerinden istifa - de etmektedir; meselâ bu arada Ahmet Nedim'in şarkılarını düşünüyorum. Geniş halk kütlesinin istifade edebil - diği Osmanlı edebiyatının bu kısmı için de, herhangi bir edebiyatın oldu - ğu gibi Osmanlı edebiyatının da isti - nat etmek mecburiyetinde kaldığı mu- ayyen bir irfan seviyesinin vücudu şarttır.

Daha aşağıda Saussey, Tanzimat za- manını siyasi ve edebî bakımdan çizer- ken (P. V. ff) kısa ve isabetli satır - larla dar bir hacim içine en esaslı nok- taları sıkıştırarak ve siyasi ve edebî hayatın bilhassa Türkiye için tipik olan sıkı irtibatını herşeyden evvel göstermesini bilerek en modern zama- na kadar bizi götürüyor. Bütün tefer - ruatta müellif ile mutabık bulunmu - yoruz. Fransız kültür nüfuzunun Tür - kiye'deki büyük ehemmiyetine rağmen müellifin, milliyet ve hürriyet fikir - lerinin [3] Fransız kültürü vasıtasile Türkiye'ye girdiği mütalâası tama - mile doğru değildir. Konya Selçuk Devletinin yıkılmasından sonra Ka - ramanoğlu sarayında Türk millî his - sinin kuvvetli bir dalga halinde oldu -

[3] *Idées de nationalité et de liberté.*

ğunu [4] ve Balkan Devletlerinin millî uyanışlarının Türklerin milliyet fikirlerine yanaşmalarına çok ziyade yardım ettiğini biliyoruz. Bundan başka P r i t s c h J ä s c h k e 'nin *Tarih Takvimi (Geschichtskalender)* nin istifade edilmek üzere müellife tavsiyesi pek muvafık olurdu. Gerek kitabın mukaddimesi ve gerekse asıl metni için taakup eden edebiyat tarihine ait taslaklarda bu iş için en esaslı olan birkaç eserden istifade edilmediği [5] bibliyoğrafyada bu isimlerin eksik olmasından da anlaşılıyor.

Müellifin dil reformuna ait olan izahları da (P. XVIII) şu yolda tamamlanabilir: arapça ve farsçadan alınmış olan yabancı kelimelerin yerine alınacak kelimeler için yalnız diğer Türk lehçelerinden [6] istifade edilmekle kalınmamış -çünkü bu arada evvelâ yalnız hâlâ yaşayan Türk dilleri düşünülebilir-, belki aynı zamanda Orhun - türkçe ve uygurcasından da kelimeler alınmıştır. Bununla ilgili olarak 1935 te ortaya çıkan yeni güneş - dil teorisi de unutulmamalıdır [7].

Bundan başka müellifin, Türk kadınının hürriyetine kavuşmasile ilk defa hakikî bir Türk tiyatrosunun doğmuş

---

ak H a l i l E d h e m, *Dureli İslâmiye*, İstanbul 1927, s. 296 — Türklerin millî duyguya malikiyetleri 675 h. 15. VI. de 1276, yani Karaman Oğullarından *Mehmet Bey*'in *cimrî* ile Konya'yı birleşerek zapttettiği tarih için - K ö p r ü l ü z a d e M. F u a d, Türkiyat mecmuası II, s. 20, nota 2 - *İbn Bibî* tarafından vuzuhla gösteriliyor. Ms. Ayasofya No. 2985, s. 696 (Cimri Konya tahtına oturtulmuştu. Şehrin teftişinden sonra *Divan* kuruluyor.) :

بعداز نزول دیوان داشتند وفرمانها بهر
طرف بدعوت اصحاب مناصب وطرفداران ممالك
انفاذ کردند وقرار چنان نهادند که هیچ کس
بعدالیوم در دیوان ودرگاه وبارگاه ومجلس
ومیدان جز بزبان ترکی سخن نگویند.

[5] Meselâ, P. H o r n, Geshichte der türkischen moderne, 2. Anfl. Leipzig, 1909; M. H a r t m a n n, Dichter der neuen Türkei, Berlin 1919; A. F i s c h e r und A. M u h i- eddin, Anthologie aus der neuzeitlichen türkischen Literatur, Lepzig - Berlin 1919, und Th. Menzel, Die türkische Literatur'in "Die kultur der Gegenwart„ neue Ausgabe, 17, s. 283 ff.)

[6] Autres dialectes turcs.

[7] Bak: Türk Dili Analiz yolları, (anonim) Ankara 1935; Ulus'a ilâve - 1936 da İstanbul'da toplanan 3. dil kongrası başlıca Güneş - Dil teorisi etrafında çalıştı. Bu münasebetle bu yeni teori hakkında aşadaki yazılar çıkmıştır: *La méthode d'analyse de la langue turque* (bir az evvel söylediğimiz Ulus. ilâvesinin tercümesi) ; İ. N. D i l m e n, *Les lignes mères et essentielles de la théorie Güneş - Dil ;* İ. N. D i l m e n, *Türk dil bilgisi dersleri* I. ve II. ; H. R. T a n k u t, *Etude linguistique d'après la méthode panchronique de la théorie güneş dil* H. R. T a n k u t, *Güneş - Dil teorisine göre dil tetkikleri* I. ; Saim Ali D i l e m r e, *La théorie güneş dil devant la linguistique generale ;* A. D i l a ç a r, *Les bases bio-psychologiques de la théorie güneş - dil ; Muzaffer Muhittin Dalkılıç, Etude sur la théorie güneş-dil, reponses aux objections éventuelles* A b d ü l k a d i r İ n a n, *Güneş Dil teorisi üzerine ders notları*. Bütün bu eserler İstanbul'da 936. çıkmıştır.

olduğu fikrini kabul edersek Türk tiyatrosuna karşı haksızlık etmiş oluruz. Halis Türk tiyatrosu olarak Karagöz ve Ortaoyunu'ndan vaz geçerek olursak Türk sanat tiyatrosu tarihi, Türk tiyatrosunun kıymetli ıslahatçısı *Ertuğrul Muhsin*'in hayat arkadaşı *Neyire Neyir*'in ilk Türk kadını olarak sahneye çıktığı devirlerden daha evvelki devirlere malik bulunmaktadır. Burada 19 uncu asırda gelen meşhur Molyer mütercimi Ahmet Vefik Paşanın Türk tiyatrosuna ettiği hizmetleri de unutmamak lâzımdır; nitekim 1926 temmuzda «Vakit» gazetesinde tiyatro sanatkârı merhum Fehmi Efendi, câzip bir şekilde bu mesele hakkında bizi aydınlatmıştır.

Saussey'in, Türk edebiyatının asırdaş prozaistleri arasından seçtiği yazıları kayıtsız olarak tasvip ederiz. Herhangi bir şairin şu veya bu eserinin alınıp alınmaması hakkında söz kavgası edilebilmesi antolojinin mahiyetinde mevcut bir hususiyet olmakla beraber müellifin sağlam edebî zevki tam bu noktada parlak bir surette kendini göstermiştir. Hakikaten dikkate şayan olan ve Türk edebiyatında haiz oldukları rolleri oynıyan bütün prozaistler mevcut bulunmakta ve hattâ bizim manzum eserlerin üstadı olarak pek iyi tanıdığımız şairler de ayrıca burada mensur eserlerile takdim edilmektedir ki *Abdülhak Hâmid* ve *Ahmet Haşim* bu aradadır. Ekseriya alâkadar müelliflerin bizzat şahısları hakkında ilk defa vermiş oldukları tercümelere takaddüm eden biyoğrafik malûmattan ekseriya istifade etmiş olan mukaddime mahiyetindeki izahlar da edebiyat tarihi için hususî kıymet taşımaktadırlar.

Yukarıda söylediğimiz gibi Fransız dilinde şimdiye kadar Türk edebiyatı hakkında bu malûmatın fikdanı dolayısile Saussey'in türkolojinin şimdiye kadar çok yakından meşgul bulunmuş olduğu muharrirleri de zikretmesi pek tabiidir. Antolojide Türk edebiyatının klâsik şairi Abdülhak Hâmid [8]. Cenab Şehabeddin'in dediği gibi [9] Tanzimat Devri'nin en güzel romanını, en edebî yazılarını ve en seçme nesrini yazmış olan Sami Paşa Zade Sezaî, Hüseyin Rahmi, Uşakî Zade Halid Ziya, Ahmet Hikmet, Cenab Şahabeddin, Süleyman Nazif, Hüseyin Cahid, Mehmet Rauf, Ömer Seyfeddin, Halide Edib, Aka Gündüz, Fazıl Ahmet, Yakup Kadri (şimdi Kara Osmanoğlu) [10] ve Ahmet Haşim'i buluyoruz. Şüphesiz modern nesrin güzel bir eseri olan Lâle Devrini kıvrak bir uslûp ile yazmış olan tarihçi Ahmet Refik'i de burada zikretmek isabetli bir fikirdir. Eski İstanbul mahalle hayatının çok sıcak kalpli bir tasvircisi olup P. Horn da (P. 46) kısaca bahsedilmiş olan

[8] Z D M G 73 (1919) p. 199 da *A. Fischer* ile İslamica V (1931), p. 1 ff.ya müellifin dikkatini çekerim.

[9] Bak: İsmail Habib, *Türk teceddüt edebiyatı*, İstanbul 1340 p. 345.

[10] Müellif, Yakub Kadri'yi ilk olarak takdir etmiş olan R. Hartmann'ın "*Welt des İslâm*„ V, 264 ff. daki tetkikini atlamıştır. 1929 da İstanbul'da Şehir Tiyatrosu'nda birkaç defa oynanmış olan Yakub Kadri'nin ilk drama denemesi olan "Sağanak"'ı da zikretmiyor.

Ahmet Rasım'dan da, eski mektep hayatını okadar câzip bir eda ile tasvir etmiş olan *Falaka* adlı kitabından bir nümune ile burada bahsedilmesini ne kadar isterdik. Hamdullah Suphi (şimdi Tanriöver) ile Mehmet Fuad Köprülü de eserlerinden birer nümune ile burada mevcutturlar.

Şimdiye kadar bizde pekâz tanınmış olan müellifleri de eserine almış olan Saussey' e bundan dolayı teşekküre borçluyuz. Burada şu zatlar zikrediliyor : Mizahcı Ercüment Ekrem, nasir Refik Halid -ki buraya da naklediIen « Şeftali bahçelerinde » adlı nefis hikâyesi de evvelce 1929 da tarafımdan tercüme edilmişti- [11], halkçı olarak tanınan Yusuf Ziya Demicoğlu, en çok okunan bir roman olan Çalı kuşu muharriri Reşad Nuri, Ruşen Eşref, hükûmet gazetesi ULUS'un Başmuharriri Falih Rıfkı (şimdi Atay)-. Rıfkı, parlak uslûbu, hususile traşide baş yazıları ile kendisini göstermekte olduğu gibi birkaç sürükleyici seyahat reportajını da kendisine medyunuz. Son edebî eseri olan Roman ise hakikatta roman olmaktan daha ziyade artistik kudretini gösteren, istihza ve zekâsını ispat eden bir eserdir ki Saussey ondan da nümune almıştır [12]- Mahmut Yesarî, bence genç neslin en büykü ve en istidatlı romancısı Peyami Safa -ki Dokuzuncu hariciye koğuşu, İstanbul 1930 ve Fatih - Harbiye, İstanbul 1931 adlı romanlarının gerek lisan ve gerek muhtevası bakımından bugünün Türk romanı mahsulleri içinde en iyi eserler olduğu fikrindeyim; bilhassa birinci roman çok yüksek, sanatkârane ve insani kıymet taşımaktadır- kitap iki şair ile sona ermektedir ki bunlar daha ziyade lirik kıymetleri ile meydana çıkmışlardır. Biri istidat sahibi olduğu şüphe götürmemekle beraber kommünizm ve füturizme kur yaptığından bu yolda bir tesir husule geirmiye çalıştığı intibaını pek silememektedir. Yaşı ilerledikçe *doktrinaire* olan bu hatalarından vaz geçecek olursa onda belki de bir Türk drama şiirinin istikbalini görmüş oluruz ki dramatik şiir, Nazım Hikmet'le beraber, Saussey tarafından maalesef hiç zikredilmemiş olan doktor Vedad Nedimde dikkate şayan ve câzip mümessillerini bulmuş oluyor. Diğer şair ise genç lirik sanatkâr olan Necib Fazıl'dır ki bize Marcel Proust'u hatırlatan nârin Contemplatif nesir parçaları ile görünmektedir.

Saussey eserini çekici bir düşünceye teban bir söz üstadı ile tetviç etmek istiyor ki sadece edebiyat tarihine ait bir sima olmaktan çok daha büyük olan bu şahsiyyet -çünkü onun adı altın harflerle dünya tarihi annallerine geçecektir- : *Kemal Atatürk* meşhur nutkundan alınan nümuneler insanı yeni Türk hayatinin realitelerine sürüklemektedir.

Saussey, evvelden mevcut tercüme edebiyatının bibliyografyasını vermekten -bir ikisi müstesna- belki de

[11] Bak: Türkische Post, 19/2/2 Mart 1929.

[12] F. Rıfkı'nın *«Eski saat»* yazısı, Saussey'in zannına rağmen tarafımdan tercüme edilmiş değildir.

Ahmet Haşim'in tarafımdan tercüme edilmiş olan "İslâm saati" (Gurabâhâne i laqlaqan) bak Ztg. Türkische Post 10, birinci kânun 1928.

bilerek sarfınazar etmiştir; halbuki bu yalnız oryantalistler için değil, aynı zamanda türkçe bilmeden bu kitapta verilen nümuneleri aşarak Türk edebiyatı ile alâkadar olmak istiyen lisan bilen acemiler için de istifadeli olurdu. Herhalde Saussey mütabakata fevkalâde itina ile orta kudrette okuyucularını ürkütmek istememiştir.

Saussey son derece sathî bir tercüme yapmıştır. Onun edebî sanatı ifratkârane olan ve ayniyle kelimeye saplanan bir tercümeden çekinmeyi icap ettirmiştir. Daha geniş okuyucular kütlesi için yazıldığı aşikâr olan böyle bir kitapta fransızcanın okuyuşunu metinlere yapışarak tehlikeye sokmamak için vaki çabalama tamamile alkışlanmalıdır; bahusus ki mütercim türkçeye olan vukufunu ispat için bol bol fırsata malik bulunuyordu. Metnin kaskatı kalıbı içinden bu kurtuluş tabiatile bazı tehlikeleri de ihtiva etmektedir. Orijinalin bazı inceliklerini bazan bertaraf eden serbest tercüme şekline rağmen Saussey esası bozmamıştır.

*

Saussey'in bu antolojisi ile Türk nesrinin bugünkü durumu hakkında doğru bir fikir edinmiş oluyoruz. Tasvir ve şekilde büyük bir kudret eksemriya mevcut olup buna aynı kıymette derinlik ve şairlik kudreti her zaman ilâve olunamamaktadır. Bu gibi hallerde muhitin mükemmelen resmedilmesinin bunu telâfi edeceği tesellisi hakikatte yalnız turkolağları tatmin edebilir. Türk fikir hayatındaki daimî devrimin, siyası ve ulusal sahada yapılan yeni araştırmaların ve yazı ve dil ıslahatı gibi sırf teknik mahiyette olan meselelerin Türk edebiyatı üzerine kuvvetli olarak tesir yapması gibi durgunluk âmili olan ağır yükleri de gözhâlâ bu devrim kuvvetleri faaliyet haden kaçırmamak icap eder [13]. Bugün linde bulunmaktadırlar. Bu probleme çekici bir nazar fırlatmak bu güzel antoloji müellifinin yaptığı büyük hizmettir ki bundan dolayı müteşekkir olanlar sade Fransız okuyucuları değildir.

Almancadan çeviren ; Cemal Köprülü

[13] Bu münasebetle Rusya'dan göç eden türk güzidelerinin Türkiye'nin kültürel ve siyasal hayattaki son senelerde çevirdikleri role işaret edilmelidir. Bu mesele hakkında henüz mevcut olmayan bir tetkik ile, kısmen Rus mekteplerinde okumuş olan bir kısım göçmenlerin çar Rusyasında ne dereceye kadar siyasal bir rol durumunda bırakılmalarının ve İslâmiyyete karşı azçok soğuk bir vaziyet takınmalarınının, Anadolu Türklüğünün devlet siyasası üzerine ne derece salâhiyetli bir tesir yaptığı anlaşılmış olacaktır.

HALKEVLERİNDE BELİREN DEĞERLER VE BARİZ ÇALIŞMALAR

Gazetelerimizi gözden geçirenler memleket yazıları ve resimleri içinde halkevlerinin en önemli yerlerden bi - rini almış olduğunu göreceklerdir. Halkevleri herkesin üzerinde durduğu, çalışmalarından memleketin geleceği hakkında en kuvvetli tahminler ve ü-mitler gördüğü yerler olmuştur.

Konuşmak ve konuşturmak

Hergün, bütün memleket münetvver - lerini halkevleri içinde, halkevleri için çalışmaya teşvik edecek yeni bir hamle ve tedbirin müjdesini almaktayız.

Bu cümleden olarak, Ankara Halk - evi'nde, İstanbul Halkevlerinde, Üni - versite ve Fakültelerimizdeki profe - sör ve doçent arkadaşlarımızla halka söyliyecek ve dinletecek mevzuları olan münevver arkadaşlarımızın birer konferans vermek üzere hazırlandık - larını kaydedebiliriz.

Değerli bir örnek olmak üzere Bey-oğlu Halkevi'nin hazırlamış olduğu programı yazımın sonuna olduğu gibi koyuyorum. Bu münasebetle, halk evlerinin konuşmak ve konuşturmak vazifelerinin ehemmiyet ve ulviyetine bir daha işaret etmeden geçemiyeceğiz. Susmayı fazilet ve konuşmayı ayıp sa-yan Osmanlı terbiyesinin tesirinden bugünkü nesli biran evvel kurtarmak, halkia ve gençlikle daima konuşmak ve onları daima konuşmaya sevk ve teş - vik etmek, halkevlerinin bellibaşlı ö - devlerinden biridir..

Konferansların halkın anlayacağı bir dil ve sadelikle, halkı ilgilendire - bilecek mevzular da verilmesi, her ko-nuşmanın bir bilgiyi ve bir heyecanı aşılamaya müsait ve bunu gaye edin - miş olması esastır.

Dinleyici seviyesine göre

Halkevlerinde bu yılın ilk altı ayı içinde verilen konferanslardan neşre - dilmiye değer görülenleri bir arada toplayıp « Halkevlerinde verilen kon-feranslar» serimizin ilk kitabını çıkar-mak için tetkiklerde bulunurken bazı halkevlerimizin birçok defa bu bakım-dan boş yere emek harcadıklarını gör-mekle acındık. Üzerlerinde iyi çalışıl-mamış ve hele yazılmamış ve dinleyici kütlenin azami istifadesi ve alâkası düşünülmemiş konferanslar faydadan ziyade zarar vaziyetini verir. Ya ko - nuştuğuna tam inanan ya konuştuğu - nu tam bilen, daha iyisi hem tam bilen hem tam inanan hatip, dinlenir ve te - sir eder; o da bir şartla : karşısındaki kalabalığın anlayabileceği bir dille ko-nuşur ve onların bilgi ve görü seviye - sine hitap edilirse ....

Halkevlerinde her güzel fırsatla her zaman konuşulmakta olduğunu, kon - ser ve temsil gibi alâkayı başından çe-ken vesilelerle toplanmış olan kalaba-lığa kısa ve özlü hitabelerle güzel ve faydalı telkinler yapıldığını memnu - niyetle kaydedebiliriz.

Orijinal bir tedbir daha

Memlekette yapılacak şey o kadar çoktur ki, halkevleri herhangi salim bir düşünceyle, gençliğin ve halkın

alâkasını herhangi millî bir mevzu üzerine nasıl çekebiliriz diye bir parça düşünmekle bir yeni ve güzel tedbir daha bulabileceklerdir. Meselâ İzmir Halkevi, bayrak sevgisinin gençler arasında bir katdaha kuvvetlenmesi ve şuurlanmasını temin için, muhitin genç edebiyat istidatlarını da belirtmeye vesile olur düşüncesile, geçen Cümhuriyet bayramında, talebeler arasında bir bayrak şiiri müsabakası açmıştır. Müsabakaya 38 talebe iştirak etmiş ve içlerinde samimî ve güzel mısralar yazabilenleri çok olmuştur. Şiiri beğenilenlere münasip hediyeler verilmiş ve bayram dolayısile tertip edilen bir konser gecesinde halkevinde toplanan kalabalığa yazıcılar şiirlerini kendileri okumuşlar ve alkışlanmışlardır

Küçük bir halkevinde büyük bir gayret

Birkaç yazıdır, misallerimizi büyük şehirlerin halkevlerinden alıyoruz; Bu, belki de okuyucularımızda ancak büyük şehirlerin halkevleri umulduğu kadar çalışabiliyor; diğerleri henüz olma ve gelişme devresindedir zehabını uyandırabilir. Hakikat, hiç te böyle değildir. Halkevlerinin lüzum ve kutsiyetini anlamış, bu uğurda çalışmayı zevk ve gaye edinmiş beş - on ülkülü arkadaş nerede bir araya gelirse orada istenilen hava yaratılmış ve beklenen çalışma baş gösterebilmiştir. İşte bu görüşümüzün bir yeni delili daha: Erciyeş Halkevi; bina, bütçe, münevver kalabalığı bakımından nasıl bir mahrumiyet içinde olursa olsun, bu halkevinde birkaç ülkülü arkadaşın himmetile yeni bir varlık uyanmak üzeredir: cumartesi ve pazar akşamları konuşmalar için ayrılmıştır; pazartesi akşamı Türk tarihi, salı akşamı Türkiye coğrafyası, çarşamba akşamı hesap, perşembe akşamı fransızca, cuma akşamı türkçe dersleri verilmektedir. 355 kitaplı kütüphanenin boş kaldığı saatlar yok gibidir. Bazı geceler kasabanın istidatlı ve amatör güzel sanat severleri tarafından müşterek geceler tertip edilmekte, türküler ve hikâyeleri, bilmece halleri takip etmekte ve ata sözlerini en çok bilip yerinde kullanma müsabakaları tertip edilmektedir.

Halkevleri neşriyatı

Halkevlerinin gösterdikleri güzel yararlıklar arasında, en devamlı ve verimlilerinden biri de neşriyatlarıdır. Muhitlerine ait hususiyetleri, izerleri, yenilikleri, kabiliyet ve istidatları aksettirmekte en güzel ve salâhiyetli vesikaları teşkil eden bu neşriyattan bu defaki yazımızda da Zonguldak Halkevi'ne ait olanlarını ele alacağız. Zonguldak Halkevi'nin bu seneki neşriyatını bir arada tetkik etmek imkânını bulanlar, memleketin bir yıl içindeki büyük meseleleri, sevinçleri ve dertleri ile yakından bir daha temas etmiş olacaklar ve Zonguldak'taki bütün gelişmeleri ve çalışmaları bir daha gözden geçirmiş bulunacaklardır; işte, onların adlarını rasgele sıralamak, bu görüşümüzün isabeti hakkında bir fikir vermeye kâfi gelecektir: mâdencinin kitabı, inkilâp ve istiklâl, mâdencinin öğüdleri, Atatürk günü, skip tesisatı, Öztürk adları kılavuzu, Zonguldak havzası, Zonguldak kılavuzu, Abdülhak Hâmid, ekler ve kökler üze-

rinde denemeler, halkevinden köylüye ve saire...

İyi çalışan ve muhitindeki bütün istidatları teşvik etmeyi ve harekete getiremyi bilen halkevlerinin yalnız böyle mahallî neşriyat yapmakla kalmıyacağına, bütün halkevlerinin işine yarayacak ve memleketin umumî neşriyatı içinde yer alabilecek eserler de vereceğine en güzel delil, yine Zonguldak Halkevi üyelerinden iki arkadaşın hazırlamış olduğu « Uzun Mehmet » piyesidir. Bundan 110 sene evvelki memleket vaziyetini çizmekte ve türk halkındaki selim aklı göstermekte eşine zor rastlanan bu güzel eseri memleket sahnesine kazandırmak, ancak verimli ve devamlı bir gayretin mahsulü olabilir.

Bir yeni değer daha

Halkevlerinde beliren değerlerden bir kuvvetlisini daha beş on mısraı ile takdim etmek fırsatımız var : Edirne'de ve civarında mektep muallimliğinde ve Halkevi üyeliğinde bulunan M. Uluğ adındaki bu genç arkadaş, bize iki küçük kitabile yepyeni bir gönül ufku açmasını başarabiliyor. M. Uluğ, bu şiirlerini hep halkevi toplantılarında düşünce ve duygularına canla başla iştirâk edeceğine güvendiği kardeş kalabalığa haykırabilmek ümidi ve şevki ile yazabilmiştir; işte, ondan birkaç mısra :

Arkadaş! adıma köylü diyorlar
Gönlüme eş olan ırmaklar vardır.
Şarkımı söylüyor haykıran rüzgâr
Derdimi dinleyen topraklar vardır.

Gönlünde bir emel olsun,
Bilgin taşan bir sel olsun;
Kimin haddi engel olsun
Sana durmak yaraşır mı ?

B. K. ÇAĞLAR

Halkevleri Neşriyatı

Türk Akdeniz, Antalya Halkevi dergisi, iki ayda bir çıkar, sayı 5, Birinciteşrin 1937.

Türk Akdeniz'in bu sayısı, Cümhuriyet bayramı münasebetile bu mevzua ait bir yazı ile başlamaktadır. *Cümhuriyet ve Antalya* başlığını taşıyan bu yazılarda, şehrin, cümhuriyetten sonraki inkişafının gözönüne alındığı görülmektedir.

Müze direktörü S. Fikri Erten'in Elmalı'nın 277 yıl önceki durumunu gösteren yazısı, bilhassa Evliya Çelebi' nin eserine istinaden yazılmış, Elmalı'nın adı, tesis tarihi hakkında izahat verilmiştir.

Bundan sonra Finike ile Antalya arasında Olimpas - Şimera dağı, adlı makale, 1882 yılında Anadolu'ya seyahat yapan Charles Texier' nin *Küçük Asya* adlı eserinden bir tercümeyi, Karl Graf Lanckoronki' den Belkız (Aspendos) şehrinin su kemerleri hakkında yine bir tercümeyi ve bundan evvelki sayılarda neşredilen Naci Kum'un, *Antalya beyi Kılıç Arslan* makalesini ve Antalya tarihini aydınlatıcı mahiyette bulunan bir makaleyi de bu sayıdaki değerli yazılar arasında sayabiliriz.

Antalya folkloru namile bir masal birkaç mâni, halkın âdet ve ananelerini gösteren bazı sözler ve tercüme bir hikâye de vardır

Dikkat edecek olursak, *Türk Akdenizdeki* değeri olan yazılar, umumiyetle, heman heman her nushada Antalya tarih ve coğrafyasına dair yazılardır. Biz bu dergiden, Halkevlerinin üzerinde çalışmayı deruhde ettiği diğer mevzulara da yer vermesini bekliyoruz.

Beyoğlu Halkevi Konferans Serisi

Tarih	Gün	Saat	Konferans Mevzuu	Konferans Verenin Adı
12.10.937	Salı	18.30	Adabı Muaşeret Seri 3	B. Semih Mümtaz
19.10.937	Salı	18.30	Şekspir	Öğretmen B. Kâzım Sevinç
26.10.937	Salı	18.30	Türk Şiirinda ahenk tekâmülü	Edip B. İsmail Habip
2.11.937	Salı	18.30	Yeni Fizik	Prof. B. Salih Murat
6.11.937	Cumartesi	20.30	Adabı Muaşeret Seri	B. Semih Mümtaz
9.11.937	Salı	18.30	Herkes n felsefesi	Muharrir B. Peyami Sefa
16.11.937	Salı	18.30	Osman Gazi'nin nesebi	B. İsmail Hami Danişmend
20.11.937	Cumartesi	20.30	Millî gelir	İnhisarlar Başmürakibi B. Feyzi Alsda
23.11.937	Salı	18.30	İktisadi Doktirinler	Prof. B. Şükrü Baban
27.11.937	Cumartesi	20.30	Kooperatifçilik	Prof. B. Suphi Nuri İleri
30.11.937	Salı	18.30	Türkiyede para mes'eleleri	Prof. B. Muhlis Ete
7.12.937	Salı	18.30	Meşhur ilim ve fen adamları	Prof. B. Salih Murat
11.12.937	Cumartesi	20.30	Garp ve Şark Musikisi	B. Aziz Çorlu
14.12.937	Salı	18.00	Nedim	Öğretmen B. Halit Fahri
18.12.937	Cumartesi	20.30	Umumi kültürel tekâmül çerçevesi içinde çerrahi	Dr. Operatör B. Fahri Arel
21.12.937	Salı	18.30	Ayniştayn nazariyesi	Prof. B. Kerim
25.12.937	Cumartesi	20.30	Millî İktisat	B. Ahmet Hamdi Başar
28.12.938	Salı	18.30	Tarih ve Edebiyatta Türk Güzelliği	Bayan Nazan Danişmend
4.1. 938	Salı	18.30	Hititler	Ordinaryüs Prof. B. Bossert
8.1. 938	Cumartesi	20.30	Bayrağa saygı vazifesi	Muharrir B. Feridun Osman
11.1. 938	Salı	18.30	Ormanlarımız	Prof. B. Tevfik Ali
15.1. 938	Cumartesi	20.30	Türk Denizciliği	Muharrir B. Abidin Dâver Dav'er
18.1. 938	Salı	18.30	Irk nedir	B. İsmail Hami Danişmend
22.1. 938	Cumartesi	20.30	Hatıralar	Saylav B. Selim Sırrı Tarcan
25.1. 938	Salı	18.30	Adabı Muaşeret Seri 5	B. Semih Mümtaz
29.1. 938	Cumartesi	20.30	Halkçılık	Avukat B. Mustafa Tunalı
1.2. 938	Salı	18.30	Türk İnkılâbı	Muharrir B. Şevket Süreyya
5.2. 938	Cumartesi	20.30	Gazetecilik	Muharrir B. İhsan Arif Gökpınar
8.2. 938	Salı	18.30	Anadolu'nun eski kültürü	Prof. B. Hamit Nafiz
12.2. 938	Cumartesi	20.30	Spor	Muharrir B. Burhan Felek

Tarih	Gün	Saat	Konferans Mevzuu	Konferans Verenin Adı
15.2. 938	Salı	18.30	Yecüc ve Mecüc	B. İsmail Hami Danişmend
19.2. 938	Cumartesi	20.30	Vitamin	Prof. B. Sedat
22.2. 938	Salı	18.30	Anadolu'da Jeofizik tetkikat	K. rasathanesi Ş. M. B. Osman Sipahi
26.2. 938	Cumartesi	20.30	Tarihi ve içtimai bahis	Muharrir B. Ömer Rıza
1.3. 938	Salı	18.30	Edebî	Şair B. Mithat Cemal
5.3. 938	Cumartesi	20.30	Eski ve yeni devirde askerlik	B. Ekrem Tur
8.3. 938	Salı	18.30	Hint ve Avrupa	B. İsmail Hami Danişmend
12.3. 938	Cumartesi	20.30	Tiyatro hatıraları	Sanatkâr B. İ. Galip
15.3. 938	Salı	18.30	Buhranlar	B. Ahmet Hamdi Başar
19.3. 938	Cumartesi	20.30	Sinir hastalıkları	Dr. B. Hüseyin Kenan
22.3. 938	Salı	18.30	Edebî	Edip B. İsmail Habip
26.3. 938	Cumartesi	20.30	Halk türküleri ve musikisi	Konservatuar müdürü B. Yusuf Ziya
29.3. 938	Salı	18.30	Türk Felsefesi	Prof. B. Hilmi Ziya
2.4. 938	Cumartesi	20.30	Şark ve Garp	B. Ahmet Hamdi Başar
5.4. 938	Salı	18.30	Edebiyata dair	B. Agâh Sırrı Levend
9.4. 938	Cumartesi	20.30	Cerrahinin imkânları ve hududu	Dr. Operatör B. Fahri Arel
12.4. 938	Salı	18.30	Makineleşme ve neticeleri	Prof. B. Münir
16.4. 939	Cumartesi	20.30	Orta oyun ve karagöz	Muharrir B. Refik Ahmet Sevengil
19.4. 938	Salı	18.30	Sügjesion ve otosügjesionun hayat ve terbiyedeki tesirleri	B. Ahmet Selim Arik
23.4. 938	Cumartesi	20.30	Terbiye	Öğretmen B. Reşit Kaynar
26.4. 998	Salı	18.30	Ekonomi bakımından şehir	Prof. B. Vehbi Sarıdal
30.4. 938	Cumartesi	20.30	Adabı Muaşeret Seri 6	B. Semih Mümtaz
3.5. 938	Salı	18.30	Tevfik Fikret	Şair Bayan Şükûfe Nihal Başar
10.5. 938	Salı	18.30	Felsefî	Prof. B. Şekip
17.5. 938	Salı	18.30	Felekiyata dair	Prof. B. Fatin
24.5. 938	Salı	18.30	Türk riyazizecileri	Prof. B. Salih Murat
31.5. 938	Salı	18.30	Bedreddin Simavi	Prof. B. Şemsettin

Not : 1 — Salı günlerine tesadüf eden konferanslar, Evin Tepebaşın'daki merkez binasında verilmektedir.

2 — Cumartesi günlerine tesadüf eden konferanslar, Beyoğlun'da Nuruziya sokağında Parti binasındaki Evin temsil salonunda verilmektedir.

Uludağ. Bursa Halkevi dergisi, iki ayda bir çıkar, sayı: 12-13, Birinciteşrin, 1937.

Uludağın da baş yazısını, heman heman bütün Halkevleri dergilerinde olduğu gibi, Cümuriyete dair bir yazı teşkil ediyor.

Bundan sonra, sırasıyla *propağanda, Çakır ağa, ekonomide disiplin, XIX uncu asırda İstanbul, Uludağ - Olimpler, Shakespeare, alfabe ve alfabemiz Tuyuğ - Rubâi hakkında, İznik'te araştırmalar, geçen asırlarda Bursa'da yetişenler* başlıklı yazılar ve bir de şiir vardır.

Bahsettiğimiz yazılardan İstanbul'a dair olan makale Takvimi Vekayi'e, tuyuğ hakkındaki yazı, bir iki lugat çıkarılırsa, Prof. Fuat Köprülünün bu nazım şekli üzerinde olan bir tetkikine, Bursa'ya ait tetkik, Evliya Çelebi ye dayanılarak yazılmıştır. İznik'te araştırmalar ise, Berlin'de çıkmakta olan Forschungen mecmuasında neşredilen Dr. Schneider'in makalesinin bir tercümesidir.

Ün, İsparta Halkevi aylık dergisi, c. 4, sayı : 43-44, Birinci ve İkinciteşrin 1937, 10 kuruş.

İki formadan ibaret olan ve çift sutun üzerine dizilen *Ün*'ün bu nushasında baş yazıyı, *Türkiye Cumhüriyeti ve Türkiye'de Cümhuriyet* adlı makale teşkil ediyor.

Nazım Örensun'un tarafından yazılan *Isparta Coğrafyası;* H. T. Dağlıoğlu'nun, *Hamideli'ye ait bazı vesikalar,* Fehmi Aksu'nun *Katırcı oğluna dair vesikalar,* Hilmi Dilmen'in *Isparta orta okulunun tarihçesi,* Nuri Katırcıoğlu'nun alfabe sırasıyla neşretmekte olduğu *Atalar sözü* geçen sayılardan devam etmekte olan yazılardır.

Bu sayıda bunlardan başka, *30 Ağustos* münasebetiyle söylenen bir konferansın, geçmiş günlerde İsparta'da düğün başlıklı bir yazının ve bir şiirin de neşrini görüyoruz.

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Bir Müjde

Ankara'da bir şehir tiyatrosunun derhal kurulması lüzumundan şimdiye kadar muhtelif vesilelerle muhtelif yerlerde bahsetmiş ve her medenî memleketin nüfusu Ankara nüfusunu bulan şehrinde bir sahne hayatı bulunduğunu ve hele bu şehir aynı zamanda bir büyük devletin merkezi olurse onun daimî bir tiyatroya malik bulunmayışının hakikaten hayretle ve esefle karşılanması icab ettiğini söylemiştim. Bu def'a sanatkâr Raşid Rıza'dan aldığım bir müjde, Parti ile Ankara belediyesinin müşterek yardımlarile Ankara'da bir şehir tiyatrosunun kurulmak üzere bulunduğundan beni haberdar kıldı, ve Raşid Rıza henüz iş kat'î şeklini almadığı için daha bahsedilmemesini tercih ettiğini söylemekle beraber, ben bu müjdenin sevincini nefsime münhasır kılamadım. Yıllardan beri Ankara'ya her gelen tiyatroyu müşterilerin ilk safından, ta yakından alâka ve zevkle seyrettiğine şahid olduğum yeni Başvekil Celâl Bayarı'n bu işte azamî bir yardım göstereceğinden ve bu sayede Ankara belediye tiyatrosunun başlanan hazırlıklarının mutlaka hüsnü suretle neticeleneceğinden emin bulunduğum için, Raşi'din gösterdiği ihtiyata lüzum görmüyorum. Cebeci'deki Musiki Muallim Mektebi'nin çatısı altında bir opera ve dram - komedi mektebinin kurulmuş ve müstakbel devlet tiyatrosu için orada bir takım gençlerin yetiştirilmelerine başlanmış olduğunu hep biliyoruz. Fakat bilhassa kız talebesi henüz kâfi miktarı bulmayan bu mektep mahsûllerini ancak birkaç yıl sonra verecektir ve müstakbeldeki devlet tiyatrosunun memnuniyetle öğrendiğimiz veçhile daha plânları hazırlanmaktadır. Fakat o vakte kadar baş şehrimiz niçin bir sahneden mahrum kalsın! Sahne hayatımız ne kadar çorak olursa olsun, yine bir takım kabiliyetler İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun kadrosundan taşmış bulunmakta, bâzısı sahneyeye yabancı işlerle meşgul olarak, bâzısı Anadolu'da kasaba kasaba dolaşan tuluat tiyatrolarına kadar düşerek, nice istidad ve kabiliyet ümitsizlikten kendi kendini fark dahi etmeme gerek hepsi ziyan olmaktadır. Sonra memlekette ancak bir tek sahne olduğu için hazırlanmış telif ve tercüme birçok piyeslere temsil edilmek sırası gelmemekte ve birçok muharrir de eserini bir tek sahnenin oynamasına imkân görmediği için kalemini paslandırmakta, tiyatro sahasına girmiş olsa da bu saha ile alâkasını kesmek zaruretinde kalmaktadır. Meselâ V e d a d N e m'in kaç senedir hangi piyesi... seyredebildik! Devlet tiyatrosu ve operası hazırlana dursun ve bunun için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmasın, bunu candan alkışlarız. Fakat aynı alkışları biran evvel kapılarının açılmasını sabırsızlıkla bekleyeceğimiz şehir tiyatrosunun velevki daha mutavazı da olsa temsillerinden esirgemeyeceğiz. Ankara Belediyesi'nin bize yakında şehir tiyatrosnun hangi şerait içinde hangi ellerin idaresi altında ve hangi unsurlarla kurulacağı hakkında etraflı malumat vermesini bekleyerek, bu güzel kararı şimdiden müjdelerim.

Yine Akademi Fransez'de

Birkere daha, Akademi Fransez'de yeni bir âzanın kabulü vesilesile üç âyemuttan ve iki nutuktan bahsedeceğiz. Ölmüş olan "lâyemut„ bu sefer şair ve müverrih de Nolhac, yerini alan rahip Mgr Grente ve onun teşekkür nutkuna Akademi namına cevap veren duc de la Force dur. de Nolhac dan geçen yıl içinde ve vefatı münasebetiyle de bahsetmiştim. Rönesans devri hakkında tetebbülerle yazı ve fikir hayatına girdikten sonra, on dördüncü Louis'nin zamanı saltanatında dünyanın en büyük devleti olan Fransa'nın bütün ihtişamına bir muhteşem hulâsa haline getirdiği Versay sarayına otuz yıl muhafızlık ederek bu esnada on dördüncü ve on beşinci Louis devirlerine dair eserler neşretmiş, ve uzun hayatının son günlerine kadar şiir yazmış hem de şair kalmıştı. Yeni Lâymut Mgr. Grente'e gelince, bu zatın intihabında en büyük amil Akademi'de en az bir ve bazan iki rahib bulunmasının an'anattan oluşu ve saf şiir hakkındaki münakaşalarile meşhur abbé Bremond'ın ölümünden beri akademisiyen olarak ancak bir kardinalın, müverrih ve Paris katolik enstitüsü müdürü Baudrillart ın bulunuşudur. Mamafih elbetteki edebî kıymeti, meselâ bir Claudel, bir Maurras, bir Romain Rolland akademiye alınmamışlarken kendisinin alınmasını istilzam ettirmemekle beraber, Grente yine tek satırı olmadan Akademi'ye girdiğini geçen ayki kronikimizde anlattığımız amiral gibi değildir ve koltoğunda hiç değilse dokuz on cilt eser taşımaktadır. Vaizlerile meşhur olup en çok din tarihine temas eden bu mevzularını kitab halinde toplamış ve kendisini muhteşem Bossuet nin dinî hitabetine ne dereceye kadar yaklaştırdığını bilemediğimiz bu kitaplar katolik mekteplerinde çocuklara okutulmakta imiş. Yarı dinî ve yarı siyasî propaganda hizmetlerile ecnebi memleketlerine pekçok defalar gönderildiği gibi, mütareke devrinde ve şarkı karibdeki uzun bir seyahatı esnasında İstanbula'da gelerek Beyoğlun'daki Sent Epri kilisesinde - la Force'n cevabı nutsuna aldığı satırlarından anlayoruzki tamamile siyasî sözler de söylemiş. Yeni Lâymutun vaızlarından ve yarı siyasî hitabelerinden terekküb eden ciltleri değil, fakat yakın şarka ve bu ara İstanbul'a seyahatini hikâye eden *Mission dans le Levant* isimli kitabı okumak ve bilmek isterdim. Kitabcıda aradım ve bulamadım. Garp neşriyatını dikkat ve vukufla takib eden, bunları günü gününe getirtüp memleket münevverlerinin istifadesine arzeden bir umumî kütübhanemiz olsaydı, bunun en büyük hizmet ve nimetlerinden biri de memlekete dair memleketle alâkadar tekmil yazıları bilmemize imkân temin etmesi olurdu. Akademi'ye girebilecek kadar kıymet ve şöhreti ve hiç değilse nüfuzu olan bir adam memleketimiz hakkında ve geçirdiğimiz pek mühim günler esnasındaki intibalarını yazmış ta, kimsenin haberi bile yok. Fakat bu istidradtan biz yine mevzua ve üçüncü lâyemut olan la Force'e gelelim. Bu zat Fransa'nın en eski ailelerinden birinin reisi olup müverrihdir ve hakikatı söylemek lâzımsa müverrihliğinden ziyade Fransanın her sahadaki şereflerini Akademi sinesinde daima toplamak istediği ve en asil ailenin reisi de tabir caizse hiç olmazsa dekoratif bir manzara arzettiği için intihab olunmuştur. Mamafih tatlı bir üslubu sahib olan cazib bir müverrihtir ve bilhassa hanedanın elinde bulunan çok zengin vesaikten istıfade ederek Fransız tarihinde mühim roller oynamış olan ecdadına ait ciltler vücude getirmiş, mamamafi asıl tarihten ziyade küçük tarih denen menakib ve tercümeihal sahalarında kalacak eserler yazmıştır. Fakat bir müddettenberi, Hanotaux'nun kardinal de Richelieu ye tahsis etmiş olduğu muazzam eserin ikmâli için o pir ile beraber çalıştığı için büyük Fransız tarihinin en büyük recülü addolunan o büyük baş vekilin müverrihliğile tarihe ve asıl tarihciliğe de girmiş demektir.

René Doumic

Bu son zamanlarda ölen René Doumic, büyük bir edip ve sanatkâr değil fakat akademinin azası ve daimi kâtibi, Fransa'nın en eski ve büyük mecmuası olan *Revue des deux mondes*'ın ve konferanslar veren çok mühim bir müessesenin müdürü, yâni Fransız edebiyatı üzerinde büyük bir nüfuz ve tesir sahibi bir şahsiyetti. Kendisi dârülmuallimini bitirmiş ve epey bir zaman edebiyat hocalığı ettikten sonra yazı hayatına girmişti. Fransız edebiyatı tarihi hakkındaki muhtasarca kitabı en meşhur eseridir ve mektepler için ihmali kabil tafsilâtı bırakarak ana hatları bu kadar muvaffakiyetle tabarüz ettiren bir ikinci eser, bu kadar ışıklı ve plânlı bir başka edebiyat tarihi yazılmamıştır denebilir. Ve René Dumic'in edebiyat tarihi, Fransız edebiyatının tarihi hakkında Lanson' nu meşhur eserinin yüzlerce sahifesinin veremediği kadar vuzuhlu ve etraflı fikirler ve kanaatlar vermektedir. (İstidraden söyleyeyimki, bu kitabın tam zıddı bir edebiyat tarihi bizim dilimizde yazılmıştır. O da büyük bir rağbet görerek mevcudu çoktan tükenmiş olan bir muasır türk edebiyatı tarihidir. O ne söz, o ne cümle, o ne sanayii edebiye tufanı! O ne kadar tafsılât, izahat ve mütaleat! Ancak yumuşak bir gazete yazısına yakışacak fantazilerle dolu tahliller, hacım ve sahife kayıdlarile mukayyed olmak hatıra gelmeden yazılıvermiş fikirler! Hacım ve sahife kaydı ile mukaayed olunmadığı halde de yer yer ne kadar zulmetler! Abdülha Hamidin tiyatrosunu burada çıkmış bir yazı için tekrar gözden geçirirken vaktile okumuş olduğum *Sardanapal* piyesinin hatırımdan çıkmış olan bir noktası hakkında ona muracaat edince-ve bu kıymeti Hamid'in eserleri arasında vasatı geçmeyen esere dört sahife tahsis edildiği ve bu dört sahife içinde edebiyat sanatlarının hepsine yer verildiği halde-işte bu dört sahifede yine mevzuun on satıra sıgabilecek bir hulâsasını farkedemedim aydınlatmak istediğim noktayı bulamadım. Fakat yine istidraden ilâve edeyim ki kitabın adını değiştirmiş olan yeni tab'ı eski lüzumsuz şişkinliklerinden bir haylı kurtulmuş ve vazifesini, yani mektep kitabı vazifesini daha salâhiyetle ifa edebilecek bir hal almıştır.) Bu fazla uzun istidradı artık kapayarak René Doumic'e avdet edince kendisinin Fransız edebiyat tarihini en burda tafsilâtına ve pek tali eserlerine kadar bildiğini ve bu edebiyatın gerek eski ve gerek yeni şahsiyet ve eserlerine aid muhtelif eserleri bulunduğunu söylemek lâzımdır. Edebiyat tarihciliğinden ve muasır edebiyatın eser ve müellifleri hakkındaki tahlillerinden başka, tiyatro münakkidi sıfatile de mühim bir mevkii vardı. Bu sahaya çok eski bir tarihte girmiş ve ölümüne kadar sadık kalmıştı. Netekim en son tenkidi meşhur Bernstein' in son piyesi hakkında yazdığı kısa bir etüddür ki, başka ve daha az usta ve daha az olgun bir kalem Doumic' ın o iki üç sahifeye sığdırabildiği şeyleri söyleyebilmek için pek uzun bir yere muhtaç kalırdı. 1860 da doğduğuna göre Doumic artık seksene yaklaşmış bulunuyordu. Fakat muhakemelerinde en ufak bir sendeleyiş, üslubunda en küçük bir zaaf, teşrihlerinde en ehemmiyetsiz ve belirsiz bir yorgunluk mahsus değildi. Ve fıkranın başında zikrettiğim üç mühim meşgalenin üçünü de hem de mükemmelen başardığını bütün Fransız matbuatının müttefikan söylediği düşünülünce, bu çalışma aşkına ve kudretine hayran olmamak elden gelmez.

KİTAPLAR ve MECMUALAR

Zeynel Besim — *Çakıcı Efe: Şakî Çakırcalı Mehmedin hayatı ve maceraları.* Ticaret matbaası neşriyatından; İzmir 1934. 648 sahife, 50 kuruş.

Zeynel Besim'in *İzmir postası* nda tefrika edildikten sonra kitap halinde çıkan eseri birçok bakımlardan ehemmiyeti haiz bulunuyor. Muharririn bir notundan öğrendiğimize göre, daha forma halinde iken 5500 tane satılan kitabın gördüğü bu rağbet kısmen bu türlü macera dolu tarihî tefrikalara gösterilen alâka ile izah olunabilir. Fakat bu, diğer taraftan, bir eserin memleket hadisâtile yakından ilgili olması, muvaffakıyet için esas şartlardan birini teşkil ettiğini de gösteriyor: Filhakika "Çakıcı Efe „ İzmir havalisinin bir zaman sahne olduğu, ve hatırası hâlâ yaşayanlardan bir çoklarında canlı olarak bulunan hadisat ile dolu bir kitap vasfını taşıyor.

Çakıcı (diğer bir ismi : Çakırcalı) efe 15 sene (ikinci Abdülhamid'in istibdad devrinin 13 senesi ve meşrutiyetin iki senesi) İzmir mıntakasında ikinci bir hükûmet kurmuş, kendine has usullerle vergi almış, adâlet dağıtmış, yol ve köprü yaptırmış (s. 504 - 505) ve "Osmanlı„ ile dolaştığı, hüküm sürdüğü yerleri paylaşmak uğrunda mücadele etmiş; zaman zaman "yüze çıkmak„ suretile âdeta hükûmetle " müsavi haklar dahilinde „ muahedeler yapmıştır. Bütün bu hadisât o devrin tarihi bakımından şayanı dikkattir. Çakıcı Efe hiçbir zaman şuurlu bir halk hareketini temsil etmemekle beraber, halk içindeki hükûmete karşı isyan temayüllerine, bazı şartlar içinde tercüman olmuş bir halk kahramanı vasfını taşımış ve bu şöhreti ölümünden sonra da devam etmiştir: Çakıcı'nın dolaştığı köylerden birindeki bir ihtiyar köylünün, hâlâ onun papuçlarından birini bir " relik „ gibi sakladığını görenler vardır. Filhakika, onun halk içinde en büyük şöhreti, " zenginden ve zalimden alıp, fakirlere dağıtmak olması „ ndan ileri geliyor. Hükûmetten her hangi bir himaye ve yardım bulamayanlar, sıyaneti onda arayorlardı (s. 53 - 54 ; 508).

Onun bu türlü hareketlerinin plânlı, devamlı ve mutlak bir karakter gösterdiği iddia olunamaz: O, hükümraniyetinin icap ettirdiği bütün siyasetleri şüphesiz ki kullanmıştır; icabında mazlum kimselere de kıydığı, zengin ve eşrafla dostane münasebet tesis ettiği, nihayet, i-timan ettiği zamanlarda, bir eşraf gibi yaşadığı vakidi; fakat şu muhakkak ki, harekâtında daima bu «mazlum halkın hamiliği„ vasfını tebarüz ettirmeğe çalışmış ve halk içinde bu suretle uyandırdığı sempati hissinden istifade etmesini bilmiştir. "Köroğlu„ nun efsanevî şahsiyeti, bugün bile, henüz efsaneleşmemiş halde "Çakıcı„ da görülmektedir.

Fakat Çakıcı Efe, bir tek cephesi olan bir kahraman olarak kalmıyor. Onun, zamanın icaplarına göre, müteaddit şahsiyet ve maceralarında, çeşitli karakterler görüyoruz. Arnavut, Çerkes düşmanı Çakıcı, mahallî kavmiyet taassuplarının müfrit bir nümunesini veriyor. İmperatorluğun son inhilâl devresinde, harici tahriklerin de saikile millî bir uyanış mücadelesine başlayan rum ekalliyetlerine karşı, türk ekseriyetinin kahramanı tipini alıyor: Rum çetelerine karşı mücadeleleri buna bariz bir misaldır *(s. 60 ve müteakib; 128, 135).* Diğer taraftan böyle bir karekter taşımayan ekalliyet camialarına karşı (hatta

mlar da dahil, Yahudiler, ve saire . . .) onun Türklerle olan münasebatındaki tabiiliği, yani kendisine ve faaliyetine düşman olana düşman, dost olana dost olmak siyasetini, gösterdiğini müşahede ediyoruz; filhakika, Çakıcının yatakları arasında bir çok rum ve yahudi isimlerine rastlanıyor (s. 164–165; 223).

İzmir'in ecnebi sermayedarlarının o devir Türkiyesindeki rolleri, Çakıcının maceraları içinde karekteristik bir şekilde tebaruz ediyor: Osmanlı hükûmetinin zafa düşmesi ile istedikleri şekilde hareket serbestliğini bulabilecek ecnebi sermayedarlarının Çakıcı gibi, millî bir uyanış hareketine baş olmadan hükûmetinin nüfuzunu kıran bir şahsiyete muzahir olmaları gayet tabii görülmek icap eder. Çakıcı'nın, Vitel isimli bir İngiliz tebaasile, bu karekteri taşıyan münasebetleri kitapta gayet güzel anlatılmıştır *(s 59–60)*: Mösyö Vitel'in, Çakıcı ile münasebetleri, alelûmum dahilî ısyanlara haricî müdahelelerin tipik bir numunesidir: Bu İngiliz tabaası tüccar, uzun zaman Çakıcı'yı daima model itibarile zabtiyelerinkilere üstün silâh ve cephane ile beslemiştir. Diğer taraftan, tabii olarak, İzmir'de oturan ecnebilerin kanallarından, Çakıcı'nın fantastik maceraları Avrupa matbuatına da aksediyor, ve orada, romantik tahayyüllere meydan veriyor.

Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'nın, Çakıcı'nın maceralarındaki mevkii de üzerinde durmağa değer: Bu resmî unvanından istifade etmesini çok iyi bilen gözü doymaz Paşa, uzun zaman, Çakıcıyı perde arkasından, hatta babasına karşı korumuş, ve onun vurgunlarını paylaşarak, çok kârlı, çift yüzlü bir oyun oynamıştır.

İttihad ve Terakki İzmir'de teşkilât yaparken, Çakıcı'yı da elde etmeği düşünüyor *(s. 465)*. Çakıcı'nın, padişaha karşı bir harekete iştirak edemeyeceğini ileri sürerek bu iş birliğini kabul etmemesi şeklindeki izah insanı tatmin etmekten uzaktır. Çakıcı'nın, İttihad Tarakki ile birleşmemesini, onun eşkıyalığında her hangi bir şuurlu millî hareket vasfının bulunmaması şeklinde izah etmek daha doğru olur. İttihat ve Terakki teşkilâtçılarının, onun bu hususiyetini anlayıp anlamadıklarını, ve gerek Çakıcıdan, gerek o devirdeki bütün diğer buna benzer istipdat rejimi aleyhdarı hareketlerden, daha realist bir teknikle istifade edip etmediklerini araştırmak, ayrı bir tetkik mevzuu teşkil edebilir; yalnız, kitaptan biz şu kadarını anlıyoruz ki Çakıcı, memleketteki bu yepyeni içtimaî, siyasî hareketi kendisine bigâne bırakmamıştır.

Çakıcı Efe'nin hayatında, dinin aldığı ehemmiyet, kitapta güzel tebarüz ettirilmiştir. Hunhar bir adamın oruç tutması, namaz kılması, minberde «ان الله يأمر بالعدل و الاحسان» âyetini okuyan hatibi huşuğla dinlemesi *(s. 222)* muharririn hayretini mucip oluyor. Burada biz, dinlerin zaman ve içtimaî muhitlere göre tabi olduğu bünye ve mana değiştirmeleri vakıasını görmeliyiz: Her din içtimaî muhitlere ve zihniyetlere intibak etmiştir, Çakıcı, üzerine aldığı içtimaî fonksiyonu yaparken, ilâhî adaleti dağıtmak işinin de kendisine verildiği kanaatile hareket edince, adam öldürmeyi, dinin menettiği cinayet manasında kabul etmez oluyor: Onun öldürdüğü insanları tefrik etmek hususunda gösterdiği titizliğe dikkat edilmelidir; bu hususta en karakteristik misali, askerle zaptiye arasında gördüğü fark verir: elinde imtina ihtiyarî olduğu halde, şuurlu olarak, kendisine karşı geçmiş kuvvete para mukabilinde yardım eden zaptiyenin biaman celladı Çakıcı, "emirkulu" askere silâhını çevirmekten daima kaçar *(s. 243)*.

Yukarıda da söylediğim gibi, eser bütün bir devrin hadisatini, bir eşkıyanın hayatı ve maceraları etrafında toplamak itibarile birçok cephelerden ehemmiyeti haiz bulunuyor: Bir def'a, tarihi eserlerin ekserisinde nadiren tesadüf ettiğimiz, hadisatın cemiyetin bütün tabakaları içindeki akislerinin ve tesirlerinin müşahedesi vakaasına, bu kitapta rastlamış

..uyoruz. Çakıcı'nın maceralarına, köy, kasaba ve büyük şehir sahnedir. Eserde insanı tatmin etmeyen taraf, tarihî roman karakterinin, tarihî vesikalar karakterinden ayırt edilememesidir. Eser, ne bir roman, ne de athentique bir vesika mecmuası vasıflarını gösteriyor. Böyle eserlerden, sadece yazılı vesikalar beklenmesi icap ettiğini iddaa edecek değilim; şifahî rivayetlerin de, içtimaî hadisatı tetkik ederken, ehemmiyetine kaniim. Keza, tarihî romanların da hiç bir zaman aleyhinde bulunmak istemem. İstediğim, bir eserin karakterini vazıh olarak vermesidir: Zeynel Besim'in kitabı ne tam bir vesikalar külliyatı, ne de tam bir roman hissini veriyor. Çok defa, insanı tatmin edecek kadar müsbet ve afakî bir hüviyet taşır görünen şifahî rivayetlerin, veya tarihî vesikaların (kitapta birkaç mektup neşredilmiştir) menbaını ve vusuk derecesini bilememek vaziyetinde kalıyoruz. Ve kitap, nihayet, o devir hadisatı ve Çakıcı Efe'nin şahsiyeti hakkında umumî fikirler edinmemize yardım edebiliyor.

Çakıcı Efe'nin hayatı, maceraları ve şahsiyeti 1) mahkeme ve mülkî idare kayıtlarının 2) müsbet ve afakî oldukları derin bir tetkikten geçirilip tahrirî vesikalarla mukayese edilerek ayıklanmış şifahî ve diğer hususî mahiyette tahrirî vesikaların yardımile tesbite değer. Zira bu eşkıyanın hayatı, on beş senelik bir devir içinde İzmir mıntakasının içtimaî tarihini, bütün mufassal hadisatile tebarüz ettirecek kadar karakteristik ve tesirleri şumullu bir mahiyet göstermektedir. Diğer taraftan, muharririn istihfaf ettiği ve redetmeğe çalıştığı efsanevî rivayetlerle (*Mesela s. 110*) Çakıcı'nın menkabevî şahsiyeti de tesbit edilmeğe değer: Bir türküsünü kitabta da bulduğumuz bu "zeybek„ kendisi kadar alemşumul şöhret kazanmayan diğer bu tip halk kahramanlarile beraber, İzmir mıntakasının folklorunu zenginleştirmiştir. Bu türlü kahramanların ve kahramanlık maceralarının efsanevî ve menkabevî tarafları ise, çok defa tarihî ve müsbet vesikaların izah edemedikleri sosyolojik ve psikolojik birçok vakıa tesbit ve izaha yardım edecek mahiyettedir.

Pertev Naili Boratav

"Materialî Po İstorii Karakalpakon„ = "*Karakalpakların tarihine dair materiallar*„, mecmua, Sovyet Rusya İlim Akademisi Şarkıyat Enstitüsü, Leningrat 1935, fiyatı 12 ruble.

Muhtelif makalelerden teşekkül eden bu eserin münderecatını kısaca yazıyoruz:

P. P. İvanov: *Karakalpakların Tarihî taslağı* · · · · · · · · · · 9

.— A. N. Samoylov ç: Hiva-Karakalpak münasebetine dair XIX uncu asra ait Hiva yazmalarından yapılan kısa tecrübeler · · · · · · · · · · · 91

.— P. P. İvanov: *Seyit Muhammet hanın tarihi* [1856 - 1865] · · · 135

.— Karakalpaklara dair rusça mevcut olan matbu ve yazma tarihî vesikalar: Prof. N. N. Palmov ve A. İ. Panomarev · · · · · · · · · · · · · · · 145

.— İlave: I. *Karakalpaklara dair rusça bibliografi materiallar*. (Toplayan: A. İ. Panomarev) · · · · · · · 257

.— İlave: II. *Coğrafi, kabile ve şahıs isimlerinin listesi* · · · · · · 279.

Halihazırda Türkistan'da Araldenizi civarında yaşayan Karakalpakların adına tarihî vesikalarda ancak on altıncı asrın sonlarında tesadüf olunmaktadır. Bu tarihten evvel Karakalpakların diğer sahalarda dolaştıklarına dair bazı tarihî kayıtlar P. P. İvanov, biraz derinlere giderek Karakalpakların XIII üncü asırdan evvelki menşelerini araştırmakta ve bunların Cenubi Rusya bozkırlarındaki Karakalpakların bakayesi olduğunu ve mezkûr Karakalpakların dahi Peçeneklerin bir kolu olduğunu bazı âlimlerin kabul ettiğini yazmaktadır. Tarihin bu kısmını ileride tercüme edeceğimizden şimdilik fazla malûmattan sarfınazar ediyoruz.

İdil boylarını ve nihayet Türkistan illerini zabteden Ruslarda idarî münasebat dolayısile Karakalpaklara dair bir çok vesikalar vardır ki bunlar arasında en kıymetlileri XVI — XIX ıncu asırlara aittir. A. N. Samoyloviç, Karakalpak tarihine dair *"Firdevsiiikbal"* ve *"Riyazüddele"* den bazı parçalar tercüme etmiştir. Bu vakanameler Karakalpakların komşu türk kabilelerile yaptıkları muharebelerden bahsederler.

Karakalpaklar göçebeliği terkedeli çok zaman olmuştur. Başlıca meşgaleleri ziraattir. Buğday, pirinç, pamuk, keten ekerler. Bostanlarında havuç, nohut, biber, soğan, karpuz ve kavun çoktur. Toprakları bereketli ve kendileri çalışkandırlar. Sun'i sulama işlerinde büyük maharet sahibidirler. Yağmura ihtiyaçları yoktur. İki defa ekin biçerler. Mükemmel bahçeler yetiştirirler. Bahçelerinde başlıca şeftali, elma, armut yetişir. Kırgızlar muhtaç olduklar: toprağı karakalpaklardan icar ederler ve kira olarak mahsulün $^1/_{10}$ den $^2/_3$ kadar verirler.

Atları ve davarları azdır. Bunlar da arabaya ve çifte koşmak için beslenir. Koyun dahi azdır. Umumiyet üzere göçebe türklerde ziraat iptidaî bir vaziyette olduğu halde, yurd kurup oturanlarda ziraat fazla inkişaf etmiştir. Bunun zıddına olarak göçebelerde hayvan sürüleri çok olduğu halde yurd kurup oturan türklerde bu sanata fazla rağbet gösterilmez.

Karakalpakların at cinslerine *"Buğdan"* derler ki bu cins, Kırgız atlarından daha iyi ve daha kıymetlidir. Karakalpaklar erken evlenirler. Erkekler çok defa 15 yaşında ve kızlar da 12 - 15 arasında ev kurarlar. Bu halk çok çalışkan olmakla beraber muhtekirlerin ellerinde kaldıklarından çok fakirdirler. Bu fakirlik yüzünden birçok kızlar koca bulmaktan acizdirler, Karakalpaklarda kadınların miktarı erkeklerden çok fazladır.

Elimizdeki eser gerek tarihî ve gerek etnografi cihetten Karakalpaklara dair epiyce mühim malûmat vermektedir. Kitabın sonundaki, Karakalpaklara dair bibliografi de 202 adet eser gösterilmiştir.

H. Ortekin

İmtiyaz Sahibi: Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden: Hasan Âli Yücel
Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.